

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць. **Головний редактор** М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 23 2019

ЗМІСТ

КОРОТКО ПРО ГОЛОВНЕ

Візит Президента України В. Зеленського до Естонської Республіки 3

АНАЛІТИКА

Політичні акценти

Потіха А.

Візит федерального міністра закордонних справ Німеччини Гайко Мааса в Україну 4

Тарасенко Н.

Політичний контекст повернення українських кораблів та підготовка до зустрічі у «нормандському форматі» в оцінках експертів 11

Рудь І.

Перестановка сил у керівництві Молдови листопад-2019: перспективи змін у політичному курсі 23

Якименко Ю.

Політичний контекст проблеми мораторія на продажі землі сільськогосподарського призначення в оцінках політиків і експертів 28

Аулін О.

Про сучасну соціально-політичну ситуацію в Ірані 35

ЕКОНОМІЧНИЙ РАКУРС

Горова С.

Гарантовано – тепло? Чи гарантована дорожнеча? Експертні роздуми... 40

Кулицький С.

Фінансова ситуація в Україні: стан, тенденції, загрози (Початок. Закінчення у № 24)..... 44

ДО НОВИХ СТАНДАРТІВ САМОВРЯДУВАННЯ

Пальчук В.

Конституційні зміни в частині децентралізації влади в Україні	54
---	----

НАУКА – СУСПІЛЬСТВУ

Основні напрями діяльності НАН України	62
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	65
Наукові видання НАН України	69
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти	71
Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності	72
Перспективні напрями розвитку української науки.....	74
Розробки та дослідження для агропромислового комплексу	76
Наука і влада	81

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Закіров М.

Стратегічні комунікації як складова сучасного комплексу інструментів і засобів національної сили	82
--	----

Коротко про головне

Візит Президента України В. Зеленського до Естонської Республіки

Президент України В. Зеленський і президент Естонії К. Кальюлайд за результатами зустрічі підписали спільну заяву щодо подальшої співпраці.

Президент України В. Зеленський та президент Естонської Республіки К. Кальюлайд зустрілися 26 листопада в Таллінні під час офіційного візиту Президента України до Естонії.

Президенти відзначили далекосяжні двосторонні відносини та значний потенціал для подальшого розвитку співробітництва. Побудувавши міцне партнерство, Україна та Естонія поділяють бачення щодо єдиної та вільної Європи.

К. Кальюлайд підтвердила незмінність підтримки суверенітету й територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів.

Президенти підтвердили свою тверду прихильність до міжнародного права та основних принципів міжнародних відносин. Вони закликали Російську Федерацію скасувати незаконну окупацію Криму та припинити свою агресію, що триває на Донбасі.

В. Зеленський та К. Кальюлайд домовилися активізувати двосторонню співпрацю на міжнародній арені, особливо під час непостійного членства Естонії в Раді Безпеки ООН на 2020–2021 рр., з метою сприяння мультилатералізму, повазі до міжнародного права, демократії, прав людини та верховенства права, також з огляду на наслідки російської агресії проти України.

Президент України підкреслив важливість гуманітарної, фінансової, технічної та іншої допомоги, яку надає Естонія, зокрема здійснення медичної реабілітації українських військовослужбовців, поранених на Донбасі.

Президенти погодилися, що комплексні реформи в Україні покращують рівень життя українців, ділове середовище та забезпечують стійке економічне зростання. Таким чином, Україна зробить вагомий внесок у європейську безпеку та добробут. Президент К. Кальюлайд підтвердила намір Естонії продовжувати підтримку програми реформ в Україні та наголосила на важливості верховенства права як наріжного каменя розвитку та успіху України.

В. Зеленський та К. Кальюлайд домовилися активізувати співпрацю в галузі електронного урядування та діджиталізації публічного сектору, серед іншого шляхом використання відповідного досвіду та лідерства Естонії у цих сферах.

Президенти підтвердили європейські прагнення України та погодилися з важливістю використовувати повною мірою потенціал Угоди про асоціацію, продовжуючи виконувати свої зобов'язання, поглиблюючи галузеву інтеграцію та наближення регуляторних норм між Україною та ЄС.

Також президенти позитивно оцінили процес консультацій щодо майбутнього ініціативи Східного партнерства та погодилися з важливістю визначення стратегічних цілей його розвитку, підтвердивши прихильність до принципів диференціації, інклюзивності та обумовленості.

В. Зеленський висловив подяку Естонії за цінну підтримку євроатлантичних прагнень України, а також за постійну підтримку Естонією зусиль України у реформуванні свого сектору безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО, у військовій підготовці та співпраці у сфері кібербезпеки.

Президенти підкреслили необхідність подальшої співпраці у галузі енергетичної безпеки та наголосили на важливості досягнення домовленостей під час тристоронніх газових переговорів з урахуванням інтересів України як транзитної країни для експорту газу.

В. Зеленський та К. Кальюлайд констатували, що гуманітарна та культурна співпраця залишається важливою частиною двостороннього порядку денного та буде спрямована на сприяння міжлюдським контактам, розробці нових ініціатив та реалізації спільних проектів у сферах освіти, охорони здоров'я, туризму тощо (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2019. – 26.11*).

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Візит федерального міністра закордонних справ Німеччини Гайко Мааса в Україну

19 листопада 2019 р. глава МЗС ФРН Г. Маас прибув в Україну для подальшого налагодження відносин з представниками української влади. Основна мета візиту – підготовка майбутнього саміту в «нормандському форматі». Про це повідомив журналістам офіційний представник МЗС Німеччини К. Бургер, який заявив: «Мета зустрічі в “нормандському форматі” – реалізація мінських домовленостей. Міністр планує отримати інформацію на місці» (URL: https://censor.net.ua/ua/news/3160260/maas_yide_v_ukrayinu_dlya_pidgotovky_s_amitu_v_normandskomu_formati_predstavnyk_mzs_nimechchyny_burger).

За його словами, планувалась поїздка на Донбас, а потім вже в Київ де Г. Маас проведе переговори з Президентом України В. Зеленським та іншими політиками. Проте погодні умови завадили Г. Маасу побувати на Донбасі, адже через сильний туман 18 листопада в аеропорту Харкова скасували або затримали багато рейсів. Тому міністр одразу полетів до Києва.

Це вже не перший візит німецького міністра до Києва і зустріч з новою українською владою. В кінці травня цього року він уже зустрічався з керівництвом України. Саме тоді він дав високу оцінку виборам в нашій країні і запевнив, що Німеччина буде всіляко підтримувати Україну.

За його словами, люди в Україні покладають великі надії на нового президента В. Зеленського, і Німеччина з Францією хочуть запропонувати підтримку В. Зеленському «в реалізації цих надій». «Для мене разом з моїм французьким колегою було важливо поїхати до Києва відразу після того, як Президент Зеленський вступив на посаду, щоб дати зрозуміти, що Німеччина і Франція не зменшують свою прихильність до України, а навпаки. Люди в країні покладають великі надії на нового президента. Ми хочемо запропонувати нашу підтримку президенту Зеленському в реалізації цих надій. Це зажадає подальших реформ, особливо в боротьбі з корупцією», – наголосив глава німецького МЗС (URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3129727/nimechchyna_i_frantsiya_ne_zmenshuuyut_svoyu_pryhlynist_do_ukrayiny_glava_mzs_maas).

Він сподівається, що імпульс цих виборів може дати можливість вийти з глухого кута і, нарешті, втілити в життя мирний план Мінських угод. «Німеччина і Франція хочуть зробити все можливе, щоб допомогти. Ми також будемо вимагати конструктивного внеску з боку Росії», – запевнив Г. Маас (URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3134113/tse_horosha_novyna_glava_mzs_nimechchyny_maas_pro_povernennya_rf_u_parye).

Разом з тим вже через невеликий проміжок часу він активно підтримав повернення делегації РФ у Парламентську асамблею Ради Європи (ПАРЄ). Як інформують ЗМІ, Г. Маас привітав таке рішення ПАРЄ. «Росія належить до Ради Європи – з усіма правами та обов'язками, що випливають з цього... Це хороша новина для російського громадянського суспільства», – зазначив Г. Маас.

Пороте є сподівання, що Німеччина буде активно підтримувати Україну, зокрема в питанні територіальної цілісності нашої країни. Саме про це 19 листопада говорили Президент України В. Зеленський та федеральний міністр закордонних справ Німеччини Г. Маас. Окрім цього вони обговорили ситуацію навколо схвалення у ФРН закону про імплементацію так званої газової директиви Євросоюзу (13 листопада Бундестаг затвердив поправки до директиви ЄС, що стосується, зокрема, російського газопроводу «Північний потік-2»). Остаточне затвердження змін очікується 29 листопада). Г. Маас запевнив, що зміни німецького законодавства відповідають положенням цієї директиви.

Крім того, В. Зеленський поінформував Г. Мааса про безпекову ситуацію на Донбасі. Також, він висловив сподівання, що запланована на 9 грудня зустріч у «нормандському форматі» відкриє шлях до мирного врегулювання конфлікту. Він подякував за послідовну підтримку з боку ФРН

територіальної цілісності та суверенітету України, допомогу у впровадженні реформ, сприяння ініціативам щодо відновлення інфраструктури Донеччини.

З Г. Маасом також зустрівся й Прем'єр-міністр України О. Гончарук. Головними темами їхньої розмови стали питання енергетичної безпеки, проблеми «Північного потоку-2», а також подальший розвиток економічної співпраці.

Прем'єр-міністр України заявив, що наша держава сподівається на повну імплементацію змін до Третього енергетичного пакета ЄС у законодавство Німеччини, а також відповідну діяльність незалежного регулятора ФРН щодо газопроводів, які з'єднують Німеччину із третіми країнами. «Однак ми отримуємо тривожні сигнали щодо можливого вилучення “Північного потоку-2” з чинності консенсусної директиви ЄС німецьким незалежним регулятором. Такий перебіг подій вважаю неприпустимим», – наголосив О. Гончарук (URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/yak-ne-dozvoliti-monopolistovi-zlovzhivati-standovi>).

За його словами, Україна має намір «захищати норми європейського енергетичного закону разом із нашими європейськими партнерами». «У разі преференційного виведення газопроводу з-під чинності газових директив ЄС Газпром отримує можливість для зловживання своїм монопольним становищем. Україна зацікавлена в сильній Європі, і ми робитимемо все, щоб європейська ідея, європейські цінності були сильними, і їм не можна було завдати шкоди жодними маніпуляціями», – зазначив глава українського уряду.

Він вважає, що «Північний потік-2» – це політичний, а не бізнес-проект, спрямований на посилення впливу РФ на європейські країни і ще попереду складні перемовини щодо транзиту газу. «Ми розраховуємо, що участь Німеччини в консультаціях сприятиме продовженню транзиту російського газу до Європи через Україну на розумних умовах і європейських практиках», – підкреслив прем'єр-міністр України.

Разом з тим, під час зустрічі з Г. Маасом, глава українського уряду запевнив у незмінності євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України, зауваживши, що співпраця між нашими країнами обов'язково плідно розвиватиметься й надалі. «Уряд зробить усе, залежне від нього, для захисту інвестицій у вітчизняну економіку», – запевнив О. Гончарук.

Він переконаний, що хороший сигнал для бізнесу – відновлення роботи групи високого рівня між міністром економіки Німеччини та віце-прем'єр-міністром України, а також проведення запланованого на червень 2020 р. четвертого Українсько-німецького економічного форуму за участі німецької канцлерки А. Меркель.

Прем'єр-міністр України вважає, що Німеччина залишається одним із наших головних партнерів, і Україна цінує масштабну допомогу, яку вона надає нашій державі.

В свою чергу Г. Маас запевнив, що Німеччина виступає за те, що транзит російського газу територією України має тривати і після 2019 р. «Ми підтримуємо переговори щодо транзиту газу через Україну. Ми вважаємо, що транзит варто продовжувати і після 2019 року», – зазначив Г. Маас на спільній із главою МЗС України В. Пристайком прес-конференції у Києві.

Глава МЗС ФРН наголосив, що хоче розвіяти певні спекуляції навколо «газової» теми, які виникли останнім часом. «Я хочу прибрати деякі спекуляції, які були останніми днями. Німецький Бундестаг ухвалив Європейську директиву про газ саме так, як ми це і обіцяли», – підкреслив міністр (URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/625599.html>).

Він вкотре заявив, що транзит газу через Україну потрібно продовжувати і після 2019 р., адже, за його словами, канцлер Німеччини А. Меркель чітко сказала президенту РФ В. Путіну, що реалізація альтернативного транзиту газу через Україну є для нас дуже важливою. В. Путін дав А. Меркель деякі обіцянки (URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/golovi-mzs-ukrajini-ta-nimechchini-pres-konferenciya-onlayn-povini-ukrajini-50054329.html>).

Ще один німецький урядовець Штеффен Зайберт також вважає, що транзит газу через Україну має бути збережений. За його словами, «Північний потік-2» є бізнес-проектом із політичною складовою, тому транзит газу через Україну має бути збережено. «Для уряду ФРН ясно: з “Північним потоком-2” газовий транзит через Україну має зберігатися», – зазначив він (URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/625784.html>).

За словами Зайберта, Європейський Союз бере активну участь у вирішенні проблеми. «Ми робимо те, що можемо зробити, щоб вирішити цю проблему. Німецька позиція полягає в тому, що після запуску “Північного потоку-2” газовий транзит через Україну має залишитися», – підкреслив Стеффен Зайберт, який очолює Управління з питань преси та інформації Федерального уряду Німеччини та є речником уряду Німеччини.

Він нагадав, що уряд ФРН заснував посаду спеціального уповноваженого з переговорів про газовий транзит через Україну, яку обіймає Георг Граф Вальдерзее.

Варто відзначити, що газове питання було важливим під час зустрічі Г. Мааса з представниками української влади, але головним все ж було обговорення проблеми цілісності української держави і підготовка до зустрічі в «нормандському форматі».

Німецький міністр вважає, що Україна зробила значні кроки для вирішення проблеми. На його думку, зараз черга Росії реалізовувати взяті на себе зобов'язання з врегулюванню ситуації на Донбасі. «Для досягнення миру в Україні необхідно розв'язати труднощі і виконати дуже непросту роботу», – заявив міністр закордонних справ Німеччини Г. Маас.

За його словами, для початку необхідна довіра, яка дозволить здійснювати наступні кроки по врегулюванню ситуації в Україні. Також міністр наголосив, що жителям Донбасу потрібен мир. Для його досягнення

має попрацювати і російська сторона, якій необхідно виконати всі домовленості. «“Формула Штайнмайера” покликана визначити механізм здійснення закону про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донбасу», – наголосив Г. Маас (URL: https://mhub.top/ukr/2019/11/20/germanii-nazvali-pregradu-puti-miru-ukraine-1574246694.html?utm_source=traffim&utm_medium=referral&utm_campaign=34657&utm_content=4061525&utm_placement=1733).

Українська сторона, як і німецька покладають великі надії на зустріч у «нормандському форматі». Як зазначив міністр закордонних справ України В. Пристайко, Україна очікує істотного прогресу по Донбасу за результатами зустрічі «нормандської четвірки». «Ми реалісти і розуміємо, що вимагати виведення незаконних збройних формувань з України перед зустріччю в «нормандському форматі» просто немає сенсу», – зазначив В. Пристайко.

За його словами, істотного прогресу у врегулюванні конфлікту – ось, чого очікує Україна за результатами саміту в «нормандському форматі» 9 грудня 2019 р. Причому зараз якраз час Росії виконувати зобов'язання щодо Донбасу, які та на себе взяла. «Сподіваємося, на цій зустрічі ми досягнемо реального прогресу, якого очікували з 2016 року», – наголосив В. Пристайко (URL: https://24tv.ua/shho_chekayut_vid_rosiyi_na_normandskomu_samiti_pozitsiya_ni_mechchini_ta_ukrayini_n1236302).

За його словами, українська делегація поїде на саміт із «відкритими ідеями та відкритим розумом». «Ми готові сприйняти розумний компроміс і привезти додому прогрес, до якого так давно прагнемо», – наголосив В. Пристайко.

Проте чи можливий компроміс на який сподівається Україна? Адже Кремль хоче, щоб Париж і Берлін натиснули на Київ до саміту 9 грудня в інтересах Росії. Як зазначив керівник МЗС Росії С. Лавров, партнери по «нормандській четвірці» Франція та Німеччина повинні висловити свою позицію щодо амністії бойовиків і прямих переговорів України з окупаційними адміністраціями на Донбасі.

Він натякнув, що Париж та Берлін мали б натиснути на Київ, бо амністія й переговори з бойовиками – невід'ємна частина Мінського процесу. Про це російський міністр говорив на прес-конференції у Москві 18 листопада (URL: https://24tv.ua/potribni_dodatkov_i_kroki_kreml_hoche_shhob_parizh_i_berlin_nat_isnuli_na_kiyiv_do_samitu_9_grudnya_n1235811).

С. Лаврова турбують «низка висловлювань офіційного Києва», які вимагають реакції від інших учасників «нормандського формату». Мова йде про позицію України щодо амністії проросійських бойовиків на Донбасі та прямих переговорів Києва з окупаційними адміністраціями псевдореспублік.

Варто відзначити, що представники української влади неодноразово наголошували, що прямих переговорів з окупаційними адміністраціями не буде. Україна веде переговори лише з Росією, а не з її маріонетками.

Натомість російський міністр наголосив, що однією з умов, які висувала РФ для організації саміту в «нормандському форматі» є «додаткові кроки, які сприятимуть реалізації мінських домовленостей у повному обсязі».

С. Лавров певен, що серед цих умов – і амністія, і переговори з окупантами. При цьому він вважає, що Франція та Німеччина підтримують такий же підхід. «Ми розраховуємо, що вони скористаються своїми відносинами з офіційним Києвом для того, щоб і там усвідомили безальтернативність повного виконання комплексу мінських домовленостей», – наголосив російський міністр.

За його словами, такі сигнали з Парижа й Берліна важливі. «Адже ми чуємо з адміністрації президента Зеленського, членів уряду України досить суперечливі заяви. У тому числі про те, що ніякої амністії – а вона позначена в мінських домовленостях – не буде. І що не буде ніяких прямих контактів між Києвом, Донецьком і Луганськом», – підкреслив С. Лавров.

При цьому він сподівається, що французькі колеги як господарі «нормандського саміту» докладуть усіх зусиль, щоб зняти будь-які двозначності, і щоб цей саміт чітко підтвердив непорушність і безальтернативність руху до виконання Мінських домовленостей.

Наші західні партнери на подібні заяви реагують стримано і відзначають, що Росія також має виконувати взяті на себе обов'язки. Проте чи будуть тиснути на Україну Франція і Німеччина поки що невідомо. В усякому випадку Г. Маас, публічно, про це нічого не говорив. Натомість посол Німеччини в Україні А. Фельдгузен заявила, що «формулу Штайнмаєра» можна буде імплементувати, коли сторони конфлікту на Донбасі зможуть організувати та провести там вибори. А це, на її думку, відбудеться не скоро (URL: https://24tv.ua/formulu_shtaynmayera_mozhna_bude_implementuvati_shhe_ne_skoro_poslinya_nimechchini_n1236132).

Вона вважає, що причиною негативної реакції суспільства на «формулу Штайнмаєра» є погана поінформованість про обставини виникнення домовленості. «У Мінських домовленостях є багато пунктів, як амністія, вибори або закон про особливий статус, а “формула Штайнмаєра” була спробою запропонувати зробити менші кроки, тобто визначити, що має статися у першу чергу, а що в другу», – зазначила А. Фельдгузен.

Візит міністра закордонних справ в Україну не привернув значної уваги експертів, адже якихось нових пропозицій не було оприлюднено, а частина спостерігачів вважають, що Європі не до нас і вона втомила від України. Як інформують ЗМІ, ряд українських політиків про це говорять і навіть деякі зарубіжні політики. Зокрема, президентка Естонії Керсті Кальюлайд у вересні заявляла, що Європа втомила від України, і ця втома стає все помітнішою. Такі процеси тут пояснюють тим, що упродовж тривалого часу в Україні не відбуваються які-небудь значні зміни, хоча у Євросоюзі дають постійні поради щодо проведення реформ. «Причина втоми Європи від України передусім полягає в тому, що вони багато років дають ті

самі поради, натомість не бачать, щоби Україна ставала менш корумпованою, а її економіка – менш олігархічною тощо», – зазначила Керсті Кальюлайд (URL:

https://24tv.ua/chomu_yevropa_vtomilasya_vid_ukrayini_ta_tsya_vtoma_shhodnya_zbilshuyetsya_n1207702).

Проте з подібними заявами не погоджуються українські політики і експерти. Як зазначив народний депутат від «Європейської Солідарності» О. Синютка, це неправда, що Європа втомилась від України. «Це політична гра Путіна. Він як досвідчений гравець буде витягувати максимальну вигоду для себе і для своєї країни. Це очевидно. Я не погоджуюсь з тезою про те, що Європа втомилась від України», – наголосив політик (URL: <http://4studio.com.ua/novyny/ya-ne-pogodzhuyus-z-tezoju-pro-te-shho-yevropa-vtomylas-vid-ukrayiny-synyutka/> – 2019. – 03.10).

За його словами, все залежатиме від дій української влади. Захід придивляється і консультується.

Імовірно візит німецького міністра також є спробою поглибити добросусідські стосунки між Україною і Заходом. І говорити про втому Європи не варто, адже там очікують на стабілізацію ситуації в Україні. Як зазначив міжнародний експерт М. Капітоненко, Європа не втомилася від війни в Україні, адже вона розуміє витрати, які пов'язані з нею. Продовження конфлікту в поточній формі шкодить інтересам Європейського Союзу (URL: https://24tv.ua/chi_vtomilasya_yevropa_vid_ukrayini_vidpovid_eksperta_n1235912).

За словами М. Капітоненка, Німеччина і Франція – лідери ЄС і вони хотіли б, щоб цей конфлікт швидше завершився. Вони не хочуть, щоб цей конфлікт завершився за рахунок інтересів України. «Не буде жодних трое проти одного. Буде скоріше за все спостереження і класична посередницька роль глав держав, коли вони будуть комунікаторами, допомагатимуть обміну інформацією між людьми, які не дуже довіряють один одному», – заявив М. Капітоненко (URL:

https://24tv.ua/chi_vtomilasya_yevropa_vid_ukrayini_vidpovid_eksperta_n1235912).

На думку багатьох експертів, малоімовірно, що Німеччина буде тиснути на Україну. Візит Г. Мааса засвідчив бажання німецького уряду вести рівноправні переговори з українською владою і робити все можливе для вирішення проблем у відносинах України з Росією. Багато що залежатиме від російського керівництва, яке може виставити чергові вимоги і відмовитись від переговорів у «нормандському форматі» найближчим часом. Хіба, що Україна погодиться на вимоги Росії.

Політичний контекст повернення українських кораблів та підготовка до зустрічі у «нормандському форматі» в оцінках експертів

18 листопада 2019 р. Росія передала Україні захоплені майже рік тому в міжнародних водах неподалік Керченської протоки українські кораблі – буксир «Яни Капу» і малі броньовані артилерійські катери «Нікополь» і «Бердянськ». Міжнародний трибунал із морського права ще у травні наказав Росії негайно звільнити українських моряків і повернути кораблі, однак, Москва відмовилася це зробити. Натомість, не визнаючи за захопленими статус військовополонених, Росія намагалася судити їх за кримінальними статтями на кшталт «незаконного перетину російського кордону». 24 українські моряки провели в російському СІЗО 10 місяців та врешті були передані Україні не за рішенням Трибуналу, а в рамках обміну утримуваними. При цьому моряків відпустили формально під «особисте зобов'язання», при умові за першим викликом з'явитися до Росії на суд над ними у справі, яку там так і не відкрили. Тобто з юридичної точки зору, морякам лише змінено запобіжний захід, що дозволило їм вийти з СІЗО «Лефортово» і перетнути кордон. Але вони досі є обвинувачуваними у кримінальній справі, яку розслідує Слідче управління ФСБ Росії.

Щодо повернення захоплених кораблів з Кремля донедавна натякали, що це може відбутися лише за умови визнання Україною своєї «провини» у збройному конфлікті 25 листопада 2018 р. поблизу Керченської протоки. Утім, позиція Росії різко змінилася після того, як була узгоджена дата проведення нормандської зустрічі – 9 грудня. Російські ЗМІ відразу заговорили про наміри Росії повернути Україні захоплені кораблі до цього часу. Зокрема, російське видання «Коммерсант» із посиланням на власні джерела повідомило, що переговори між Києвом та Москвою перебувають на фінальному етапі, сторони обговорюють дату та місце передачі (URL: https://24tv.ua/rosiya_gotovi_povernuti_zahopleni_ukrayinski_korabli_do_normandskoyi_zustrichi_zmi_n1234790).

18 листопада МЗС Росії повідомило, що передача відбулася. Там нагадали, що «Нікополь», «Бердянськ» і «Яни Капу» є речовими доказами в «триваючому в Росії кримінальному процесі про незаконний перетин кордону». «Їхня передача на відповідальне зберігання українській стороні стала можливою у зв'язку з тим, що російські компетентні органи завершили необхідні слідчі дії щодо кораблів і їхнє знаходження на території Російської Федерації для продовження кримінального процесу не потрібне», – заявили у відомстві.

Незабаром ВМС ЗСУ повідомили, що отримали кораблі і переправляють їх до материкової України в супроводі буксирів «Титан» і «Гайдамаки», а також пошуково-рятувального буксира «Сапфір». Попри обіцянки Москви повернути кораблі з усією амуніцією, крім бойових

снарядів, особистої зброї українських моряків, а також рації і суднових документів, які залишаються в Росії в якості речових доказів, з українських кораблів були демонтовані засоби зв'язку, навігаційне обладнання та навіть плафони, розетки і сантехніку. Про поганий стан повернутих Україні суден розповів командувач Військово-Морських сил І. Воронченко, який разом з Президентом В. Зеленським оглянув їх після прибуття до Очакова. В. Зеленський заявив, що обставини зникнення обладнання та озброєння українських військових катерів має з'ясувати розслідування, а на їх ремонт знадобиться три місяці (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyj-prokomentuvav-povnennya-korabliv/30283878.html>).

Натомість Федеральна служба безпеки Росії заявила, що передала Україні кораблі в «нормальному стані і зі справною сантехнікою». «Центр громадських зв'язків ФСБ Росії публікує відеокадри зовнішнього і внутрішнього стану суден в момент їх передачі українській стороні, а також процедури підписання актів прийому-передачі. На кадрах добре видно, що катери і буксир передані українській стороні в нормальному стані і зі справною сантехнікою. Якщо за час переходу від берегів Криму до Очакова українська сторона зуміла “угробити” судна і довести сантехніку до неналежного стану – то це проблема самої української сторони», – ідеться в повідомленні російських ЗМІ (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/21/novyna/polityka/rf-nazvaly-problemoju-ukrayiny-pohanyj-stan-peredanyh-korabliv>).

Попри всі неприємні нюанси, повернення Росією українських кораблів позитивно сприйняли в світі. Посольство Сполучених Штатів в Україні опублікувало заяву Тимчасового повіреного у справах В. Тейлора щодо повернення РФ українських кораблів та проведення на початку грудня саміту у «нормандському форматі» (URL: <https://my.ua/news/cluster/2019-11-19-u-posolstvi-ssha-prokomentovali-povnennia-ukrayinskikh-korabliv>).

«Я вітаю Президента Зеленського та його зовнішньополітичну команду за останні здобутки. Успішне повернення додому моряків й інших політичних в'язнів; розведення сил у Станиці Луганській, Золотому та Петрівському; і, щойно, забезпечення повернення українських кораблів, які були незаконно захоплені Росією, є конкретними досягненнями на шляху до миру, і всі українці мають підстави цим пишатися.

Ми також вітаємо повідомлення про прийдешній саміт у «нормандському форматі» та сподіваємось на подальший поступ у досягненні миру», – вказано у повідомленні американської дипломатичної місії. «Сполучені Штати твердо стоять на боці України в її боротьбі проти російської агресії та у прагненні України до миру», – зазначили у посольстві.

У дипломатичному представництві ЄС в Україні визнали, що українські військово-морські судна, захоплені російськими прикордонниками під час ескалації в Керченській протоці 25 листопада 2018 р., були повернуті в Україну з великим запізненням на підставі домовленості між Росією та Україною. У представництві наголосили, що ЄС неодноразово підкреслював,

що Росії потрібно виконувати наказ Міжнародного трибуналу з морського права від 25 травня 2019 р. і повернути захоплені судна України (URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/2019-11-19/poyavilas-reaktsiya-zapada-na-vozvrashchenie-rossiye-ukrainskih-korabley/180571>).

Крім того, європейські дипломати висловили сподівання, що Росія забезпечить безперешкодний і вільний прохід до Азовського моря, згідно з міжнародним правом.

У НАТО вітають повернення Росією захоплених торік у районі Керченської протоки двох військових малих броньованих артилерійських катерів «Бердянськ» і «Нікополь» і рейдового буксира «Яни Капу» Україні і сподіваються, що це може допомогти досягнути прогресу в імplementації мінських угод. Про це під час пресконференції у Брюсселі заявив Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг.

«Передусім я вітаю повернення захоплених українських кораблів. Це те, що Росія повинна була зробити давно, і вони не мали права захоплювати ці кораблі, коли це зробили. Тож, я вітаю, що вони були повернені. І це також відповідає російським зобов'язанням», – зазначив Є. Столтенберг (URL: <https://uazmi.info/news/post/b2yR5NqO7R2gJtk0BrRM2M>).

Він також пов'язав цю подію із можливим прогресом щодо врегулювання ситуації на Донбасі. «Я також думаю, що це добра річ, оскільки, сподіваюся, це може допомогти досягнути прогресу в імplementації мінських угод, як і допомогти зусиллям у «нормандському форматі» досягти прогресу щодо пошуку стійкого політичного рішення кризи в Україні», – відзначив Генсек НАТО.

Президент Франції Е. Макрон з приводу повернення Україні захоплених суден відзначив, що «цей жест був очікуваним та допоможе посилити рівень довіри у діалозі між Росією і Україною» (URL: <https://lenta.ua/ua/makron-vidreaguvav-na-povernennya-rosiyeu-zahoplenih-ukrayinskih-korabliv-28994/>).

Коментуючи запізніле повернення кораблів, Міністерство закордонних справ України заявило, що українська сторона докладає зусиль для встановлення Арбітражним трибуналом порушення Росією Конвенції ООН із морського права при захопленні українських військових суден «Нікополь», «Бердянськ» і «Яни Капу», а також 24 членів їхніх екіпажів.

«Імунітети військових суден є основоположним принципом міжнародного звичаєвого та морського права. Ніхто не має права їх порушувати, а в разі порушення винні мають понести повну відповідальність», – наголосили в МЗС України (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/povernennia-korabliv-reaktsiji/30278887.html>).

«Згідно з наказом Міжнародного трибуналу з морського права від 25 травня 2019 року, Росія мала невідкладно передати під контроль України згадані судна. Росіянам знадобилось майже півроку для такого повернення», – додали в міністерстві.

Міністр оборони України А. Загороднюк заявив, що вважає повернення Росією захоплених українських військових суден виконанням рішення Міжнародного трибуналу з морського права. «Повернення катерів і буксиру – це не акт доброї волі. Я розглядаю ці події як не що інше, як виконання державою-агресором травневого рішення Міжнародного морського трибуналу», – написав міністр у «Телеграмі» 18 листопада ([URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-minoborony-povernennya-korabliv-rishennya-trybunalu/30278904.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-minoborony-povernennya-korabliv-rishennya-trybunalu/30278904.html)).

Оцінки експертів щодо того, чи є звільнення Росією кораблів виконанням рішення Міжнародного трибуналу з морського права, ухваленого у травні 2019 року, розходяться. Виконанням припису Міжнародного морського трибуналу у Гаазі вважає повернення Росією МБАКів «Бердянськ» та «Нікополь» та буксиру «Яни Капу» директор Інституту світової політики Є. Магда. Експерт наголошує, що кораблі повернули якраз напередодні початку розгляду цього питання по суті Гаазі та зустрічі у норманському форматі. У цій ситуації «Кремль намагається через формальне виконання приписів Міжнародного морського трибуналу продемонструвати Німеччині та Франції власну договороспроможність та створити позитивний інформаційний привід для В. Зеленського. Кораблів для цього, поза сумнівом, Путіну не шкода, хоча його мета – підкорення України – не змінилася», – відзначає Є. Магда ([URL: https://syta.news/2019/11/19/dialektyka-povernennya](https://syta.news/2019/11/19/dialektyka-povernennya)).

Доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Шевченка З. Тропін також вважає, що повернення кораблів фактично є виконанням рішення Трибуналу. При цьому він наголошує, що юридично Росія усіяко заперечує, що це так. При звільненні українських військових моряків російська сторона використовувала формулювання, які вказували, що РФ не виконує рішення Трибуналу, а просто домовилась із Україною про обмін. Хоча на той момент Україна могла наполягати на звільненні без усіляких умов, як цього, власне, вимагав Міжнародний трибунал з морського права – «звільнити безумовно і негайно» ([URL: https://www.radiosvoboda.org/a/povernennia-korabliv-reakciji/30278887.html](https://www.radiosvoboda.org/a/povernennia-korabliv-reakciji/30278887.html)).

Натомість координатор Південного регіонального центру Української асоціації міжнародного права, кандидат юридичних наук Т. Короткий вважає, що з юридичної точки зору повернення Україні військових кораблів не є виконанням Росією наказу Трибуналу. Росія декілька разів заявляла, що не визнає юрисдикцію Трибуналу в цій справі і повертає кораблі не на основі наказу. Рішення про повернення кораблів Росією є суто політичним, хоча в Росії обґрунтовується деякими внутрішньодержавними юридичними процедурами.

Однак адвокат українських моряків М. Полозов наполягає, що Москва виконує вимогу трибуналу, але не хоче це відкрито визнавати. «Тут важливо розділяти агресивну риторику російської влади і фактичні дії, які вони здійснюють. Ось вони заявляли, що не визнають юрисдикцію трибуналу...

Тим не менш, вони брали участь у всіх процесах і надавали необхідні звіти. Для них критично важливо виконувати рішення трибуналу», – сказав адвокат (URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4161719-rosiia-povernula-ukraini-viiskovi-korabli-scho-dali>).

Водночас у Кремлі заперечили, що повернення Росією кораблів пов'язане з рішенням Міжнародного трибуналу. Зокрема, речник Кремля Д. Песков заявив, що повернення Росією кораблів не пов'язане з рішенням Міжнародного трибуналу з морського права. За його словами, «ніякого зв'язку тут немає і бути не може» (URL: https://24tv.ua/u_rosiyi_prokomentovali_povernennya_zahoplenih_korabliv_ukrayini_n1235055).

Д. Песков повторив позицію Москви, що справою займаються прикордонники Росії і російська Федеральна служба безпеки, бо, за версією Кремля, українські кораблі «порушили державний кордон» Росії, коли намагалися перетнути Керченську протоку поблизу окупованого Криму.

А заступник міністра закордонних справ Росії А. Руденко, зі свого боку, заперечив іще одну позицію, про яку говорили засоби інформації попередніми днями: він заявив, що передача захоплених українських катерів і буксира нібито також не пов'язана з майбутньою зустріччю в «нормандському форматі», що наразі запланована на 9 грудня.

У цьому контексті політичний експерт, провідний науковий співробітник Інститут історії України НАН України А. Мартинов зауважує, що Кремль, інформуючи про нібито демонстрацію власної доброї волі, а не виконання рішення Міжнародного трибуналу з морського права, мотивує Київ до подальших конструктивних переговорів, включно з «нормандським форматом». За його словами, передачу катерів не випадково «підгадали» до візиту в Україну міністра закордонних справ ФРН Г. Мааса. Росія, таким чином, демонструє свою готовність йти на компроміси, переконаний експерт.

А. Мартинов вважає також, що метою Кремля є демонстрація «нікчемності» рішень Міжнародних трибуналів, якщо Росія не реалізовуватиме ці рішення за власним алгоритмом дій і у своєму розумінні суті компромісу. Така постановка питання може бути прецедентом для стимулювання України до відкликання із Стокгольмського арбітражу позовів проти «Газпрому» та мотивування України до укладання прямого контракту на постачання газу. В ідеалі РФ зацікавлена у «нульовому варіанті» щодо усіх позовів України проти Росії до міжнародних судів. Тим більше, що нещодавно у Міжнародному суді ООН визнали свою правочинність за розглядом позову України щодо визнання РФ винною у фінансуванні міжнародного тероризму на Донбасі. Причому в РФ лунають голоси на користь відмови від визнання правочинності рішень міжнародних судів та арбітражів щодо РФ, якщо ці рішення явно не на користь РФ.

З іншого боку, показово, що Росія повернула українські кораблі напередодні засідання Арбітражного трибуналу у Гаазі, який розглядає справу стосовно порушення Росією імунітету українських військових

кораблів. Тому очевидним є розривунок РФ на те, що, оскільки Україні повернули кораблі, Трибунал не матиме питань щодо виконання нею тимчасових заходів з повернення українських кораблів і моряків. Хоча, на думку Т. Короткого, Арбітражний трибунал має врахувати, що Росія порушила свої зобов'язання за Конвенцією з морського права 1982 р. щодо визнання юрисдикції і виконання наказів Міжнародного трибуналу з морського права.

21 листопада в Арбітражному трибуналі у Гаазі, сформованому відповідно до Конвенції ООН з морського права, почалися перші процесуальні слухання у справі щодо порушення імунітету трьох українських військово-морських суден та 24 членів їхніх екіпажів. Ці слухання стосувалися захоплених Росією українських військових кораблів та моряків, але мали процедурний характер, повідомила заступниця глави МЗС України О. Зеркаль. За результатом подібних слухань Арбітраж затверджує правила своєї роботи, визначає назву справи та засади транспарентності, тобто можливість доступу широкого загалу до матеріалів справи, а також можливість трансляції слухань в режимі онлайн.

За словами О. Зеркаль, Україна наполягає на тому, що справа є терміною. Адже не зважаючи на те, що у вересні Росія звільнила українських моряків, кримінальні справи проти них тривають. О. Зеркаль наголосила, що повернувши судна Україні майже через рік після захоплення і вилучивши з них зброю, комунікаційне обладнання і документи, Росія, таким чином, продовжує порушувати наказ Міжнародного трибуналу з морського права від 25 травня 2019 р. та Конвенцію ООН з морського права. «Трибунал має покласти край цим порушенням. Відтак, Україна вимагає остаточного, обов'язкового рішення про визнання РФ винною у порушенні низки статей Конвенції», – написала О. Зеркаль у своєму фейсбуці (URL: https://24tv.ua/u_gaazi_proyshli_pershii_sluhannya_spravi_pro_zahoplennya_rosiyeyu_ukrayinskih_moryakiv_i_suden_n1237605).

Вона додала, що незважаючи на те, що предметом справи є одне просте питання – кричуще порушення Росією фундаментального принципу міжнародного морського права – абсолютного імунітету військових суден та членів їхніх екіпажів, РФ намагається вибороти стільки ж часу для розгляду цієї справи, як і у справі щодо порушення прав прибережної держави в Чорному і Азовському морях та у Керченській протоці. Крім того, Росія прагне зробити слухання максимально закритими.

22 листопада Арбітражний трибунал у Гаазі оприлюднив перший процедурний наказ, яким затверджено правила призначення, регламент та графік роботи. Справа отримала назву «Спир щодо затримання трьох українських військово-морських кораблів та членів їхніх екіпажів. Про це повідомила О. Зеркаль на своїй фейсбук сторінці (URL: https://24tv.ua/tribunal_u_gaazi_zatverdiv_nazvu_spravi_shhodo_zahoplennya_rossiyeyu_ukrayinskih_korabliv_ta_moryakiv_n1238316).

«Для нас було дуже важливо зафіксувати в назві не лише порушення Росією норм міжнародного права, але і відобразити, що цей спір стосується наших моряків, які провели дев'ять місяців у в'язниці. І Арбітраж нас почув. Позитивом можна вважати і те, що РФ не вдалося затягнути нас і Арбітраж у тривалий та багатоступеневий процес», – написала О. Зеркаль.

Україна має подати свій меморандум за шість місяців, але може зробити це і раніше. Від моменту подачі у росіян буде три місяці для того, щоб скористатись своїм правом і висловити заперечення щодо юрисдикції. Разом з тим Україна має право прокоментувати заперечення росіян і звернутися з проханням їх відхилити. Арбітраж має визначити, чи дійсно є підстави для розділення процесу на дві стадії (юрисдикційну та по суті) та прийме рішення щодо подальших стадій розгляду справи. У разі прийняття рішення щодо розділення процесу на дві стадії Україна отримає три місяці на підготовку відповіді на російські заперечення. Якщо розділення не відбудеться, то росіяни будуть змушені подати свій контрмеморандум протягом шести місяців від дати винесення Арбітражем рішення про відхилення розгляду попередніх заперечень РФ на юрисдикційній стадії.

Арбітраж також визначив, що письмові позиції сторін будуть оприлюднені в момент початку усних слухань. Крім того, промови агентів будуть відкритими, а щодо доступу громадськості до решти слухань, рішення будуть прийняті Арбітражем додатково напередодні слухань.

Поширеною серед експертів є думка про те, що повернення українських кораблів є частиною великої гри РФ напередодні зустрічі в «нормандському форматі». Більшість із них вважають, що важливим завданням росіян під час цієї зустрічі стане не стільки українське питання, скільки створення «правильного» інформаційного фону напередодні чергового рішення щодо європейських санкцій проти Росії. З огляду на те, що зустріч проходить у Парижі, лунають припущення, що в російській стороні є шанси отримати бажане, адже саме президент Франції Е. Макрон став чи найбільшим адвокатом російських ініціатив, причому на тлі фактичного мовчання Німеччини, яка прагне запустити «Північний потік-2» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2820653-povernenna-ukrainskih-suden-pro-krapku-v-sij-spravi-govoriti-se-rano.html>).

«Бажання Путіна зрозуміле – створити ще більш нормальний, позитивний проросійський тон на зустрічі у “нормандському форматі”, – констатує голова правління Центру стратегічних досліджень П. Жовніренко. – Вже зараз зрозуміло, що Макрон, який зробив дрейф від палкої підтримки України, в принципі міжнародного права, останнім часом все більше схиляється до пропутінської позиції. Меркель вже, у зв'язку з тим, що відходить із політичної арени, я думаю, що вже не той боєць, що була раніше. Зараз зустріч у “нормандському форматі” буде зустріччю “Зеленський проти «російської трійки»”. Росіяни пробують ще більше поліпшити це проросійське тло напередодні зустрічі» (URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/vasha-svoboda--chomu-rosija-viddala-korabli/30278791.html>).

Як зауважує політолог В. Фесенко, повернення українських кораблів є інструментом шантажу, яким В. Путін розраховує вплинути на Е. Макрона і А. Меркель. В. Фесенко запевняє, що В. Путін за результатами зустрічі хоче підписати не коротке комюніке, а детальний документ, де будуть зафіксовані російські позиції. «Москва хоче загнати нас під політичні зобов'язання. Путін хоче, наприклад, зафіксувати в кінцевому документі узгодження в найближчі місяці формули виборів в ОРДЛО. Росіяни можуть наполягати, щоб уже зараз визначити дату виборів відповідно до формули Штайнмаєра та надання особливого статусу ОРДЛО. Або фіксації в документі так званих “ДНР” і “ЛНР”. Це не влаштовує Україну,» – підкреслює В. Фесенко (URL: https://24tv.ua/normandska_zustrich_2019_koli_zustrich_de_proyde_prognoz_n1235676).

На думку Фесенка, є побоювання, що В. Зеленський на нормандській зустрічі в деяких питаннях буде «один проти трьох». «Макрон і Меркель розуміють, що Україна не може на все погодитися. Вони можуть просити Зеленського бути більш гнучким. Можливо, в питанні суперечки між Україною і Росією по газу. З інших питань – Париж і Берлін тиснутимуть на Москву», – вважає В. Фесенко.

Росія намагається виглядати хоч трохи цивілізованою та конструктивною в очах Заходу напередодні Нормандської зустрічі, говорить політолог О. Кочетков. «Україна в особі Президента виконує усі вимоги Москви. Демонструє, що покладає великі надії саме на ці перемовини. Натомість росіяни в чергове поведуться як недоговороспроможні. Вимагають нових і нових поступок. Це кидається в очі європейським представникам Нормандського формату. Через це Путін вирішив нарешті виконати рішення міжнародного трибуналу ООН та повернути кораблі, що захопили в українських територіальних водах», – вважає експерт (URL: https://gazeta.ua/articles/life/_rf-gotuyetsya-do-normandskogo-formatu-ekspert-pro-povernennya-korabliv/938682).

Однак це не сильно покращить позиції росіян, вважає О. Кочетков. «Вони дуже довго затягували з цим кроком. До того ж навряд чи європейські країни серйозно будуть сприймати як жест доброї волі виконання обов'язкових рішень суду. Проте це була єдина поступка, яку росіяни могли собі дозволити. Її необхідність збільшувала ще й заява Міжнародної слідчої групи, що розслідує збиття Малайзійського Боїнгу над Донбасом. Вони довели, що на момент катастрофи бойовики на Сході України перебували під командуванням російських збройних сил. Це сильно б'є по міжнародному іміджу РФ. Тож, повернувши кораблі, вони хотіли зменшити цей ефект», – додає політолог.

Натомість політичний експерт А. Октисюк вважає, що, повернувши Україні захоплені кораблі, Росія подолала ізоляцію, послабила міжнародні

санкції і домоглася ухвалення Україною кремлівського плану щодо Донбасу. На його думку, Росія вийшла з наявної ситуації з великим бонусом.

«Російська дипломатія вкотре зробила Україну. У росіян треба повчитися, як викручувати з мінуса великий плюс і політичні преференції», – зазначив А. Октисюк. Політексперт вважає, що замість того, щоб відразу віддати Україні кораблі за рішенням Морського трибуналу ООН, Росія зберігала їх як козир напередодні зустрічі в «нормандському форматі» і успішно розіграла цю карту (URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/rosiya-zberigala-kozir-ukraini-vkazalina-trivozhnij-nyuans-z-povernennyam-korabliv.htm>).

Політолог Ю. Подорожній у свою чергу переконаний, що у ситуації, в якій Україна мала тільки виграшні позиції, керівництво країни не заважало скористатись козирною картою – якби росіяни не виконали рішення трибуналу, то увесь російський флот за межами своїх територіальних вод підпадав би під досить жорсткі санкції. Але українська влада пішла на втрату своїх інтересів на угоду російським. Адже українські моряки досі під слідством у Росії, а кораблі повернуто на умовах відповідального зберігання в рамках кримінальної справи.

Водночас журналіст Ю. Бутусов вбачає у поверненні захоплених Росією кораблів крок назустріч Україні щодо Росії. Він вважає, що наявність у РФ українських суден була своєрідним важелем тиску на російського президента В. Путіна. «Після перемоги України в Морському суді в справі щодо захоплення катерів, і після продовження юридичної роботи, Росію чекали нові програні суди, великі санкції і штрафи, ймовірні арешти російських суден по всьому світу для забезпечення українського позову. Якби Україна продовжила юридичну війну і не приймала захоплені катери, Росія була б поставлена в складне становище», – написав журналіст на своїй сторінці у мережі Facebook (URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/peredacha-korabliv-butusov-nazvav-vigodu-putina-novini-ukraini.htm>).

Повернення українських кораблів не можна вважати поступкою Росії напередодні запланованого на 9 грудня в Парижі саміту в «нормандському форматі», кажуть американські експерти. «Повернення Росією нелегально захоплених нею кораблів, яке вона довго відкладала, не може розглядатися як поступка. Насправді це фальшива інтерпретація, на яку не мають піддатися Захід та Україна», – каже керівниця групи вивчення Росії Інституту дослідження війни Н. Бугайова (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraina-korabli-kerch/30278999.html>).

На її думку, Росія не зробила будь-яких змістовних поступок напередодні саміту. До того ж, каже вона, «саміт ставить Росію в ситуацію модератора, коли вона є стороною у війні». Н. Бугайова попереджає, що Україна може опинитися в ситуації, коли вона «буде змушена йти на компроміс щодо свого суверенітету чи ризикувати бути зображеною як сторона, яка не хоче миру, що Росії вдається успішно робити до зустрічі».

Експертка натомість вказує на ознаки посилення контролю Росії над її ставлениками на Донбасі, включаючи кроки для інтеграції залізниць, заходи, спрямовані на інтеграцію банківської системи з Росією, демонстрацію сили під час військових навчань на українському кордоні.

«Незважаючи на всі поступки і кроки до миру з боку Зеленського, не було поступок із боку Росії. Навпаки, тиск зростає. І я думаю, що Росія насправді у своїй інформаційній кампанії використовує і поширює точку зору про те, що Україні потрібні негайні результати в досягненні миру всередині країни, а також те, що Європа та США махнули рукою на Зеленського і Україну», – вважає Н. Бугайова.

«Повернення українських кораблів мало давно статися (їх не мали взагалі захоплювати), – прокоментував колишній посол США в Україні, а нині експерт Інституту Брукінгса С. Пайфер. – Ми побачимо, чи це передують більш щирому підходові з боку Росії до закінчення конфлікту, який вона підтримує на Донбасі».

Посол С. Пайфер скептично ставиться до перспектив результату зустрічі в «нормандському форматі», яка запланована на 9 грудня, але, каже він, хотів би помилятися. «Понад п'ять років Кремль використовував продовження конфлікту на Донбасі, щоб тиснути на Київ. Велике питання, чи готовий Путін зараз змінити курс і шукати угоду, що влаштувала б усі сторони конфлікту, який Росія спричинила в Україні, домовленість, яка б вела до відновлення українського суверенітету», – каже С. Пайфер.

Як відомо з відкритих інформаційних джерел, на зустрічі у «нормандському форматі» мають обговорювати кілька блоків питань. Російські ЗМІ пишуть, що серед них дуже суперечливі – амністія бойовиків і особливий статус Донбасу. Зокрема російський «КоммерсантЪ» повідомляє, що на саміті мають намір прийняти підсумковий документ із закликами працювати у всіх узгоджених напрямках. Видання пише про наступний порядок денний:

- особливий статус для окремих районів Донецької та Луганської областей;
- розведення сил і засобів на нових ділянках;
- зняття «економічної блокади» Донбасу;
- відновлення залізничного сполучення з окупованими територіями;
- обмін полоненими;
- повна амністія бойовиків.

Видання також повідомляє, що російська сторона буде наполягати на закріпленій законодавчо забороні переслідування бойовиків незаконних збройних формувань. Окрім того, за даними видання, у межах політичного блоку російська сторона має намір порушити питання «модальності проведення виборів» на окупованому Донбасі. Джерело російського видання заявляє, що у цьому напрямку будуть обговорювати відповідальних за вибори – ЦВК України або виборчкоми бойовиків. Окрім того, говоритимуть про можливість виборів голів обласних адміністрацій (URL:

https://24tv.ua/amnistiya_niyakih_peresliduvan_ta_znyattya_blokadi__roszmi_pro_plani_rf_na_normandskiy_samit_n1234807).

Україна на зустрічі у «нормандському форматі» підійматиме такі питання:

- Розведення військ у Станиці Луганській.
- Обмін полоненими.
- Підтвердження тексту «формули Штайнмаєра».
- Відведення військ у Золотому та Петрівському.
- Питання Криму.

Варто нагадати, що попередня зустріч лідерів нормандського формату – тодішнього президента Франції Ф. Олланда, канцлера ФРН А. Меркель, п'ятого президента України П. Порошенка і президента РФ В. Путіна – відбулася в жовтні 2016 р. За її результатами було вирішено створити «дорожню карту» для виконання мінських домовленостей. Також ухвалили рішення про озброєну місію ОБСЄ на Донбасі. Як відомо, нічого з цього виконано не було.

Протягом наступних років Росія блокувала переговори на найвищому рівні, мотивуючи тим, що Україна нібито не виконує мінські угоди. Насправді ж В. Путін вичікував більш сприятливих обставин для себе, щоб змусити Україну погодитися на всі умови Кремля по Донбасу, час від часу посилюючи військову ескалацію на Сході.

Президент України В. Зеленський ще влітку запропонував провести зустріч у «нормандському форматі». Франція і Німеччина підтримали цю ініціативу. В. Путін традиційно тягнув час, вимагаючи від України погодити так звану «формулу Штайнмаєра». Київ дав свою згоду, але із застереженням: жодних виборів в ОРДЛО, поки там присутні російські війська і немає контролю України над кордоном. Також В. Зеленський погодився на розведення військ у трьох пунктах по лінії зіткнення. Дата зустрічі переносилася кілька разів. Нарешті Росія дала згоду – зустріч у «нормандському форматі» відбудеться 9 грудня в Парижі.

Щодо очікувань, чим завершиться черговий саміт у «нормандському форматі», свої припущення висловив політичний оглядач В. Портников. На його погляд, мета Президента України В. Зеленського на цій зустрічі здається очевидною – завершення війни. Мета президента Франції Е. Макрона – домогтися припинення конфлікту, утвердитися в ролі європейського лідера, відновити відносини Заходу і Росії. Мета канцлера Німеччини А. Меркель – продемонструвати ефективність формату, в створенні якого вона грала головну роль і який повинен був призвести до закінчення війни на сході України, – пише В. Портников для Радіо Свобода (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30274972.html>).

«Чого хоче Володимир Путін, ми можемо тільки здогадуватися. Утім, під час візиту до Бразилії російський президент окреслив рамки своїх уявлень про те, як повинні розвиватися події. Російський президент виступає за те, щоб закон про особливий статус окупованого Донбасу був

пролонгований, а далі змінювався шляхом прямих консультацій українського керівництва з представниками “народних республік”. Ця позиція, за великим рахунком, не сильно відрізняється від того, що Путін та інші російські керівники говорять із 2014 р. Прямі переговори – це модель, яку Росія послідовно нав’язувала спочатку керівництву Молдови, а потім керівництву Грузії. Мета проста – легітимізація маріонеткових адміністрацій і перетворення Росії з учасника конфлікту на повноцінного посередника. Посередника, який аж ніяк не гарантує вам відновлення територіальної цілісності навіть тоді, коли ви підете на всі його умови», – пише В. Портников.

Журналіст звертає увагу на ще одну важливу тезу, озвучену В. Путіним – це розведення військ по всій лінії розмежування. Це означає, за словами В. Портникова, що Росія в принципі готова перевести конфлікт у розряд заморожених. «Але що це буде означати на практиці? Чи піде за цим відновлення територіальної цілісності України або ж, навпаки, Росія стане зміцнювати донбаську “державність”? І від чого це залежатиме – від “лояльної” поведінки українського керівництва або ж від рішення Кремля віддати територію або зберегти її за собою? І чи стане тема статусу Донбасу обговорюватися на нормандському саміті – або її знову підмінять дискусією про черговість виконання пунктів Мінських угод?», – ці питання поки залишаються без відповіді.

Підсумовуючи, варто акцентувати на очевидності домінування у діях РФ щодо повернення Україні захоплених кораблів політичних мотивів. Як зазначають експерти, для Росії було вкрай важливо отримати позитивний фон напередодні зустрічі у «нормандському форматі» та засідання Міжнародного трибуналу з морського права у Гаазі. Водночас РФ показала, що ігнорує міжнародні правові норми, наголосивши, що повертає українські судна не на виконання вимоги Міжнародного трибуналу, а виключно «з доброї волі». Утім, на загальне переконання експертів, повернення моряків і кораблів не перекреслює факт агресії Росії проти України і не знімає розгляд цього питання у Міжнародному арбітражі. В цілому передача Росією захоплених раніше суден українській стороні була позитивно сприйнята міжнародним співтовариством, однак, чи вплинуло це на ставлення до дій РФ з боку учасників нормандського формату та інших світових політичних гравців, стане зрозуміло за результатами зустрічі 9 грудня та прийняття чергового рішення щодо подовження антиросійських санкцій.

Перестановка сил у керівництві Молдови листопад-2019: перспективи змін у політичному курсі

12 листопада після затяжної політичної кризи парламент республіки Молдова оголосив вотум недовіри уряду прем'єр-міністерки країни М. Санду. Причому, доречно нагадати, що М. Санду стала прем'єр-міністеркою лише 11 липня 2019 р.

Уже наступного дня президент Молдови І. Додон запропонував у кандидати на прем'єрське крісло свого радника з економічних питань І. Кіку. І. Додон назвав його «аполітичним кандидатом» і доручив йому впродовж 15 діб сформувати список майбутніх міністрів та визначити пріоритети нового уряду.

Уже 14 листопада парламент Молдови затвердив новий уряд на чолі з прем'єр-міністром І. Кіку. Новий уряд підтримали 62 депутати, зокрема, від Партії соціалістів і Демпартії. Проти голосували депутати блоку АСУМ, що перейшов в опозицію, а депутати від партії «Шор» утрималися від голосування.

Слід зауважити, що 6 із 11 міністрів нового уряду раніше працювали радниками президента І. Додона, що свідчить про їхню вірогідну політичну орієнтованість (URL: <https://hromadske.ua/posts/parlament-moldovi-zatverdiv-novij-uryad-na-choli-z-premyerom-kiku>).

Розглянемо тепер події, які передували даним рішенням. Слід нагадати, що орієнтований на проведення реформ і євроінтеграцію Молдови уряд М. Санду прийшов до влади після того, як очолюваний нею політичний блок АСУМ сформував коаліцію з орієнтованою на Росію Молдовською соціалістичною партією президента країни І. Додона. Союз між АСУМ і соціалістами дозволив усунути від влади Демократичну партію Молдови, очолювану олігархом В. Плахотнюком, який мав контроль над політичним та економічним життям країни. Сам В. Плахотнюк покинув країну після того, як його партія втратила владу.

Європейський Союз, США та міжнародні організації вітали уряд М. Санду як спрямований на розвиток демократії, боротьбу з корупцією і євроатлантичну інтеграцію новий кабінет міністрів.

Незважаючи на побоювання західних експертів і політиків з приводу того, наскільки довгою може бути коаліція між проєвропейською і реформістською АСУМ, і проросійською Соціалістичною партією, яка виступає за збереження статус-кво. Європейський Союз, зокрема, схвалив фінансову допомогу Кишиневу за умови реалізації низки реформ.

Варто зазначити, що Міжнародна допомога країні багато в чому була заморожена після зникнення 1 млрд дол. з фінансової системи країни в 2015 р.

Проте не зважаючи на усі сподівання уряд М. Санду розпався всього через п'ять місяців після його формування. Офіційна причина вотуму недовіри уряду М. Санду – невдоволення роботою уряду.

Один з предметів суперечки в керівних політичних колах Молдови стала кандидатура на пост генерального прокурора країни. Противники М. Санду звинувачують її у переслідуванні своїх інтересів у цьому питанні, на думку соціалістів, згубних для стабільності держави.

Крім того, президент Молдови І. Додон висловив невдоволення роботою низки міністерств.

Ще на початку літа розклад «Додон – президент, Санду – прем'єр» здавався багатьом неможливим. Ці два політики ніколи не приховували неприязні один до одного.

У ході президентської гонки 2016 р., в якій обидва вони боролися за цей пост, М. Санду звинувачувала І. Додона в тому, що він буде керуватися російськими інтересами в Молдові. І. Додон насамперед лякав російськомовний електорат тим, що за керівництва М. Санду в країні не залишиться жодної російської школи, а інтереси російськомовного населення будуть порушуватися.

Об'єднання двох політиків стало можливим лише заради відсторонення від влади Демпартії В. Плахотнюка.

На початку червня колишні противники – проєвропейський блок АСУМ (прихильники М. Санду) і Партія соціалістів (прихильники І. Додона) – сформували правлячу коаліцію.

Країна занурилася в багатоденну політичну кризу, оскільки Конституційний суд, який перебував, під фактичним контролем олігарха В. Плахотнюка, відмовився визнати легітимність нового уряду.

Двовладдя в Молдові тривало аж до 15 червня, коли Конституційний суд Молдови визнав, що діяв під тиском.

Неофіційні джерела в керівництві Молдови повідомили низку західних ЗМІ, що в дні гострої політичної кризи біля різних урядових будівель бачили відразу три автомобілі – дипломатичних представництв США, ЄС і Росії. Дипломати демонстрували рідкісну єдність з приводу політики в одній з країн колишнього СРСР.

Саме тому відставка у вівторок уряду М. Санду, підтриманого міжнародним співтовариством, стала для всіх великою несподіванкою.

У той же час останніми днями з'явилась інформація, що в Кишиневі були помічені люди з оточення втікача В. Плахотнюка, які влітку екстрено покинули Молдову. Перша версія відставки уряду, таким чином, наступна: молдавський олігарх повернув собі вплив у країні і налагоджує відносини з соціалістами І. Додона.

Нагадаємо, що М. Санду – один із найліберальніших політиків Молдови. Вступивши на посаду прем'єра, вона відразу заявила, що пріоритетом її уряду буде налагодження відносин з Євросоюзом. Вона також додала, що відкрита до діалогу з Росією, але її імідж політика-націоналіста,

створений не без участі передвиборного штабу І. Додона, змушував російськомовний електорат сумніватися в її намірах.

Російськомовне населення Молдови відкрито висловлювало побоювання, що в країні буде витіснитись російська мова. Це дало групам впливу з РФ карт-бланш на лобіювання своїх інтересів в цій країні. Як завжди, коли мова заходить про обстановку в країнах-колишніх сателітах, Москва заявляє, що має намір захищати інтереси своїх співвітчизників.

Звідси друга версія відставки уряду М. Санду: воно здавалася Москві надто прозахідним політиком. Із цим згоден президент І. Додон, який не раз заявляв, що міцні культурні та економічні зв'язки з Росією – благо для Молдови, а Захід лише втягне її в політичне протистояння.

Однак слід нагадати, що олігарх-втікач В. Плахотнюк є в Росії фігурантом трьох кримінальних справ, тому його персону в якості найвпливовішої людини в Молдові не влаштовувала Москва, вважають джерела.

Судячи з усього, саме тому віце-прем'єр Росії Д. Козак проявив у червні, під час гострої фази політичної кризи в Молдові таку дивну однакостайність з дипломатами США та ЄС.

Після призначення на посаду голови уряду Молдови І. Кіку, позиція РФ була доволі позитивною.

Проте у Брюсселі і Вашингтоні (які до останнього підтримували уряд М. Санду) побоюються, що новий уряд Молдови на чолі з І. Кіку не буде належним чином боротися з корупцією і банківськими махінаціями.

Такі побоювання висловили глави дипмісій ЄС і США в Кишиневі П. Михалко і Д. Хоган.

«Складається тривожна ситуація, особливо в контексті ініціатив уряду по боротьбі з корупцією, забезпечення незалежності судової системи і розслідування банківських крадіжок», – сказав П. Михалко на відкритті інвестиційного форуму Moldova Business Week 2019 в Кишиневі.

«США продовжать закликати народних обранців Молдавії докладати більше зусиль для забезпечення кращого, більш демократичного і процвітаючого майбутнього для всіх громадян», – заявив Д. Хоган ([URL: https://www.bbc.com/russian/features-50403609](https://www.bbc.com/russian/features-50403609)).

20 листопада І. Кіку очікувано здійснив свій перший офіційний візит на посаді голови уряду Молдови до Москви. Варто зазначити, що зустрічі на рівні прем'єрів не відбувались на офіційному рівні РФ-Молдова 7 років.

У Москві прем'єр-міністр Молдови І. Кіку зустрівся з прем'єр-міністром Росії Д. Медведевим. Офіційні особи розглянули ряд питань національного значення, такі як: постачання російського газу до Молдови, експорт молдавської сільськогосподарської продукції на російський ринок, а також можливість збільшення кількості дозволів для молдавських перевізників.

Питання про постачання газу глава молдавського кабінету обговорили також із головою адміністративної ради «Газпрому» О. Міллером.

Крім того, сторони домовилися про початок процесу підготовки і вироблення механізму вивезення боєприпасів з Придністров'я. Механізм буде максимально прозорим для всіх країн, у тому числі для всіх зацікавлених зарубіжних партнерів.

Отримана принципова згода російської сторони про виділення Молдові кредиту близько 500 млн дол. на інфраструктурні проекти насамперед інфраструктури, доріг. Міністерство фінансів двох країн узгодять умови кредиту, а фінальне рішення буде прийнято тільки, виходячи з інтересів Республіки Молдова.

До складу делегації Молдови увійшли також міністр закордонних справ і європейської інтеграції А. Чокой, міністр економіки і інфраструктури А. Вусатий, міністр сільського господарства, регіонального розвитку та навколишнього середовища І. Пержила, башкан АТО Гагауз-Ері І. Влах, а також голова адміністративної ради АТ Moldovagaz В. Чебан (URL: <https://actualitati.md/itogi-vizita-premer-ministra-ionu-kiku-v-moskvu>).

Як завжди актуальною для ситуації в Молдові проблемою залишається Придністров'я

У вересні президент Республіки Молдова і лідер Партії соціалістів Молдови І. Додон в інтерв'ю виданню *Der Spiegel* повідомив, що його адміністрація підготувала нову концепцію вирішення придністровського конфлікту. Ця концепція передбачає надання Придністров'ю розширеної автономії. Деталі плану невідомі, скоро вони будуть представлені до уваги посередників і учасників переговорного процесу в сфері придністровського врегулювання у форматі «5+2»: Молдова і Придністров'я – як сторони конфлікту, Росія, Україна і ОБСЄ – як посередники, Євросоюз і США – як спостерігачі. Поки лише готується громадська думка і підігривається інтерес до цієї неординарної події.

Скупі ремарки І. Додона дозволяють зробити висновок про те, що план передбачає збереження нейтрального, позаблокового статусу Республіки Молдова. Також І. Додон зазначив, що «нинішній міжнародний контекст є дуже вдалим для його країни» і Молдова може стати «першою країною пострадянського простору, в якій буде подолано заморожений конфлікт».

Більшість експертів пов'язує появу цієї нової ініціативи в сфері придністровського врегулювання з фігурою російського політичного діяча Д. Козака. У 2003 р. Д. Козак на посаді заступника глави адміністрації президента Росії, використовуючи механізм «човникової дипломатії», безперервно курсуючи між Кишиневом і Тирасполем, підготував свій перший план вирішення придністровського конфлікту, який передбачав федералізацію Молдови. Його зусиллями цей план був затверджений сторонами. Однак угода зірвалася в останній момент. Це сталося, як стверджують різні джерела, через втручання посольства США. Американці вплинули на президента Молдови, лідера партії комуністів Республіки Молдова В. Вороніна, і він відмовився від ідеї федералізації.

У липні 2018 р. віце-прем'єр Росії Д. Козак був призначений спецпредставником президента Росії, але вже не по Придністров'ю, як в минулі часи, а по Молдові, що відразу ж було інтерпретовано як намір підготувати Придністров'я до процесу реінтеграції.

Незважаючи на постійні паралелі нових мирних ініціатив та пропозицій, 2003 р., наразі є декілька нових суттєвих відмінностей.

Замість федералізації Молдові тепер пропонується широка автономія.

Угода по-тихому не планується. Новий план буде представлений Республікою Молдова в офіційному форматі переговорного процесу, а не кулуарно, як це намагалися зробити в 2003 р. (URL: <https://ru.krymr.com/a/novujj-pridnestrovskij-plan-dodona-i-krymskie-realii/30158223.html>).

Успішне просування нового плану має сприяти посиленню миротворчої репутації Росії, яка з 2003 р., м'яко кажучи, дуже сильно підмочена на пострадянському просторі відомими подіями в Грузії, Криму та на Сході України. Придністровський план – спроба поліпшити свій імідж. Підтримувати власні позиції РФ в регіоні при відсутності спільного кордону і в умовах конфлікту з Україною важко. І тому вирішили не кинути, а зробити, як сказав в одному зі своїх заяв І. Додон: Молдова може стати «першою країною пострадянського простору, в якій буде подолано заморожений конфлікт». Утім, можна прогнозувати і ще деякі трансформації. Після реінтеграції Придністров'я відбудуться нові вибори.

Придністровський електорат увіллється в струнку ряди Партії соціалістів і демократичні сили в особі АСУМ будуть вже не потрібні соціалістам для створення нової парламентської коаліції в Молдові.

Синдром вимушеної політичної жертви проглядається в спробах Москви пов'язати успішне вирішення придністровського конфлікту з можливим ослабленням санкцій тиску на Росію за анексію Криму. Ця ситуація є черговим викликом як для української дипломатії, так і для центрів прийняття політичних рішень в ЄС і США. На думку експертів, в 2019 р. в поточному процесі очікується присутність значної частки публічності, так що побачимо.

Отже, зміни в керівництві Молдови відставка уряду М. Санду та призначення на посаду прем'єр-міністра І. Кіку посилити проросійські сили в керівництві Молдови. Тому почали з'являтися ініціативи по врегулюванню Придністровського конфлікту на основі ініціатив Москви. Дані зміни повинні враховуватись і в Україні при розвитку контактів із Молдовою за нових умов. Крім того, зазначена ситуація цілком можливо впливатиме на ставлення до Росії у Європі.

Политический контекст проблемы моратория на продажу земли сельскохозяйственного назначения в оценках политиков и экспертов

Поддержка законопроекта об обороте земель сельскохозяйственного назначения стало одним из наиболее резонансных решений украинского парламента за последнее время. Принятие этого документа в первом чтении вызвало в медиа-сфере и политикуме острую дискуссию о целесообразности и эффективности такого шага, тем более, что даже по оценкам его принципиальных сторонников, с правовой точки зрения законопроект вызывает много вопросов и требует более тщательной проработки. Но хотя по заявлениям его инициаторов в ходе подготовки ко второму чтению документ будет доработан, противники снятия моратория на продажу сельхозземель приводят множество аргументов, по которым внедрение земельной реформы в виде, предлагаемом сегодняшней властью, может иметь ряд негативных социальных, экономических и политических последствий для страны.

Напомним, кроме правительственного законопроекта о функционировании рынка земли в Украине, в Верховной Раде Украины были зарегистрированы также десять альтернативных законопроектов, представленных различными фракциями и депутатскими группами. В итоге в первом чтении ожидаемо был поддержан проект предложенный группой депутатов от президентской фракции «Слуга народа». За него проголосовали 240 депутатов – 227 представителей фракции «Слуга народа» и 13 внефракционных.

Принятый парламентом законопроект предусматривает отмену с 1 октября 2020 г. запрета на продажу земель сельскохозяйственного назначения. Покупать землю смогут украинские физические лица, а также компании, территориальные общины и государство. Юридические лица, конечными бенефициарами которых являются иностранцы, лица без гражданства или иностранное государство, а также те, которые арендуют землю в Украине более трех лет, смогут ее приобрести с 1 октября 2020 г. Иностранные компании, не занимавшиеся обработкой земли в Украине в течение минимум трех лет, получают право покупать землю с 1 января 2024 г.

При этом, как подчеркивает Президент Украины В. Зеленский, «иностранцы и компании, среди основателей которых есть иностранцы, получают право покупать украинскую землю только в случае, если народ Украины даст на это согласие на всеукраинском референдуме» ([URL: https://gordonua.com/publications/fermery-obnishchajut-selhozugodija-skupjat-latifundisty-k-chemu-privedet-otkrytie-rynka-zemli-v-ukraine-1437544.html](https://gordonua.com/publications/fermery-obnishchajut-selhozugodija-skupjat-latifundisty-k-chemu-privedet-otkrytie-rynka-zemli-v-ukraine-1437544.html)).

Но, отмечают наблюдатели, среди представителей власти пока нет единого мнения относительно проведения референдума, а для реализации такой возможности должен быть принят соответствующий закон.

По словам председателя Верховной Рады Украины Д. Разумкова, референдум о возможности продажи земли иностранцам может быть проведен после того, как парламент во втором чтении поддержит закон об открытии рынка земли для граждан Украины.

«Рынок земли будет открываться для физических лиц и юридических лиц, владельцами которых являются граждане Украины. Референдум состоится, и только тогда, когда украинское общество определится, что оно готово продавать землю иностранцам и предоставить корпоративные права, рынок будет открыт и для иностранцев... Сейчас невозможно провести референдум, поскольку нет соответствующего законодательства», – заявил Д. Разумков (URL: <https://fakty.ua/324473-prodazha-zemli-inostrancam-budet-li-v-ukraine-referendum>).

Против законопроекта проголосовали депутаты от фракции «Европейская солидарность», представители фракции «Голос» воздержались от голосования, а члены фракций «Оппозиционная платформа – За жизнь» и «Баткивщина» не участвовали в голосовании, выступая против самой идеи снятия моратория на продажу земли и предприняв попытку заблокировать парламентскую трибуну.

По заявлению сопредседателя фракции «Европейская солидарность» А. Герасимова, фракция поддерживает введение цивилизованного рынка земли в Украине, но документ, поддержанный парламентом в первом чтении, «законом о рынке земли назвать нельзя». «Именно поэтому ко второму чтению мы будем очень тщательно готовить серьезные поправки. Для того, чтобы исправить фундаментальные недостатки в этом законе», – сообщил он.

Поправки, по его словам, будут касаться, в частности, количества земли, которое сможет приобрести один покупатель. «Первое – это концентрация земли в одних руках. Двести тысяч гектаров – в одни руки! Например, Яворовский район Львовской области – площадь 155 тысяч гектаров. Решетилковский район Полтавской области – 100 тысяч гектаров. Овидиопольский район Одесской области – 80 тысяч гектаров. А вы предлагаете 200 тысяч гектаров в одни руки. То есть закон не для украинцев, а для олигархов», – прокомментировал А. Герасимов одну из норм законопроекта.

«Второй вопрос. Почему не установлена минимальная цена? Наше требование, чтобы минимальная цена была не менее 50–75 тысяч гривен за гектар в зависимости от типа земли. И третий момент. Тщательная проверка средств, за которые покупается земля. Ведь предохранителей, что это купят россияне, пока нет», – добавляет также А. Герасимов.

Как подчеркивает депутат, фракция «ЕС» озвучивала свои предложения еще до первого чтения, но монобольшинство не учло их: «На одном из первых заседаний профильного комитета было сказано, что перед тем, как будет приниматься этот закон, будет его широкое обсуждение и пройдут парламентские слушания. Теперь эти парламентские слушания будут после принятия закона. Надо было сначала провести эти слушания, и

только после этого выходить на голосование» (URL: <https://www.5.ua/ru/polytyka/herasymov-es-hotovyt-fundamentalnie-popravky-v-zakon-o-rinke-zemly-kotorie-snyut-zalozhennye-v-nem-rysky-202879.html>).

Лидер партии «Голос» С. Вакарчук ранее заявлял, что возглавляемая им партия поддерживает проведение реформы для создания рынка земли, но призывает ее инициаторов быть внимательными и «делать все правильно». По его мнению, вопрос земли до сих пор остается неурегулированным, а непродуманные шаги в этой сфере означают для Украины оказаться «в клубе 3–4 бедных стран мира», в которых земля работает не на украинскую экономику, а только на богатых землевладельцев. По словам С. Вакарчука, фракция «Голос» выступает за такой рынок земли, от которого выиграют крестьяне, а также малые и средние фермеры, а не крупные землевладельцы.

«Позиция «любая реформа лучше ее отсутствия» – вот это популизм. Самое страшное, что может произойти, – когда реформа приведет к тому, что земля окажется в нескольких руках, как это произошло после приватизации 90-х», – отмечает он (URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/vakarchuk-o-zemelnoy-reforme-novosti-ukrainy-50053356.html>).

«Относительно иностранцев: безусловно, нельзя делать так, чтобы украинская земля оказалась в руках иностранцев, которые ее контролировали, но не допустить западные деньги на украинский рынок – означает, что цена на землю будет низкой, и ее за бесценок скупят те, кто сегодня и так обладают всеми наделами», – отмечает также лидер партии «Голос» (URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/vakarchuk-o-rynke-zemli-reforma-nazrela-no-nado-byt-vnimatelnymi>).

Как заявила лидер «Батькивщины» Ю. Тимошенко после принятия законопроекта, такой шаг власти стал причиной перехода возглавляемой ей политической силы в оппозицию. «Мы против распродажи с молотка всех стратегических объектов Украины, в том числе земли. Мы не разделяем такую политику», – подчеркнула Ю. Тимошенко. Кроме того, по ее мнению, принятие документа в первом чтении произошло с нарушениями регламента.

Вскоре также стало известно, что Ю. Тимошенко обратилась в Конституционный Суд с просьбой рассмотреть представление относительно законопроекта о рынке земли. «Один из пунктов нашего плана – обратиться в Конституционный суд за трактовкой: может ли Верховная Рада, президент, принимать и подписывать законы о распродаже сельскохозяйственных земель без всеукраинского референдума, на котором люди смогут сказать, хотят ли они продавать свою землю, или нет», – заявила она (URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/rynok-zemli-timoshenko-blokiruet-zakon-novosti-ukrainy-50054184.html>).

«Надеемся на решение, что без референдума и без учета мнения народа в Верховной Раде не может рассматриваться ни один законопроект о распродаже сельскохозяйственной земли», – подчеркивает Ю. Тимошенко. По ее словам, принятый парламентом документ, противоречит десяти нормам украинской конституции. «Если ко второму чтению

Конституционный Суд вынесет законное решение и скажет, что нельзя принимать законы без всеукраинского референдума – Украина будет спасена. Спасены будут и фермеры, и производители, и села», – заявила она ([URL: https://glavcom.ua/ru/news/timoshenko-nachala-borbu-s-zakonoproektom-o-rynke-zemli-v-konstitucionnom-sude-640721.html](https://glavcom.ua/ru/news/timoshenko-nachala-borbu-s-zakonoproektom-o-rynke-zemli-v-konstitucionnom-sude-640721.html)).

Напомним, в начале октября Ю. Тимошенко требовала включения в повестку дня Верховной Рады законопроекта о всеукраинском референдуме, и призывала, приняв этот документ, провести по вопросу рынка земли парламентские слушания с участием аграриев. «Наша команда считает, что на сегодняшний день нет более важного вопроса, чем судьба земли. Мы удивились законопроекту о продаже земли, который предлагается... По нему 72 % территории может пойти с молотка без правил, без ограничений. Так не обращаются с национальным богатством ни в одной стране», – заявила Ю. Тимошенко, выступая 1 октября на согласительном совете представителей депутатских фракций и групп Верховной Рады Украины.

Тогда ее позицию поддержал сопредседатель группы «За будущее» Т. Батенко: «Мы не разобрались еще с войной, мы централизуем власть, и мы собираемся распродать землю. Судя по социологическим опросам, около 70 % населения Украины – против. Представляет опасность и тот факт, что законопроект, предложенный Кабмином, допускает право собственности на землю сельскохозяйственного назначения для граждан и компаний из страны-агрессора, что недопустимо в государстве на пятом году войны. Предлагаемый правительством механизм санкций, очевидно, является несовершенно и создает коррупционный элемент и предусматривать щели для завладения украинской землей представителями РФ. Мы считаем, что нужно это полностью запретить» ([URL: http://kievvlavst.com.ua/news/timoshenko-trebuets-rochno-prinyat-zakon-o-referendume-i-vynesti-na-nego-vopros-o-zemle-video](http://kievvlavst.com.ua/news/timoshenko-trebuets-rochno-prinyat-zakon-o-referendume-i-vynesti-na-nego-vopros-o-zemle-video)).

11 ноября на очередном согласительном совете в Верховной Раде Украины лидер «Батькивщины» потребовала снять с рассмотрения парламента проект закона «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно оборота земель сельскохозяйственного назначения» и поставить на голосование лидеров фракций внесение в повестку дня вопроса о продлении моратория на продажу земли. С аналогичными требованиями тогда выступили сопредседатель фракции «Оппозиционная платформа – За жизнь» Ю. Бойко и сопредседатель группы «За будущее» В. Бондарь. Но по результатам голосования глав фракций предложение Ю. Тимошенко, Ю. Бойко и В. Бондаря было отклонено.

Комментируя принятие законопроекта о рынке земли в первом чтении, сопредседатель фракции «Оппозиционная платформа – За жизнь» Ю. Бойко заявил, что «сегодня тот обман украинского народа, который планируется со стороны так называемых слуг народа, – это закономерное нарушение всех их предвыборных обещаний, в которых они рассказывали избирателям о

благоденствию, которое наступит в стране» (URL: <https://strana.ua/news/233231-jurij-bojko-zajavil-cto-sluhi-naroda-bojatsja-narodnoho-hneva-iz-za-otkrytija-rynka-zemli.html>). Он подчеркнул, что фракция «ОПЗЖ» настаивает на сохранении моратория на продажу земли до проведения всеукраинского референдума. Представители фракции считают, что вся государственная сельхозземля должна быть разделена между теми людьми, которые не получили земельные паи во время первичной распаевки. Также, по их мнению, должен быть составлен полный Земельный кадастр и обеспечена юридическая защита тех, кто работает на земле.

Отметим, накануне рассмотрения законопроекта о рынке земли на автомагистралях Киев – Одесса и Киев – Чоп, а также на 13 дорогах областного значения состоялись акции протеста против принятия документа. Протестующие требовали отсрочки рассмотрения законопроекта, подготовки и рассмотрения в Верховной Раде Украины законопроектов, регулирующих земельные вопросы в Украине, а также проведения всенародного референдума. По сообщениям СМИ, участники акций перекрывали главные дороги страны в 17 точках в 13 областях – Винницкой, Черкасской, Черниговской, Тернопольской, Кировоградской, Николаевской, Хмельницкой, Житомирской, Одесской, Полтавской, Волынской, Ровенской и Львовской. Сообщается, что акции протеста были организованы Всеукраинским аграрным советом и были поддержаны парламентской оппозицией и представителями Нацкорпуса. «Наши требования: провести общенациональный аудит земельных ресурсов, предоставить возможность покупки земли только гражданам Украины, определить четкие условия для отчуждения земли, находящейся в частной собственности, запретить краткосрочную аренду земли», – приводят СМИ требования участников акций (URL: <https://fakty.ua/323964-fermery-i-aktivisty-perekryli-trassu-odessa--kiev-cto-proishodit>).

В день голосования акция протеста против инициативы по снятию моратория на продажу земли проходила под стенами парламента. Впрочем, отмечают наблюдатели, все эти акции были не слишком многочисленны.

«Это только перформанс. Люди были, но их было мало, потому что они до конца не понимают, какие риски заложены в этот закон», – комментирует состоявшиеся акции протеста директор Института глобальных стратегий В. Карасев. «Возможно, ко второму чтению ситуация прояснится, потому что сейчас создается профсоюзный забастовочный комитет, и, может, те фермерские организации, над этим работающие, смогут аккумулировать усилия, потому что партии в парламенте на это не способны», – считает эксперт (URL: <https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html>).

Отметим, что принятие законопроекта об открытии рынка земли положительно восприняли в представительстве Европейского Союза в Украине, отметив, что этот шаг может «раскрыть огромный потенциал для экономики страны». «При открытии этого рынка важно установить гарантии,

чтобы избежать чрезмерной концентрации земли в руках нескольких операторов, обеспечить справедливое отношение к владельцам небольших земель, желающих продать свои земельные участки, и гарантировать права активных мелких фермеров, желающих приобрести землю сельскохозяйственного назначения», – в частности говорится в сообщении представительства ЕС. «ЕС внимательно оценит условия, при которых рынок сельскохозяйственных земель будет функционировать, и то, как контролируются меры безопасности во время внедрения земельной реформы. Небольшие фермерские хозяйства должны стоять в центре этой реформы, в частности те, которые не зарегистрированы как юрлица, – то есть физические лица, обрабатывающие сельскохозяйственные угодья», – отмечается также в сообщении.

По мнению авторов сообщения, открытие земельного рынка должно стать шагом к всеобъемлющей земельной реформе, которая включит и другие элементы управления землей. «Одним из условий успеха является, в частности, повышение прозрачности через открытый доступ к данным о правах на землю и их публикацию. Для этого потребуются углубленная реформа Государственного геокадастра и перераспределение некоторых его функций. ЕС рассматривает возможность продолжить свою поддержку внедрения земельной реформы, особенно акцентируя внимание на институциональных изменениях (для управления земельными ресурсами, планирования и управления, направленных на интеграцию Кадастра и Реестра прав), обучение и усиление потенциала и мониторинга предусмотренных гарантий», – говорится в заявлении представительства (URL: <https://strana.ua/news/233221-v-evrosojuze-podderzhali-otkrytie-rynka-zemli-v-ukraine-nazvav-silnye-storony-reformy.html>).

О том, что снятие моратория на продажу земель сельскохозяйственного назначения будет иметь положительные последствия для украинской экономики, заявила недавно также директор Всемирного банка по делам Украины, Беларуси и Молдовы С. Кахконен. «Основная задача реформы – освободить потенциал, ускорить экономический рост, трансформировать сельскохозяйственный сектор. Мораторий вредит владельцам земли, потому что их право собственности ограничено: они не могут использовать свою землю как банковский залог, не могут ее продать», – заявила она. По мнению представителя Всемирного банка, земельная реформа может многое изменить в государстве, но она должна быть проведена в соответствии с государственными интересами, а также интересами фермеров. «Мелкие фермеры – это наиболее уязвимая группа заемщиков, которым и хочет помочь Всемирный банк, чтобы они действительно смогли воспользоваться в полной мере теми возможностями, которые получают после открытия рынка сельскохозяйственных земель», – подчеркнула С. Кахконен, добавив, что банковский сектор, для которого рынок земли нов и привлекателен, готов к его открытию (URL: <https://day.kyiv.ua/ru/news/231119-vo-vsemirnom-banke-schitayut-cto-moratoriy-vredit-vladelcam-zemli-v-ukraine>). По ее словам,

представители ВБ обсуждали с украинским правительством различные варианты обеспечения малым фермерам доступа к кредитам, в частности, обсуждалась схема частичного гарантирования кредитов, что должно снизить кредитный риск для банков и послужить стимулом их заинтересованности в кредитовании мелких фермеров.

«Зеленский как Президент зависим от внешнего фактора больше, чем от внутреннего. Если Порошенко был зависим от Госдепа США, то Зеленский – продукт транснациональных корпораций», – говорит, комментируя проблему, основатель аналитического центра «Институт Горшенина» К. Бондаренко. «Понятно, что он будет строить какое-то государство, где будет популистская квазидиктатура, действующая в интересах этих западных корпораций, – приватизация, продажа земли, пертурбации в фармацевтической промышленности. Она и обеспечит приход в Украину транснациональных корпораций. Украина будет зависеть от них все больше и больше. Побочный эффект этого заключается в том, что будет нивелироваться фактор украинских олигархов, они не нужны транснациональным корпорациям, и поэтому на определенном этапе может быть объявлена война олигархам», – считает эксперт ([URL: https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html](https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html)).

Добавим, что, как свидетельствуют результаты социологических исследований, большинство украинцев негативно относится к шагам власти по снятию моратория на продажу земли. «Вопрос земли относится к разряду особо чувствительных. И есть очень много людей, которые относятся к нему весьма настороженно. Умножим это на отопительный сезон и на новые платежки и получим кумулятивный эффект от непопулярных решений. Тенденция к росту числа украинцев, считающих, что государство движется в неправильном направлении, будет только усиливаться», – прогнозирует политолог Е. Булавка ([URL: https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html](https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html)).

«Если сейчас земельная реформа будет принята, и масса людей останется ею недовольна, то при наличии повода может возникнуть новый, “земельный”, Майдан. Но не сейчас, это точно. Потому что, пока у Президента Зеленского уровень доверия выше уровня недоверия, говорить о серьезных акциях протеста рано», – считает заместитель директора Украинского института исследования экстремизма Б. Петренко ([URL: https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html](https://112.ua/statji/s-neba-na-zemlyu-kakovy-politicheskie-posledstviya-prodazhi-ukrainskih-gektarov-515348.html)).

Как отмечают некоторые наблюдатели, среди владельцев крупных агрохолдингов нет единого мнения об инициированной сегодня правительством земельной реформе – часть из них заинтересована в сохранении сегодняшнего положения, при котором земли сельскохозяйственного назначения берутся в аренду на длительные сроки по относительно низкой цене. С другой стороны, в открытии земельного рынка

заинтересованы представители крупного зарубежного капитала, которые, по оценкам экспертов, уже сегодня опосредовано контролируют значительную часть украинских земель. Переход к модели свободной купли-продажи земель сельскохозяйственного назначения выгоден также представителям местных элит, которые, как отмечают наблюдатели, сегодня являются распорядителями земельных ресурсов в регионах и через различные схемы контролируют «черный рынок» земли.

Таким образом, сложное переплетение множества различных факторов и зачастую противоположных интересов участников сегодняшних политических процессов в Украине сохраняет предпосылки для обострения в стране политического противостояния и будет и впредь определять ее социально-экономическую и политическую реальность.

О. Аулін, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Про сучасну соціально-політичну ситуацію в Ірані

Ісламська Республіка Іран (ІРІ) однією з перших визнала незалежність України. З цього моменту динамічно розгортаються міждержавні відносини в політико-дипломатичній, економічній, гуманітарно-культурній та інших сферах. У світлі російської агресії важливого значення набуває підтримка з боку Тегерану в питаннях територіальної цілісності й державного суверенітету України над Кримом і окупованою частиною Донбасу. На території ІРІ проживає більше 1 тис. громадян України. Все це формує інтерес до соціально-політичної ситуації в Ірані, особливо на тлі заворушень, що почалися в цій країні 16 листопада.

ІРІ визнала незалежність України 25 грудня 1991 р. Початком співробітництва незалежної України з ІРІ став офіційний візит міністра закордонних справ Ірану А. Веляті у 1992 р. в Україну й підписання Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між державами. У січні та жовтні того ж року розпочали свою діяльність дипломатичні місії двох країн в Україні та Ірані. З того часу між Україною та Іраном підтримується активний діалог на рівні зовнішньополітичних та інших відомств обох країн.

Так у лютому 2014, 2016 та 2017 рр. у ФРН у рамках Мюнхенської безпекової конференції, а також на 69-й сесії ГА ООН відбулися зустрічі очільників міністерств закордонних справ П. Клімкіна та М. Заріфа. Візити до Ірану урядової делегації України на чолі з Віце-прем'єр-міністром – Міністром регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Г. Зубком для участі у 5-му засіданні міжурядової українсько-іранської комісії з торговельно-економічного співробітництва в 2016 р.; Міністра енергетики і вугільної промисловості України І. Насалика у 2016 р.; делегації України на чолі з Першим віце-прем'єр-міністром України

– Міністром економічного розвитку і торгівлі України С. Кубівим із нагоди церемонії інаугурації президента Ірану у 2017 р.; візит в Україну голови Комісії з питань національної безпеки та зовнішньої політики Меджлісу ІРІ А. Боруджерді 13–17 листопада 2017 р. тощо (URL: <https://iran.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ir/diplomacy>).

Двостороннє торговельно-економічне співробітництво між Україною та Іраном найбільш активно здійснюється у таких секторах промисловості як сільське господарство, машинобудування, металургія, паливно-енергетична сфера, а також транспорт. Найбільші проекти в Ірані здійснювали такі українські компанії як: АНТК «Антонов», ВАТ «Мотор-Січ», ДП НВКГ «Зоря-Машпроект», ВАТ «Азовмаш», «Крюківський вагонобудівний завод» тощо. За даними Державної служби статистики України за 9 місяців 2019 р. український експорт в ІРІ склав 145 946,4 тис. дол. США, імпорт – 30 517 тис. дол. США, позитивне сальдо – 115 429,5. За результатами 2018 р. експорт українських виробників в Іран склав 433 092,6 тис. дол. Для порівняння, в минулому році близький показник був у торгівлі з Казахстаном – 376 521 тис. дол. При цьому, якщо з ІРІ торговельне сальдо традиційно було позитивним і рівнялося 379 237,8 тис. дол., то з Казахстаном негативним – 83 434,2 тис. дол. (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Україна та Іран активно співпрацюють у гуманітарній сфері. Протягом останніх років активно розвивалося співробітництво між двома країнами в галузі освіти, засобів масової інформації, спорту, музичного мистецтва тощо. Сьогодні в Україні навчається біля 2 тис. іранських студентів. Триває співпраця між обома країнами у галузі музичного та театрального мистецтва. У рамках обміну між ВНЗ відбуваються візити до Ірану викладачів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського і Київського інституту музики ім. Р. Глієра (URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=40649904).

У лютому 2019 р. у своїй промові щодо 40-річчя революції в Ірані Надзвичайний та Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран Манучехр Мораді, ще раз підкреслив, що Іран підтримує територіальну цілісність України на основі міжнародного права. У свою чергу, зі слів його колеги – Посла України в ІРІ С. Бурдіяка, в самому Ірані не тільки українські дипломати, але й іранська сторона теж відчуває тиск із боку Росії, яка вимагає, щоб меджліс Ірану визнав анексію Криму. «Але Іран цього не зробив! От уявіть собі: з одного боку величезна російське посольство, купа представництв компаній, неймовірна кількість співробітників російських спецслужб – просто крок не можна зробити, щоб за тобою хтось не дотримувався, а з іншого – наше невелике посольство. І не можуть росіяни на сьогоднішній день добитися від меджлісу визнання Криму територією Росії», – зазначив посол (URL: <https://news.liga.net/politics/news/posol-ukrainy-v-irane-my-rabotaem-v-usloviyah-jestkogo-davleniya>).

16 листопада 2019 р. в Ірані почалися заворушення на тлі підвищення цін на бензин. Для об'єктивної оцінки ситуації слід розглядати проблему, що

виникла, на мікро-, й макрорівнях (у тому числі, в більш широкому історико-політичному та етно-релігійному зв'язку). На наш погляд, найбільш важливі соціально-політичні проблеми Ірану виникли у другій половині минулого сторіччя. У 1941 р. СРСР і Великобританією була окупована іранська територія з метою протидії германської активності в регіоні й організації одного з головних маршрутів постачань у рамках «ленд-лізу». Тегерану лише у 1948 р. після серйозної політичної боротьби, зокрема, у рамках Організації Об'єднаних Націй, вдалося домогтися виведення іноземних військ. При цьому сама країна та її економіка все ще перебували під сильним впливом британського уряду через «Англо-іранську нафтову компанію» (АІНК). У 1949 р. Тегеран запропонував забезпечити 50 % розподіл прибутків у видобутку нафти та іранську участь в управлінні «Англо-іранською нафтовою компанією». Лондон був проти. У 1951 р., націоналіст М. Моссадик став прем'єр-міністром і іранський парламент проголосував за те, щоб з певною компенсацією націоналізувати АІНК. У відповідь англійський військово-морський флот прибув під Абадан, де знаходився найбільший (на той час) у світі нафтопереробний завод, що належить компанії. Сухопутні сили і ВПС були розгорнуті в іракській Басрі. У тому ж році британці ввели повні економічні санкції проти Ірану, включаючи ембарго на іранські нафтові танкери і заморожування іранських активів в британських банках за кордоном. До британському ембарго приєдналися всі основні англо-американські нафтові компанії. У серпні 1953 р. ЦРУ спільно з британською розвідкою провело операцію з повалення М. Моссадика під кодовою назвою «Аякс». Молодий шах Р. Пехлеві був підтриманий англо-американцями як альтернатива Моссадику. Шах повернувся, і економічні санкції були ослаблені (URL: <https://www.koob.pro/engdahl>).

У 1960-е роки Іран отримував значні фінансові інвестиції з боку Великобританії та США. Гроші вклади валися не тільки в амбітні економічні проекти, за рахунок Заходу укріплювалася армія та інші силові структури. У змаганнях з колишнім СРСР за вплив на Близькому Сході Білий Дім поступово перетворював Іран на повністю підконтрольного союзника для захисту американських інтересів у регіоні. Проте у 1970-е роки почалися системні проблеми в іранській економіці, що були викликані великою інфляцією, різким падінням виробництва, крахом реформ у цілому, які проводилися шахським оточенням під тиском США в рамках «Білої революції». Р. Пехлеві зробив ставку на силове вирішення проблеми. В країні активно діяла тайна поліція, масові студентські та релігійні виступи жорстоко подавлялися. Поступово політико-економічна криза набула системного характеру, що призвело до знищення правлячого режиму релігійними, громадськими і політичними об'єднаннями різної спрямованості. Найбільш відомим лідером іранської революції став імам Хомейні, який невдовзі до революції 1979 р. повернувся з еміграції з Франції.

Очолив країну, імам Хомейні реалізував власне бачення побудови справедливої ісламської держави. Він вважав, що мусульманські народи

мають все необхідне для відродження: економічні, історичні, культурні, релігійні, геополітичні та демографічні ресурси. Під час наповнення поняття «ісламська модель розвитку» практичним змістом керівництво ІРІ зробило важливі соціально-політичні перетворення. Наприклад, в конституції закріплено положення про те, що ісламське правління в Ірані ґрунтується на принципі «вілаят ал-факіх». Останній проголошує провідну роль в управлінні країною рахбара (факіха, авторитетного мусульманського правоведа, представника улема), посилаючись на суру Корана, де сказано, що «справи робляться улемами, які точно виконують веління бога про дозволене і недозволене» (Политические системы и политические культуры Востока / под ред. профессора А. Д. Воскресенского. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – с. 369). Водночас декларувалося верховенство ісламу у всіх державних структурах і органах влади. Для вирішення цього питання був створений новий держапарат, до складу якого увійшли представники шіїтської улема.

Поруч із тим в Ірані поступово створювалися неформальні об'єднання релігійно-політичного або переважно політичного характеру. Умовно виокремлюють прихильників більш ліберального політико-економічного курсу, які підтримують ідеї колишніх президентів-технократів С. Хатамі та нині покійного Х. Рафсанджані. У певній мірі їх опонентами є традиціоналісти на чолі з теперішнім рахбаром А. Хаменеї. До третьої групи іноді відносять симпатиків Партії ліберальної іранської буржуазії «Рух за свободу Ірану». РСІ знаходиться в неофіційній опозиції до діючого режиму і водночас до 2002 р. мала можливість діяти легально.

В економіці Ірану була реалізована низка ісламських принципів, які створюють її своєрідність сьогодні. Мова йде про безпроцентні ставки кредитів в ісламських банках, ісламські фонди, які одночасно є надпотужними холдинговими компаніями і джерелом благодійності для знедолених. Унікальним є інститут «творчого джихаду», коли економічні завдання щодо підйому нерентабельних галузей вирішуються за рахунок скорочення безробіття, залучення й перекваліфікації некваліфікованих кадрів тощо. Державні органи контролюють основні сектори економіки ІРІ, здійснюючи плановий розвиток різних галузей. Мета такої політики – забезпечити принцип соціальної справедливості, зокрема під час розподілу доходів серед населення країни. Можливо тому на вулицях Тегерану з величезною кількістю легкових автомобілів досить складно побачити великі чорні джипи або інші автівки престижних марок (а ти що є забезпечують державні інтереси). У суспільстві склалася традиція не випинати власні статки. До речі це стосується й архітектури, коли приміщення для громадських потреб мають солідний вигляд і ззовні, й в середині, але без елементів дешевого пафосу.

Цілі справедливого розподілу прибутків є основою соціальної політики Ірану. Так у Конституції ІРІ говориться про те, що приватна власність – священна, але потрібно, щоб вона була отримана чесним трудом, не зачіпаючи інтереси інших громадян і не була результатом спекуляцій (URL:

<https://constitutions.ru/?p=140>). В Ірані всі вищі чиновники та їх найближчі родичі заповнюють майнові декларації до вступу на посаду й після звільнення з неї.

Також у Конституції ІРІ йдеться про необхідність встановлення «братського союзу зі всіма мусульманами», що надає зовнішньої політиці Тегерана відому своєрідність, яка вельми бентежить інші мусульманські (і не тільки мусульманські) країни. Наприклад, ті, що намагаються претендувати на статус світових ісламських релігійно-політичних центрів.

Повертаючись до подій 16–17 листопада слід зазначити, що в Інтернеті розповсюджується інформація про те, що заворушення в країні виникли в результаті 50 % подорожчання ціни на бензин для населення. Якщо скористатися даними ВВС, то до подорожчання бензин коштував 0,8 євроцента (біля 2,11 грн). Після подорожчання його ціна складає – 0,12 євроцентів (біля 3,16 грн) за 1 л. При цьому, слід брати до уваги, що така ціна є пільговою та стосується обмеженого обсягу для споживання – 60 л на місяць. Вихід за ліміт автоматично підвищує ціну ще на 50 % – до 6,32 грн за 1 л (URL: <https://www.bbc.com/russian/news-50488114>). За словами місцевих жителів, їх дохід складає орієнтовно 300 дол. на місяць. Це не стосується ремісників (зайнятих на виробництві перських килимів тощо), чиновників, силовиків та інших високооплачуваних категорій населення країни. При цьому в заявах вищого керівництва країни йшлося про те, що отримані в такий спосіб додаткові гроші підуть на підтримку малозабезпечених. Водночас підвищення цін не повинно було відбитися на роботі таксі, швидкої медичної допомоги та інших міських служб.

Під час спілкування зі столичними жителями виникла ще одна можлива причина подорожчання. Мова йшла про те, щоб, нібито таким чином підштовхнути власників транспортних засобів більш активно переходити на природний газ (якщо з нафтопереробкою в ІРІ існують відомі труднощі, то це в меншій мірі стосується газової сировини). За відомостями низки світових інформантів, у місцях Ірану в ці дні в ході масових заворушень були напади на банки, заправки тощо, постраждала велика кількість протестуючих. У самому Тегерані 16 листопада, скориставшись снігом, що неочікуване випав, учасники протестів у багатьох випадках залишали свої автівки, що традиційно не «перебувають» на «зимню» резину, на великих транспортних розв'язках і перекривали рух між районами міста. 17 листопада про напружені часи нагадувала лише відсутність інтернету і чисельні слухи, що виникали з цієї причини.

Отже, незважаючи на виступи невдоволених, у цілому ситуація у Ісламській республіці Іран виглядає цілком контрольованою. Більш того, з урахуванням традиційно високого рівня релігійності населення і морального авторитету духовних лідерів очікувати серйозних політичних змін не варто.

Економічний ракурс

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Гарантовано – тепло? Чи гарантована дорожнеча? Експертні роздуми...

Кабінет Міністрів України на своєму засіданні 15 листопада 2019 р. прийняв рішення «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 560», якою встановлювались граничні тарифи на опалення та гаряче водопостачання.

Слід нагадати, що у кінці червня 2019 р. попереднім урядом була прийнята постанова, яка запроваджує, власне, неринкові механізми. А саме – встановлення граничних цін/тарифів на послуги для населення міст обласного значення.

У випадку її реалізації низка міст могла б опинитися перед загрозою відключення опалення та гарячого водопостачання через неможливість покриття собівартості послуг, неможливість компенсувати економічно обґрунтовану вартість їх надання. Відповідно, Асоціація міст України звернулася до прем'єр-міністра України О. Гончарука з проханням скасувати постанову Уряду від 26.06.2019 р. № 560, якою встановили граничні тарифи на:

– послугу з постачання теплової енергії для населення 1400 грн (з ПДВ) за 1 Гкал (за наявності приладів обліку) та 35,21 грн (з ПДВ) за 1 кв м (без приладів обліку).

– послугу з гарячого водопостачання, яка мала становити 83,66 грн (з ПДВ) за 1 м куб. за умови підключення рушникосушильників, та 75,74 грн (з ПДВ) за 1 м куб. за відсутності рушникосушильників.

Слід зазначити, що середньозважений тариф по Україні на теплову енергію станом на 1 травня 2019 р. склав 1807 грн за 1 Гкал. Запровадження меншого тарифу, у відповідності до постанови № 560, призвело б до додаткових витрат місцевих бюджетів за час опалювального сезону 2019–2020 рр. – 7 млрд грн (URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article;jsessionid=B6C2372A8964637C203C2F6FF11308B4.app1?art_id=245419287&cat_id=35109).

При цьому в Уряді наголошують, що громадяни, чії статки недостатні для розрахунку за комунальні послуги, мають право на субсидію. Загалом на наступний рік у Державному бюджеті на Програму субсидій закладено 47,6 млрд грн, що співставно з сумою на зазначені цілі на 2019 р.

Слід підкреслити, що Антимонопольний комітет України також підтвердив, що дія постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 560 призвела б до повного припинення надання послуг з постачання теплової енергії та гарячої води населенню. Окрім того, запропоновані постановою рішення прямо порушують ст. 142 Конституції України, яка передбачає обов'язок держави забезпечити компенсацію витрат органів

місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади. А також вимоги частини першої ст. 15 Закону України «Про ціни та ціноутворення», відповідно до якої Кабінет Міністрів України при встановленні державних регульованих цін на товари у розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, зобов'язаний відшкодувати різницю за рахунок коштів Державного бюджету (URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article;jsessionid=B6C2372A8964637C203C2F6FF11308B4.app1?art_id=245419287&cat_id=35109).

При цьому, прем'єр О. Гончарук також заявив, що скасування урядом граничних тарифів на опалення і гарячу воду жодним чином не вплине на вартість комунальних послуг. «Щодо того, як це вплине на тарифи. Ніяк не вплине. Навіть якби ми її (постанова попереднього Кабінету міністрів від 26 червня 2019 року, – прим. авт.) не скасували, все одно це ніяк на тарифи не вплинуло б, оскільки це рішення протизаконне, і окремі представники місцевого самоврядування не збиралися його виконувати і хотіли його оскаржити в суді. Тому чисто фізично провести опалювальний сезон без доведення своїх підприємств до банкрутства було б неможливо», – зазначив він (URL: <https://vesti.ua/strana/358406-otoplenie-iz-za-otmeny-predelnykh-tarifov-ne-podorozhaet-honcharuk>).

За словами прем'єра, Кабмін, зваживши всі ризики, вирішив, що таке обмеження не має права на існування, оскільки воно нелогічне і непрофесійне. Як додав О. Гончарук, уряд разом з командою президента працює над тим, щоб ціни на енергоносії були нижче, ніж минулої зими. Однак при всьому при цьому, прийняте Кабінетом міністрів рішення, у експертних колах сприйняли досить критично, основний акцент роблячи на майбутньому, з точки зору фахівців, піднятті тарифів. Так, на думку експертів, населенню варто очікувати підвищення плати за комунальні послуги приблизно з січня місяця. Директор енергетичних програм Центру ім. О. Разумкова В. Омельченко вважає, що таке зростання може бути істотним, оскільки накопичилася величезна кількість боргів. «І “Нафтогаз”, і теплокомуненерго, можливо, хочуть покривати ці борги за рахунок підвищення цінового навантаження на тих, хто платить за теплову енергію», – підкреслив В. Омельченко.

За словами експерта, ядро проблем з тарифами – у збереженні непрозорих розрахунків між учасниками ринку (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/gkh/otmena-predelnyh-tarifov-chto-budet-s-senami-na-otoplenie-i-goryachuyu-vodu-1361746.html>).

Економіст О. Хмелевський також упевнений, що дане рішення Кабміну призведе до зростання ціни на опалення і воду. «З цією метою і знімаються обмеження. При цьому, як завжди, посиляються на те, що, мовляв, вільний ринок надалі знизить ціни. Однак ніякого ринку в поставках опалення і гарячої води в Україні немає. Ці поставки здійснюють компанії-монополісти. Ніякої конкуренції у цій сфері не існує і люди не можуть вибирати постачальників», – вважає він.

З такою думкою погоджуються й інші експерти. «Звичайно, прийняте рішення вплине на тарифи, – підкреслив засновник компанії Investment Development Property І. Черненко, – Очевидно, що саме для цього Кабмін і скасував постанову про введення граничних обмежень тарифів на тепло і гарячу воду. Думаю, з огляду на те, що ціна на теплову енергію для населення до введення обмеження була 1807 грн за 1 Гкал, слід очікувати зростання тарифів мінімум на 20–24 %» (URL: https://socportal.info/2019/11/20/chto_budet_s_tarifami_na_teplo_posle_otmeny_granichnoj_stoimosti_mnenie_ekonomista.html).

Народний депутат України, співголова фракції «Опозиційна платформа – За життя» В. Рабинович висловив думку, що в разі, якщо уряд після скасування граничних тарифів на опалення і гарячу воду знову підвищить тарифи, то населення буде витратити більшу частину доходів на оплату комуналки.

Політик нагадав слова попереднього прем'єр-міністра В. Гройсмана, який сказав, що жодна українська родина не буде платити більше 20 % від своїх доходів за тарифами, зазначивши, що ніякої відповідальності за порушення своїх обіцянок В. Гройсман не поніс. Народний депутат також вказав, що уряд О. Гончарука ще більше погіршив ситуацію (URL: <https://apostrophe.ua/news/politics/government/2019-11-22/jdem-zaoblachnyih-tarifov-rabinovich-prokommentiroval-reshenie-kabmina-ob-otmene-tarifnogo-potolka/180851>).

Однак деякі експерти не такі однозначні у своїх прогнозах. «Зараз назвати цифру, на скільки зросте ціна опалення і гарячої води, важко, – висловив свою думку експерт Центру «Ейдос» В. Таран. – Тому що кожне місто має свої тарифи на газ, опалення та водопостачання. Єдине, що точно можна прогнозувати: тарифи піднімуться пропорційно, відповідно до тих цін, які виставляють населенню оператори послуг».

Експерти відзначають й інші наслідки урядового рішення. «Тарифи, безумовно, зростуть. Також практика показує, що в сегменті ЖКГ кожен стрибок цін призводить до зростання боргів за комунальні послуги, – розповіла засновник керуючої компанії «Затишна оселя» Д. Гранцева. – На сьогодні заборгованість населення вже становить близько 4 млрд грн, і її приріст тільки за минулий рік склав 800 млн грн. Саме цей показник повинен бути одним з ключових при оцінці ефективності державного управління та регулювання даного сектора економіки, де частка впливу держави, у тому числі в питаннях ціноутворення, досить велика. Люди перестають платити взагалі, бачачи необґрунтоване зростання тарифів» (URL: https://socportal.info/2019/11/20/chto_budet_s_tarifami_na_teplo_posle_otmeny_granichnoj_stoimosti_mnenie_ekonomista.html).

Експерти особливо звертають увагу також і на те, що у структурі «теплих» тарифів близько 80 % – це вартість газу. А якою вона буде після Нового року, передбачити складно. Занадто багато невирішених питань залишається досі.

При цьому фахівці вказують на те, що контракт на транзит між «Нафтогазом» і «Газпромом» до сих порі не підписаний. Якщо виникнуть форс-мажорні обставини, газовий хаб може відреагувати дуже різким підвищенням котирувань. А до цих котирувань буде прив'язана ціна природного газу в Україні. За такою ж ціною «Нафтогаз» повинен буде продавати газ населенню, хоча купував він його влітку за мінімальною протягом останніх кількох років ціною...

Економічний експерт-аналітик Б. Кушнірук у своєму коментарі підкреслив: «Навесні і влітку ціна на газ падала, і «Нафтогаз» купував його за значно нижчою ціною. Якби у нас діяла система абонплати, – а я постійно підкреслюю, що потрібно повертатися до такої системи, коли люди платять щомісяця стандартну суму, – тоді можна було б вимагати, щоб у тарифи закладалася річна вартість газу, купленого за низькою ціною. Якщо ж це правило не діє, то «Нафтогаз» може сказати: так, ми купили газ за низькою ціною, але то наш комерційний ресурс. Купили дешевше, а продаємо за тією ціною, яка є на ринку зараз. А на ринку в опалювальний сезон дорожче».

Деякі експерти також вважають, що частка провини у тому, що тарифи серйозно піднімаються в опалювальний сезон, лежить і на місцевій владі, яка не вибудувала грамотну систему взаємовідносин і не знайшла ресурс для закупівлі газу для опалення влітку.

У той же час, експерт у сфері енергетики, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Психея» Г. Рябцев вважає, що ситуація з тарифами залишається неврегульованою багато в чому тому, що у нас «інтереси «Нафтогазу» ототожнюються з інтересами України». При цьому НАК «Нафтогаз» по суті свій є комерційною організацією, «заточеною» на прибуток, незважаючи на те, що 100 % його акцій належать державі (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/gkh/tarify-spustili-s-cepri-rochem-budet-teplo-zimoy-1363032.html>).

У ЗМІ також звертають увагу на наступне: зі скасуванням старої постанови необхідно вживати термінових заходів (URL: <https://ubr.ua/finances/zhilishhno-kommunalnoe-hozjajstvo/otmena-predelnykh-tarifov-tseny-na-otoplenie-i-horjachuju-vodu-mohut-vzletet-3888391>), оскільки компенсація цінової різниці ляже на плечі громадян. Експерти вважають, що всі ці термінові заходи повинні бути відображені у новому законі про Нацкомісії, що здійснює держрегулювання у сферах енергетики і комунальних послуг та винесені для обговорень.

При всьому при цьому, слід нагадати: ситуація, що склалася – не спонтанна. Місцеві постачальники тепла вже давно говорять про необхідність підвищувати тарифи (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/v-otopitelnyy-sezon-s-novymi-tarifami-1344010.html>). Наприклад, «Київтеплоенерго» ще у вересні прийняв рішення підвищити тарифи на тепло для населення на 30 %: з 964,19 грн за Гкал до 1250,01 грн (без ПДВ). Правда, на той момент ще діяла постанова

Кабміну про граничні ціни, тому це підвищення було заплановано з 1 січня 2020 р.

Утім, треба визнати, що у Києві не найвищий тариф на теплову енергію по Україні. Так, серед ліцензіатів НКРЕКУ найвищий серед діючих тарифів встановлено для «Рівнотеплоенерго» – 1481,26 грн за 1 Гкал, і це без ПДВ. Тариф вище 1400 грн (без ПДВ) діє також для споживачів «Криворіжтепломережа» та Чернігівського облтеплокомуненерго. Вище 1300 грн платять за гігакалорію клієнти дніпровського «Теплоенерго», «Краматорськтеплоенерго», «Черкаситеплокомуненерго», абоненти Чернігівської ТЕС, жителі Львова, Шостки, Кам'янець-Подільського та інші (URL: <https://www.segodnya.ua/economics/gkh/tarify-spustili-s-cerpi-rochem-budet-teplo-zimou-1363032.html>).

При всьому цьому рішення кабінету міністрів від 15 листопада поточного року викликає ряд запитань:

- по-перше, якщо погодитися з експертами, які вважають постанову Кабінету міністрів України від 26 червня 2019 р. № 560 піар-ходом, власне, дезінформацією, то хто персонально є винним у її розповсюдженні від імені влади і яку відповідальність за це він несе;
- по-друге, на якому рівні комунікацій загубилося реальне роз'яснення логіки змісту заяви О. Гончарука про те, що скасування урядом граничних тарифів на опалення і гарячу воду жодним чином не вплине на вартість комунальних послуг;
- по-третє, в роз'ясненні змісту нинішнього рішення кабінету міністрів, очевидно, упущені роз'яснення стосовно заходів до безконтрольного в нових умовах підняття тарифів на поставки опалення і гарячої води компаніями-монополістами, що йде врозріз із обіцянками уряду разом з командою президента попрацювати над тим, щоб ціни на енергоносії були нижче, ніж минулої зими.

Без відповіді на ці, а також інші існуючі у вирішенні даної проблеми питання популярності у громадян дане рішення уряду не здобуде.

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Фінансова ситуація в Україні:

стан, тенденції, загрози (Початок. Закінчення у № 24)

1. Специфіка нинішнього етапу розвитку макрофінансової ситуації в Україні

Фінансові відносини являють собою, так би мовити, «нервову систему» економіки. Адже вони так чи так пронизують усі економічні аспекти життєдіяльності суспільства. Мабуть, саме тому в ЗМІ фінансовим питанням приділяється чи не найбільше уваги серед інших проблем розвитку

економіки. Однак нинішня фінансова ситуація в Україні розвивається за вельми специфічних соціально-політичних умов, які, у свою чергу, безпосередньо чи опосередковано можуть на неї впливати. Адже ці соціально-політичні умови пов'язані з дуже високим ступенем довіри населення до діючої державної влади України.

Як наголошується в ЗМІ, «у жовтні довіра до влади сягнула рекордного рівня. Згідно з опитуванням компанії “Рейтинг”, Президенту країни довіряють 66 % українців, не довіряють лише 21 %. Уперше з 2005 р. значно більше тих, хто довіряє уряду, ніж не довіряє, – 45 і 35 % відповідно. І навіть парламент має позитивний баланс довіри – 44 проти 37 %». Цілком логічно постає питання: чи вдасться діючій владі конвертувати цей рекордний рівень довіри в сприятливу для проведення реформ економічну поведінку населення. Особливо в надзвичайно мобільній сфері фінансових відносин, які до того ж є вельми вразливими до різноманітних інформаційно-психологічних впливів.

Адже, як наголошує виконавчий директор Центру економічної стратегії Г. Вишлінський, «опитування на економічні теми майже завжди показують нашарування суперечливих міфів і стереотипів. Наприклад, у грудні 2017 р. лише 6 % українців сказали «Рейтингу», що економічне становище їхніх сімей покращилося за попередні 12 місяців, а 64 % були впевнені, що погіршилося. Водночас «середня зарплата й пенсія, скориговані на інфляцію, зросли за ці 12 місяців на 20 %. До жовтня 2019 р. на тлі довіри до нової влади 6 % “перетворилися” на 17 %. Водночас реальна середня зарплата в країні за чотири попередні роки збільшилася на 70 %, але решта 83 %, схоже, цього не помітили».

При цьому, критикуючи надмірну, на його думку, орієнтацію нової української влади на результати соціологічних опитувань при ухваленні рішень, він зазначає, що, «дослухаючись до суспільства, влада часто стикається зі стереотипами, насадженими попередніми поколіннями політиків. У нових лідерів країни унікальний запас політичного капіталу, що дає можливість не звертати уваги на міфи й ухвалювати рішення, які до наступних виборів уже дадуть результат. Останнє дослідження МВФ свідчить, що масштабні реформи зазвичай дають віддачу через три-чотири роки – у випадку української влади це якраз перед виборами 2024 р. Сильний пакет реформ у середньому збільшує ВВП країни додатково на 7 % за шість років» (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-i-reformi-do-chogo-gotoviyu-prezident-ukrajini-50051155.html>).

Дійсно, Г. Вишлінський дуже точно, на підставі аналізу статистичних даних, відмітив орієнтацію більшості населення України саме на емоційно-ірраціональні критерії при оцінюванні навіть власного економічного становища. Однак його оцінка ефективності та апріорної тривалості наявного в нинішньої влади капіталу довіри, з огляду на попередній вітчизняний досвід, видається дещо дискусійною. І справа не лише в тому, що будь-який прогноз має імовірнісний характер.

До речі, приблизно такий же високий рівень довіри населення до діючої влади засвідчили й соціологічні опитування, проведені Центром ім. О. Разумкова. Щоправда, згідно з цими ж опитуваннями, поступово зростає й кількість громадян, чиї сподівання нова влада не виправдала (з 9 % у жовтні до 14 % у листопаді) і зменшується кількість тих, чиї сподівання нова влада виправдала (з 23 % у жовтні до 17 % у листопаді). «При цьому в цілому українці налаштовані досить оптимістично: 28,9 % опитаних вважають, що Україна зможе подолати наявні проблеми протягом кількох найближчих років; 46,3 % думають, що зробити це вдасться, але в більш віддаленій перспективі. Не поділяють оптимізму співгромадян 11,5 %, які вважають, що Україна нездатна подолати проблеми; 13,2 % не визначилися з відповіддю» (URL: https://dt.ua/POLITICS/bilshist-ukrayinciv-vvazhayut-novu-vladu-kraschoyu-za-staru-opitvannya-329264_.html; https://dt.ua/POLITICS/use-menshe-ukrayinciv-vvazhayut-scho-krayina-ruhayetsya-v-pravilnomu-napryamku-opitvannya-329269_.html). Таким чином, загалом потенціал песимістичних настроїв населення України, на жаль, потроху зростає.

При цьому треба враховувати, що до економіко-політичних потрясінь в українському суспільстві у період до 2024 р. потенційно можуть призвести чинники, які взагалі не підконтрольні українській владі та до яких можна хіба що більш-менш ефективно підготуватися. Та й то лише в разі їх правильного і своєчасного прогнозування. І знову ж таки саме фінансова сфера є тим сегментом економіки нашої держави, як свідчить минулий український досвід, звідки беруть свій початок масштабні потрясіння національної економіки.

Звичайно, нинішній дуже високий рівень довіри до державної влади в українському суспільстві певною мірою перешкоджатиме потенційному поширенню панічних настроїв, що під впливом тих чи тих чинників можуть виникнути у фінансово-економічній сфері життєдіяльності українського суспільства. Але згодом, як свідчить знову ж таки вітчизняний досвід, такий капітал довіри до влади може більш-менш швидко скорочуватися. Також нині в очікуванні щодо результатів від законодавчих ініціатив уряду перебувають й підприємці, потенційні вітчизняні та іноземні інвестори.

При цьому варто пам'ятати, що передумови до значних змін у фінансовій сфері життєдіяльності суспільства нерідко поступово, до того ж іноді непомітно накопичуються в реальному секторі економіки. Оскільки ж українська економіка є орієнтованою на експорт і залежною від імпорту одночасно, то, як свідчить минулий вітчизняний досвід, потужним джерелом дестабілізації фінансової ситуації в нашій державі може бути сфера зовнішніх та внутрішніх українських валютних операцій. Тому звернемося до аналізу ситуації в реальному секторі національної економіки та стану платіжного балансу України.

Як зазначається в «Макроекономічному і монетарному огляді. Жовтень 2019 року», підготовленому Національним банком України, «у жовтні кон'юнктура на світових товарних ринках для українських експортерів

продовжувала погіршуватися через подальше звуження світової торгівлі. Знижувалися ціни на сталь та залізну руду, хоча ціни на зернові дещо скоригувалися в бік підвищення, зокрема через погіршення оцінок врожаю зернових в Австралії через посуху та США через ранні заморозки. Ціни на енергоносії коливалися у вузькому діапазоні. Їх підтримували очікування торговельних переговорів між США та Китаєм, зменшення кількості бурових установок у США та високий рівень виконання угоди ОПЕК+. Попри це пропозиція на ринку залишалася значною, що на тлі послаблення попиту, насамперед з боку Китаю, тиснуло на ціни в бік зниження».

З іншого боку, «у вересні 2019 р. зростання індексу виробництва базових галузей прискорилося (до 3,5 % у розрахунку рік до року, р/р). Після тимчасового падіння в серпні відновилося зростання в сільському господарстві. Дещо прискорилося зростання будівельних робіт. Збільшилися й темпи зростання роздрібного товарообороту (до 8,6 % р/р), надалі підтримувані стійким зростанням доходів населення та подальшим поліпшенням споживчих настроїв домогосподарств. Серед перших і надалі високими темпами зростала заробітна плата (зростання прискорилося до 18,2 % р/р і 9,8 % р/р у номінальному та реальному вимірах відповідно). Другі (споживчі настрої) сягнули максимального рівня за останні 12 років. Уповільнилося падіння промислового виробництва (до 1,1 % р/р) завдяки поліпшенню показників переробної промисловості. Так, зростання виробництва в харчовій (насамперед завдяки високому врожаю зернових) та хімічній промисловості, а також сповільнення падіння в машинобудуванні переважили вплив подальшого спаду в металургії. Останнє зумовлено як погіршенням зовнішньої кон'юнктури, так і внутрішніми чинниками, такими як проведення ремонтних робіт на підприємствах та інфраструктурні обмеження. Нижчий попит з боку металургії зумовив падіння в добуванні металевих руд та погіршення показників добувної промисловості в цілому».

Принагідно зазначимо, що, згідно з останніми прогнозами Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Міжнародного валютного фонду і Світового банку, цього року валовий внутрішній продукт України зросте дещо більше, ніж очікувалося раніше. Тобто можна говорити про збереження нині позитивної динаміки вітчизняної економіки, що сприяє стабільності фінансової ситуації в Україні.

Що ж стосується платіжного балансу України, то, як зазначається в згаданих аналітичних матеріалах НБУ, «у вересні дефіцит поточного рахунку очікувано розширився порівняно із серпнем (до 1,1 млрд дол.) через планові виплати відсотків за реструктуризованими облігаціями зовнішньої державної позики (ОЗДП). Дефіцит, однак, був нижчим порівняно з вереснем минулого року через менше від'ємне сальдо торгівлі товарами (1,4 млрд дол.). Цьому сприяло прискорення зростання експорту товарів (до 11,9 % р/р) та істотне сповільнення зростання імпорту (до 2 % р/р). Поліпшення показників експорту було забезпечено високим врожаєм зернових та олійних культур, а також поставками продукції машинобудування. Це переважило зниження

експорту металургійної продукції та сповільнення зростання експорту залізної руди. Скорочення енергетичного імпорту залишалося однією з основних причин сповільнення зростання імпорту в цілому. Вагомим залишався і внесок подальшого падіння цін на енергетичні ресурси. Крім того, сповільнилося зростання імпорту продукції машинобудування, зокрема через нарощування закупівель електричного устаткування для альтернативної енергетики минулого року в очікуванні законодавчих змін.

За фінансовим рахунком приплив капіталу збільшився (до 1,2 млрд дол.), забезпечений насамперед приватним сектором. Так, реальний сектор залучав інвестиційний та борговий капітал, у тому числі шляхом розміщення єврооблігацій окремими українськими компаніями. Інвестиції нерезидентів у гривневі облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) у вересні збільшилися порівняно із серпнем, однак, через планове погашення урядом ОЗДП за державним сектором сформувався незначний відплив капіталу. Через виплати за кредитами МВФ міжнародні резерви зменшилися порівняно із серпнем, однак, загалом з початку року вони зросли до 21,4 млрд дол. станом на кінець вересня, або 3,4 місяця майбутнього імпорту».

При цьому, однак, не варто забувати, що в міжнародному експертному середовищі нині вельми поширеним є припущення щодо вірогідності глобальної економічної рецесії та навіть кризи. Про це, наприклад, писав відомий американський економіст Н. Рубіні у своїй колонці для Project Syndicate (URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/global-recession-us-china-trade-war-by-nouriel-roubini-2019-08/russian>). Також про вірогідність економічної рецесії в розвинутих країнах на початку листопада цього року в інтерв'ю «НВ. Бізнес» говорив також экс-перший заступник голови Центрального банку Російської Федерації, відомий російський економіст С. Алексащенко, який зауважив: «Мені здається, що економічна рецесія в розвинутих країнах наближається... мені здається, що все-таки консенсус експертів свідчить про те, що рецесія наближається. Очевидно, що навряд чи вона почнеться протягом найближчих трьох місяців, навіть протягом найближчих шести місяців, але це не означає, що вона не почнеться через дев'ять місяців. Тому тут усе залежить від горизонту, на який ви дивитеся вперед. Кредит МВФ важливий для українського бюджету, але, відверто кажучи, я сьогодні не бачу кризи в платіжному балансі» (URL: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/pomilki-novoji-vladi-i-nbu-borgi-kolomoyskogo-cina-agresiji-putina-eks-pershiy-zastupnik-glavi-centrobanku-rf-50051493.html>).

Утім, у разі розгортання такої глобальної рецесії нинішня фінансову стабільність в Україні може бути серйозно порушено. Недарма постійний представник МВФ в Україні Й. Люнгман під час щорічної конференції Fitch Ratings ще наприкінці минулого року висловив думку, що офіційні міжнародні резерви України повинні становити близько 30 млрд дол. У кінці вересня, як зазначалося вище, вони становили 21,4 млрд дол. Щоправда, поки загроза глобальної економічної рецесії найближчим часом розглядається лише як вірогідна, гіпотетична. З іншого боку, для вітчизняної економіки

більш реальною проблемою, яка неодмінно позначиться на стані платіжного балансу України, доходах державного бюджету, а отже, і на фінансовій ситуації в нашій державі загалом, є загроза якщо не повного припинення, то принаймні дуже значного скорочення обсягів транзиту російського газу до Європи через українську газотранспортну систему, мабуть, десь вже з кінця 2020 – початку 2021 р.

Таким чином, на нинішньому етапі дія макроекономічних і соціально-політичних чинників в Україні загалом сприяє підтриманню фінансової стабільності в нашій державі. І навіть за умови збереження існуючих нині малих темпів зниження довіри населення до влади, без впливу якихось потужних зовнішніх чинників навряд чи ймовірна дестабілізація фінансової ситуації в Україні в наступні рік – півтора.

2. Грошово-кредитні відносини: стан і тенденції розвитку

Однак за будь-яких обставин стійкість і можливості розвитку національної економіки найтіснішим чином пов'язані з такою сферою фінансів, як грошово-кредитні відносини й, особливо, функціонування банківської системи. Причому аналіз повідомлень, які функціонують у вітчизняному інформаційному просторі, свідчить, що останнім часом банківська система України в цілому функціонує доволі ефективно. Зокрема, як повідомляють ЗМІ, «доходи банків за перші три квартали цього року зросли на 28 % – до 184 млрд грн. Тоді як витрати збільшилися всього на 2 %, сягнувши 135,6 млрд грн. Зростання доходів сталося передусім за рахунок розвитку споживчого кредитування та зростання безготівкових операцій, а банкіри у відповідний період заробили на зростанні процентного й комісійного доходів 91,8 млрд грн. Ще 14,8 млрд грн вони заробили на валютній переоцінці й торгівлі валютою. Аналогічний період торік приніс у цьому сегменті лише збитки на 2,2 млрд грн». Причому ще у 2017 р. банківська система України від своєї комерційної діяльності мала чистих збитків на 26,5 млрд грн, тоді як у 2018 р. її чистий прибуток становив 21,7 млрд грн», а «10 місяців цього року принесли банкірам 48,4 млрд грн чистого прибутку».

Як пояснює старший аналітик компанії Dragon Capital А. Туюкова, «це стало можливим завдяки зміцненню гривні на 15 % від початку року, зниження процентних ставок і переоцінці державних боргових паперів. До того ж обсяг відрахувань банками в резерви скоротився з майже 20 млрд грн (дев'ять місяців 2018 р.) до 8,3 млрд грн (дев'ять місяців 2019 р.), що свідчить про оздоровлення ринку кредитування і, отже, скорочення до мінімуму відрахувань у резерви» (URL: <https://nv.ua/ukr/biz/finance/rejting-naynadiynishih-bankiv-ukrajini-shcho-chekaye-na-bankivsku-sistemu-novini-ukrajini-50052428.html>).

Екс-голова правління «Райффайзен Банк Аваль» В. Лавренчук відмітив дуже високу прибутковість банківського сектора України. «У нас на сьогодні рекордні доходи якщо не у світі, то для Європи точно. Повернення на капітал у п'яти великих банків становить близько 45 % у рік», оскільки в українських

банках «поки що є високі маржі і високі ставки», зазначив він. Але, на його думку, «це короткострокова перспектива». Адже в розвинутих країнах «дохідність банківської справи є невисокою» (URL: <https://nv.ua/ukr/biz/finance/golova-pravlinnya-rayffayzen-bank-aval-volodimir-lavrenchuk-u-interv-yu-nv-biznes-rozpoviv-pro-plani-na-maybutnye-50041576.html>).

Таким чином, нинішня висока прибутковість банківського бізнесу в Україні є наслідком збігу ряду вельми специфічних обставин та цілком вірогідно може тривати відносно недовго. Щоб більш детально оцінити ймовірні перспективи розвитку банківського сектора України, звернемося до результатів опитувань, що регулярно проводяться фахівцями НБУ.

Зокрема, «Опитування про умови банківського кредитування» проводилося з 19 вересня до 10 жовтня 2019 р. серед кредитних менеджерів 50 банків. Відповіді надали всі респонденти. Сукупна частка опитаних банків у загальному обсязі активів української банківської системи становить 99 %.

Опитування показало, що у «ІІІ кварталі (2019 р.) попит корпорацій на кредити збільшився. Більшою мірою – попит на короткострокові кредити та кредити для малих і середніх підприємств (МСП). Проте попит на довгострокові позики та кредити великим підприємствам також розширився. Уперше з кінця 2017 р. банки вказали, що зростанню попиту на кредити сприяло зниження відсоткових ставок. Іншими драйверами попиту були потреби бізнесу в оборотному капіталі та коштах для інвестицій. Окремі великі банки заявили, що кредити від інших банків та наявність власних коштів у підприємств негативно впливали на кредитний попит. У наступні три місяці попит надалі зростатиме – так вважає більшість опитаних фінансових установ. Попит населення на споживчі кредити зріс. Тенденція зростання попиту на споживчі кредити триває з ІІІ кварталу 2015 р. Основними чинниками банки визначали зниження відсоткових ставок та покращення споживчих настроїв».

Також у «ІІІ кварталі банки несуттєво посилили стандарти для кредитів бізнесу в цілому: переважно до цього вдалися великі банки, водночас невеликі установи залишили свої вимоги без змін. У цілому незначно підвищилися вимоги до великих позичальників, гривневих та довгострокових кредитів. А от за позиками МСП кредитні стандарти три квартали поспіль залишаються м'якими. Основною причиною посилення стандартів банки називали зростання ризиків застави. Пом'якшуючими факторами, зокрема, для МСП були посилення конкуренції між банками, ліквідна позиція банку та конкурентний тиск з боку небанківських установ». З іншого боку, уже два квартали поспіль банки зазначають, що цінові умови схвалення кредитних заявок бізнесу пом'якшилися через зниження відсоткових ставок. Також банки не змінили стандарти кредитування населення ні в споживчому сегменті, ні в іпотечному.

При цьому у «ІІІ кварталі банки очікували зростання фондування та кредитування. Така тенденція зберігається 14 кварталів поспіль у

роздрібному сегменті й 12 – у корпоративному. Цього разу респонденти оцінили перспективи збільшення корпоративного кредитування найоптимістичніше з початку 2015 р. Найвищими за всю історію спостережень (з 2015 р.) були очікування припливу депозитів підприємств та домогосподарств».

Як наголошується у звіті Національного банку за результатами опитування, «поточне опитування засвідчило упевненість банків у перспективах зростання кредитування: 74 % респондентів прогнозують збільшення портфеля корпоративних та роздрібних кредитів. Такі очікування зберігаються вже близько трьох років. Баланс відповідей зростання корпоративного портфеля досяг найвищого значення за всю історію спостережень – 53 %. Рекордними також були баланси відповідей очікувань припливу депозитів як підприємств, так і домогосподарств (53 та 62 % відповідно). Очікування окремих великих банків другий квартал поспіль зміщувалися в бік неістотного зниження якості кредитного портфеля домогосподарств. Якість кредитів бізнесу, на думку респондентів, не зміниться».

Однак для більш об'єктивних уявлень про фінансову ситуацію в Україні загалом і стан банківської системи зокрема варто звернутися й до деяких оцінок вітчизняних підприємців-респондентів за результатами опитування «Ділові очікування підприємств України», яке щоквартально проводиться НБУ. Насамперед зазначимо, що, за результатами останнього такого опитування, проведеного у III кварталі 2019 р., частка респондентів, які планували брати кредити, зростає четвертий квартал поспіль і становить 43,4 % (у попередньому кварталі – 41,5 %). При цьому найбільше планують брати кредити: за видами економічної діяльності – підприємства переробної промисловості; за розміром – великі підприємства; за напрямом діяльності – підприємства, що здійснюють експортно-імпорتنі операції. Прикметно, що також продовжила збільшуватися й частка респондентів, які планували залучати кошти за кордоном, – до 10,9 % (проти 10,4 % у попередньому кварталі).

Також проведені НБУ опитування свідчать, що доволі вагомий відсоток вітчизняних підприємців, насамперед це малий і середній бізнес, узагалі не вдається до запозичень у фінансових установах. І хоча в III кварталі 2019 р. таких підприємств в Україні було менше, ніж у II кварталі, їх частка все одно була доволі високою – 56,6 % від кількості всіх опитаних підприємств. Достеменно зауважимо, що частка підприємств, які планували брати кредити, протягом двох останніх років знаходилася в межах 38,2 % (II квартал 2017 р.) – 43,4 % (III квартал 2019 р.). Тобто з поступовим прискоренням економічного зростання в Україні відсоток підприємств, які планували брати кредити, збільшувався.

При цьому треба зазначити, що питома вага від сукупного обсягу вітчизняної економіки (тобто ВВП), яка функціонувала із залученням банківських кредитів, була вищою, ніж частка відповідних респондентів.

Адже в цьому опитуванні застосовано принцип «один респондент – один голос, незалежно від величини підприємства», що певною мірою нівелює відображення ролі великих підприємств в українській економіці. Однак загалом опитування «Ділові очікування підприємств України» дає адекватні уявлення про економічні настрої (отже, і про ймовірну поведінку) менеджменту реального сектора української економіки.

Зокрема, у III кварталі 2019 р. очікування респондентів щодо потреби в позикових коштах найближчим часом дещо послабилися: баланс позитивних і негативних відповідей становив 34,0 % (37,8 % – у попередньому кварталі). Причому найбільша потреба в запозиченнях була у великих підприємств, які до того ж здійснювали експортно-імпортні операції. Найменша потреба в запозиченнях була в малих підприємств, особливо тих, які здійснювали лише експортні операції. Водночас частка респондентів, яка планує брати кредити в національній валюті, зменшилася до 75,5 % (у попередньому кварталі – 79,1 %). При цьому найбільше планують брати кредити в національній валюті: за видами економічної діяльності – підприємства будівництва (виключно в гривнях); за розміром – малі підприємства; за напрямом діяльності – підприємства, що не здійснюють експортно-імпортних операцій. З іншого боку, майже кожний четвертий респондент, зазначали фахівці НБУ, планує брати кредити в іноземній валюті. Зберігається тенденція до збільшення частки тих, хто планує залучати кредити в іноземній валюті. «Найбільше планують брати: за видами економічної діяльності – підприємства переробної промисловості; за розміром – великі підприємства; за напрямом діяльності – підприємства, що здійснюють експортні та імпортні операції», – зазначається у звіті НБУ.

Водночас респонденти стверджували, що «найсуттєвішою перешкодою для залучення нових кредитів залишаються високі ставки за кредитами (68,8 % респондентів). На думку позичальників, також посилилися фактори надмірних вимог до застави та складної процедури оформлення документів. Хоча при цьому умови доступу до банківських кредитів дещо пом'якшилися. У III кварталі 2019 р. баланс відповідей щодо посилення жорсткості кредитних умов знизився до 21,8 % (у попередньому кварталі – 26,7 %).

Водночас великі українські (за місцем їхньої підприємницької діяльності) компанії поки доволі часто позичають великі суми коштів на міжнародних фінансових ринках, а не у вітчизняній банківській системі. Головними перевагами закордонних запозичень для українських компаній є можливість отримати великі суми довготермінових запозичень під відносно вигідніші відсотки, ніж у вітчизняних банках.

Так, у «липні цього року “Нафтогаз України” розмістив трирічні єврооблігації на 335 млн дол. і п'ятирічні єврооблігації на 600 млн євро. Дохідність доларового випуску становила 7,375 %, дохідність випуску у євро – 7,125 %. Великим покупцем траншу у євро виступив ЄБРР (придбав п'яту частину)». На початку листопада «Нафтогаз України» розмістив семирічні єврооблігації на суму 500 млн дол. Ставка – 7,625 % річних. Згідно з

повідомленням прес-служби цієї компанії, «Нафтогазу» вдалося отримати найнижчу ставку до суверена серед усіх розміщень українських державних компаній у цьому році. Відсоткова ставка лише на 127 базисних пунктів перевищує поточні котирування суверенного боргу України з аналогічним терміном погашення». Причому ще восени 2018 р. НАК «Нафтогаз України» відмовився від планів розміщення єврооблігацій через нестабільні ринкові умови і високу вартість фінансування. А вже тоді компанія заявила орієнтир прибутковості цих цінних паперів на рівні 10,9 % річних, але кредитори хотіли більше. Компанія «ДТЕК ВДЕ» першою серед українських компаній розмістила спеціалізовані (так звані зелені) облігації для розвитку поновленої енергетики. Ці єврооблігації розміщено з терміном обігу п'ять років на 325 млн євро зі ставкою 8,5 % річних.

Причому, як зазначає інвестиційний банкір і спеціаліст відділу продажів боргових цінних паперів компанії Dragon Capital С. Фурса на сайті НВ, нині в «українському сегменті єврооблігацій триває експансія українських корпоративних позичальників, які ...поспішають залучити гроші на зовнішньому ринку. Останній раз така штовханина спостерігалася навесні 2011 р.». Одна з головних причин такої активізації українських корпоративних позичальників пов'язана з відносною дешевизною кредитних ресурсів на міжнародних фінансових ринках, що спостерігається саме сьогодні. До того ж наведені вище приклади міжнародних запозичень вітчизняних компаній знову ж таки свідчать, що великі вітчизняні корпоративні позичальники навряд чи могли отримати такі суми позик і на таких же вигідних для них умовах на фінансовому ринку України.

Однак загалом умови кредитування вітчизняної економіки останнім часом поступово поліпшуються. Це визнають і банкіри, і позичальники. Хоча при цьому з обох сторін, як показали згадані вище опитування, що проводяться фахівцями НБУ, зберігаються певні претензії та побажання сторін одна до одної. Ліквідація таких взаємних претензій сторін одна до одної можлива лише за умови поступових змін у реальному і фінансовому секторах вітчизняної економіки. Зокрема, для цього потрібно, щоб українські підприємства виробляли та експортували значно більші обсяги конкурентоспроможної продукції з відносно вищою часткою доданої вартості (тобто уречевленої живої праці) у ціні товарів і послуг.

Що ж стосується банківської системи України, то вона, як зазначають деякі експерти, доволі малопотужна, щоб повністю перебрати на себе функцію кредитування вітчизняної економіки. Хоча нині відбувається позитивний рух у бік її зміцнення. Загалом, якщо українська економіка в найближчі роки не зазнає якихось сильних шоків ззовні через глобальну рецесію, економічну кризу тощо або ж військово-політичну дестабілізацію з боку Росії, то вітчизняний банківський сектор найімовірніше продовжить поступово поліпшувати свою здатність до кредитування української економіки.

Тим більше що останнім часом НБУ пом'якшує свою монетарну політику. Зокрема, облікова ставка НБУ – базовий індикатор для оцінювання вартості грошових коштів – за півроку знизилася на 2,5 %, хоча до цього майже два роки або зростала, або стояла. Тепер облікова ставка НБУ перебуває на рівні 15,5 %. Причому задекларована мета НБУ – знизити облікову ставку до 9 % у 2020 р. Восанне, як підкреслюють оглядачі ЗМІ, приблизно на такому рівні вона була навесні 2014 р.

До нових стандартів самоврядування

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Конституційні зміни в частині децентралізації влади в Україні

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади одним з перших завдань визначає внесення змін до Конституції України. Такі правові норми мають стати фундаментом для вдосконалення необхідної нормативно-правової бази. За словами міністра регіонального розвитку А. Бабак, у цьому напрямі Мінрегіон тісно співпрацює з Офісом Президента України. Проект змін до Конституції України в частині децентралізації в листопаді планують направити на розгляд Верховної Ради України.

Закріплення чіткої трирівневої системи адміністративно-територіального устрою України та ефективною системи місцевого самоврядування, запровадження інституту префекта в системі виконавчої влади й гарантування матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. Такими є основні напрями змін до Конституції України в частині децентралізації.

Як повідомив народний депутат, член Комісії з питань правової реформи О. Корнієнко, пропозиція формування адмінтерустрою належить до повноважень Верховної Ради України за поданням КМУ.

Концепція проекту змін до Конституції в частині територіальної організації влади та місцевого самоврядування представлена Раді донорів з питань децентралізації в Україні. Концепція пропонує трирівневу систему адміністративно-територіального устрою: громада (первинна ланка), округ (субрегіональний рівень), регіон (існуючі області та Автономна Республіка Крим). Систему місцевого самоврядування пропонується закріпити на двох рівнях адмінтерустрою – на рівні громади (рада громади і її виконавчий орган) та на рівні області (обласна рада і її виконавчий орган).

«Органи місцевого самоврядування ми пропонуємо закріпити на двох рівнях адмінтерустрою – на рівні громади. Тут буде рада громади та її виконком. Та на рівні області – обласна рада та її виконавчий орган. Новація у тому, що обласна рада отримує власний виконком і представляє спільні

інтереси всіх громад регіону. На субрегіональному рівні (районів чи округів) функцій для місцевого самоврядування», – пояснив О. Корнієнко.

Громада – головна (базова) ланка місцевого самоврядування. Уся територія країни має бути покрита громадами. Саме на рівень громади передається максимум повноважень. Голову та раду громади пропонують обирати на чотири роки, а не на п'ять, як нині. Рада громади формує виконавчий комітет, яким керує голова громади.

Округ – субрегіональний рівень. Округ – це не замітник сучасного району. Площа округів буде значно більшою, а отже, їх буде менше – близько 100 (районів на сьогодні 490). Функція округів – не така, як у сучасних районів. Автори концепції схиляються до того, що округ – суто адміністративна одиниця, і місцевого самоврядування на цьому рівні не буде. Відповідно, не буде й місцевих рад.

Водночас існують філологічні дискусії щодо назви цього рівня – «округ», «повіт» чи залишити назву «район». «Ми хочемо відійти від назви «район», бо майбутній субрегіональний рівень не можна порівнювати з районами, що існують зараз. Округи будуть значно більшими за площею і населенням, їх буде близько 100, і матимуть зовсім інші функції. Щодо повноважень округу, поки що наш аналіз показав, що на цьому рівні немає спільних інтересів, щоб робити там орган місцевого самоврядування. Рівень округу ми плануємо зберегти для адміністративного управління, державного нагляду за законністю рішень місцевого самоврядування, а також для так званої секторальної децентралізації – координації надання державних сервісів громадянам», – підкреслив О. Корнієнко.

Ті ж повноваження місцевого самоврядування базового рівня, які громади не зможуть виконувати самостійно, на думку народного депутата, можна реалізовувати, використовуючи механізм міжмуніципального співробітництва.

Регіон – це всі сучасні 24 області та Крим. Їхні межі не змінюватимуть. У регіонах залишаються ради, які, на відміну від сучасних облрад, зможуть формувати свої виконавчі органи. Обиратиметься рада на чотири роки, а не на п'ять, як сьогодні. Основне завдання ради – розвиток регіону: прийняття бюджету, втілення державних програм, управління спільним майном громад регіону тощо.

У частині гарантування матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування передбачається сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування. Зміна ж повноважень має відбуватися з одночасними змінами в розподілі фінансових ресурсів. Крім того, концепція пропонує закріпити в Основному законі компенсацію державою витрат місцевого самоврядування, спричинених рішеннями органів державної влади.

Зміни торкнуться не лише місцевого самоврядування, а і виконавчої влади. Місцеві адміністрації буде ліквідовано. Натомість пропонується

запровадити інститут префекта. Звичайно, буде встановлено певний перехідний період для створення та налагодження роботи цього інституту.

Тому виконавчу гілку влади на відповідній території представлятимуть префекти. Передбачається, що префекти будуть держслужбовцями, працюватимуть у регіоні чи окрузі три роки. Далі – обов’язкова ротація. Два терміни поспіль префектом однієї території бути не можна. «Ми беремо курс на професіоналізацію префектів. В умовах постійної ротації префект стає більш професійним і досвідченим. Цього не було з головами ОДА і РДА, які змінювалися з приходом нової влади в країні», – зазначив О. Корнієнко.

У пропозиціях – їх призначає та звільняє Президент України за поданням Кабінету Міністрів України. Префект підзвітний, підконтрольний і відповідальний перед КМУ, підзвітний та відповідальний перед Президентом України.

Префект має забезпечувати взаємодію територіальних органів центральних органів виконавчої влади та здійснювати нагляд за додержанням ними Конституції й законів України. Також пропонується, щоб префект координував виконання державних програм. Серед його повноважень також здійснення нагляду за додержанням Конституції, законів України органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом. У цій частині, як наголосив О. Корнієнко, має бути закріплено гарантії для органів місцевого самоврядування – префект лише призупинятиме рішення, з якого впливатиме, що воно суперечить законодавству, та направлятиме до суду, який прийматиме остаточне рішення.

Найбільш дискусійне повноваження префекта – здійснювати нагляд за додержанням Конституції та законів України органами місцевого самоврядування. Автори концепції, як і раніше, пропонують, що дію актів органів місцевого самоврядування, які, на думку префекта, не відповідають Конституції чи законам України, він може призупинити й одночасно звернутися до суду. І лише суд може їх скасувати, якщо вони дійсно будуть визнані незаконними.

Акти органів місцевого самоврядування, які загрожують безпеці чи територіальній цілісності України, префект матиме можливість скасувати одразу. «Питання, які рішення органів місцевого самоврядування префект зможе призупинити, а які – ні, ще обговорюються. Зараз ми збираємо пропозиції від громадськості і від асоціацій органів місцевого самоврядування, на основі яких прописуватимемо цю норму у відповідному законопроекті», – пояснив О. Корнієнко.

Зміни до Конституції, що пропонуються, мають наблизити владу до людей, забезпечити імплементацію Європейської хартії місцевого самоврядування, зробити незворотним процес децентралізації, створити новий спроможний адміністративно-територіальний устрій.

Принципи формування системи місцевого самоврядування, на яких ці зміни базуватимуться, такі ж, як і в розвинутих європейських країнах:

- субсидіарність – проблема розв’язується там, де вона виникла, а послуги надаються на найбільш наближеному до людей рівні;
- повсюдність – більше не буде територій, на які не поширюється юрисдикція органів місцевого самоврядування;
- фінансова самодостатність – матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування. Це – земля, майно, природні ресурси, місцеві податки та збори, частина загальнодержавних податків.

Експерти передбачають, що саме підхід до формування субрегіонального рівня може стати головним каменем спотикання в розробленні змін до Конституції. Тому в цьому питанні очікувано передбачаються непрості діалоги народних депутатів, урядовців, експертів і профільних асоціацій.

Народний депутат також повідомив, що паралельно із зазначеними змінами до Конституції напрацьовуються й законопроекти, важливі для впровадження децентралізації: про адміністративно-територіальний устрій, про місцеве самоврядування, про службу в органах місцевого самоврядування та ін.

Очікується, що проект конституційних змін буде спрямовано до Конституційного Суду України вже на поточній сесії Верховної Ради.

В Офісі Президента України також наголошують на необхідності змін до Конституції в частині децентралізації. Крім того, ця реформа забезпечить повноцінну імплементацію Європейської хартії місцевого самоврядування.

Перший заступник керівника Офісу Президента України С. Трофімов представив бачення Президента В. Зеленського щодо необхідності внесення змін до Конституції України в частині реформи місцевого самоврядування. Під час публічної презентації змін до Основного закону та пріоритетів уряду стосовно реформування місцевого самоврядування С. Трофімов наголосив, що реформа місцевого самоврядування, її закріплення в Конституції дасть змогу людям у всій країні отримати можливість для поліпшення добробуту. «Це значить, що публічні послуги мають стати ближчими, а медицина та освіта – якісними й доступнішими», – пояснив він.

На думку представників Офісу Президента, зазначені конституційні зміни стануть завершенням децентралізації в Україні. «Зараз у країні є шанс завершити децентралізацію владних повноважень за новим адміністративно-територіальним устроєм. Показати, що реформи мають бути з думкою про людей, можуть бути реалізовані у чіткі та зрозумілі терміни, давати конкретні результати», – зазначив С. Трофімов.

За його словами, повсюдність і фінансова підтримка місцевого самоврядування, наближення всіх публічних послуг до людей – це можливість бути вільними та відповідальними, розвивати своє селище, село або місто. Він підкреслив, що внесення змін до Конституції України в частині місцевого самоврядування закріпить ці можливості та зробить зміни на краще для кожного українця незворотними. «Дати можливість громадам вирішувати питання своєї життєдіяльності та мати інструменти для

подолання бідності – саме це є головним завданням завершення реформи децентралізації», – констатував С. Трофімов.

Як зазначалося під час презентації, проект змін до Основного закону наразі опрацьовує Комісія з правових питань при Президентові України. Серед основних ідей: запровадження трирівневої системи адміністративно-територіального устрою (громада – округ – регіон), побудова місцевого самоврядування на основі принципів повсюдності та фінансової самодостатності. Громада – основа, замість районів запроваджується округ, який складатиметься з громад. Місцеві адміністрації буде ліквідовано, на рівні округів працюватимуть префекти, які будуть держслужбовцями й, по суті, представлятимуть державу. Основний принцип: громадам – влада, країні – контроль. Разом із зазначеними змінами напрацьовуватимуться й законопроекти, які стосуються децентралізації.

Очікується, що проект конституційних змін буде спрямовано до Конституційного Суду України вже на поточній сесії Верховної Ради. Якщо парламент підтримає згадані зміни, на їхнє запровадження пропонується передбачити перехідний період.

Представники органів місцевого самоврядування обласного та районного рівнів також наполягають на внесенні змін до Конституції України в частині децентралізації. На їхню думку, ці зміни допоможуть закріпити формат адмінтерустрою «громада – район – регіон», розмежувати повноваження в системі органів місцевого самоврядування та їхніх виконавчих органів різних рівнів та органів державної влади й місцевого самоврядування за принципом субсидіарності.

Також від конституційних змін представники районів та областей чекають переформатування місцевих державних адміністрацій в інститути префекта, а також утворення виконавчих органів при обласних та районних радах. Тільки так, на їхнє переконання, на регіональному й субрегіональному рівні може з'явитися справжнє самоврядування, у яке держава не втручається, а лише встановлює загальні правила, координує та наглядає за законністю. Крім того, вони наголошують на необхідності закріплення в Конституції належної матеріально-ресурсної бази функціонування органів місцевого самоврядування.

У рамках щорічної всеукраїнської наради-семінару Української асоціації районних й обласних рад (УАРОР) складено резолюцію, у якій містяться основні рекомендації Верховній Раді, Президенту та Кабінету Міністрів України, що стосуються продовження й завершення децентралізації. Зокрема, одностайною є думка керівників районних та обласних рад з приводу того, що у 2020 р. чергові місцеві вибори мають відбутися на новій правовій та територіальній основі громад і районів. Це насамперед дасть неабиякий поштовх реформі та наблизить її до завершення.

Для того, крім змін до Конституції України в частині децентралізації владних повноважень, вони наполягають на прийнятті ряду важливих рішень:

- ухвалити законопроект «Про адміністративно-територіальний устрій»;

- ухвалити законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою»;

- внести зміни до виборчого законодавства, зокрема щодо забезпечення рівного й належного представництва громадян у радах;

- розробити та ухвалити в новій редакції Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

- внести зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, з урахуванням розмежування повноважень, що є необхідним для завершення бюджетної й податкової децентралізації, аби створити належну фінансову основу для здійснення повноважень органами місцевого самоврядування;

- запровадити державний нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування для забезпечення збалансованої системи децентралізованого управління в державі.

У резолюції йдеться про те, що після укрупнення районів районні ради повинні мати чіткі повноваження:

- управління та утримання спільних об'єктів культури, фізкультури, туризму, архітектурних пам'яток районного значення, а також управління іншим спільним комунальним майном та підприємствами комунальної власності територіальних громад району, утримання шкіл-інтернатів загального профілю, спеціалізованих шкіл;

- надання чітко визначених спеціалізованих медичних послуг, затвердження тарифів у сфері охорони здоров'я, відповідно до методики розрахунків таких тарифів;

- управління трудовими архівами та будинками соціальної допомоги;

- будівництво доріг та утримання транспортної інфраструктури районного значення;

- створення підрозділів для подолання наслідків стихійних лих і надзвичайних ситуацій;

- захист навколишнього середовища, сприяння розвитку рекреаційного потенціалу території району;

- сприяння соціально-економічного розвитку району, у тому числі шляхом залучення інвестицій, грантів, міжнародної технічної допомоги.

Також керівників районних та обласних рад вважають за доцільне закріпити на рівні району повноваження щодо управління вторинною медициною й дорожнім господарством.

В експертному середовищі очікують, що у 2020 р. мають відбутися фундаментальні зміни в системі місцевого самоврядування та в адміністративно-територіальному устрої країни. Наступний рік поширить нарешті децентралізацію на всю Україну. За їхнім сценарієм виглядає так, що до кінця цього року в уряді та парламенті більшість рішень з децентралізації не прийматимуть, а готуватимуть. Але мінімум два важливі закони Верховна Рада все ж має розглянути до кінця цієї сесії (закінчується в січні 2020 р.).

По-перше, ще на цій сесії народні депутати в першому читанні мають розглянути зміни до Конституції в частині децентралізації. За великим рахунком, це голосування покаже, чи є у Верховної Ради України цього скликання голоси народних обранців для завершення децентралізації через зміни до Конституції. Якщо голосування буде позитивним, подальше розроблення законопроектів відштовхуватиметься від майбутніх змін до Основного закону. Якщо ж ні, треба буде знову йти з планом «Б» – намагатися продовжувати реформу без конституційних змін і до місцевих виборів 2020 р. реформувати хоча б базовий (громади) та частково субрегіональний (райони) рівні місцевого самоврядування, чітко розподілити повноваження між ними. Але поки що для плану «Б» особливих підстав немає, бо відкрито проти змін до Конституції в частині децентралізації не виступає ніхто.

Другий важливий закон, який варто ухвалити ще на цій сесії парламенту – «Про засади адміністративно-територіального устрою». Цей закон потрібен, зокрема, для того, щоб уряд отримав повноваження і вже почав розробляти майбутній адміністративно-територіальний устрій. Новий адмінтерустрій майже не залежить від змін до Конституції, тому працювати над ним вже можна.

Як відомо, в основі майбутнього адмінтерустрою будуть перспективні плани формування територій громад областей, які на сьогодні оновлюють і доопрацьовують обласні державні адміністрації. Крім того, Мінрегіон планує до кінця 2020 р. розробити методичку формування мереж соціальної інфраструктури та, відповідно до неї, затвердити моделі мереж соціальної інфраструктури. Цю мережу враховуватимуть при створенні перспективних планів. Важливо також, що підтримку з Державного бюджету в наступні роки матимуть лише об'єкти та проекти, які входитимуть до цієї мережі.

Експерти наголошують, що основний план закінчення реформи у 2020 р. такий: Верховна Рада до кінця цієї сесії (до кінця січня 2020 р.) приймає зміни до Конституції в першому читанні. У другому читанні й остаточно парламент приймає ці зміни вже в лютому 2020 р., тобто на початку наступної сесії. Після цього уряд і парламент приймають усі інші необхідні рішення, які витікають зі змін до Конституції. Зробити це треба до наступних місцевих виборів, які мають відбутися на новій, децентралізованій основі громад і районів не пізніше жовтня 2020 р. Тобто оголосити ці вибори ЦВК має найпізніше наприкінці літа наступного року.

Після змін до Конституції необхідно також прийняти закон про префектів. Запровадить систему префектур у країні на рівні районів і областей. Префекти, як передбачається, здійснюватимуть адміністративний нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування та координуватимуть діяльність органів виконавчої влади на підзвітних їм територіях.

Після цього необхідно буде приймати рішення про ліквідацію місцевих державних адміністрацій та утворення префектур, створювати їхні

структурні підрозділи. Нова редакція закону про місцеве самоврядування в Україні усуне дублювання повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів та органами виконавчої влади.

Закон про адміністративно-територіальний устрій сформує в країні чітку трирівневу систему адміністративно-територіального устрою, тобто чітко встановить, скільки в країні громад та районів (чи округів) і які їхні межі. Межі, а отже, і кількість областей (регіонів) точно змінюватися не будуть.

Зміни до Бюджетного та Податкового кодексів забезпечать матеріальну та фінансову основу для виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Новий закон про службу в органах місцевого самоврядування надасть місцевому самоврядуванню можливості залучити висококваліфікованих фахівців, запропонувати їм належні умови оплати праці, зробити службу в місцевому самоврядуванні престижною та сучасною.

Концепція змін до законодавства про місцеві вибори вже готова. Вона пропонує змінити систему місцевих виборів так, щоб у місцевих радах було належним чином представлено інтереси всіх жителів і громад, передбачає зменшення впливу центральних партій на місцеві вибори тощо.

Усі ці закони є складними, але експерти підкреслюють, що реформи положення цих законів так чи інакше обговорювалися та напрацьовувалися, тому доопрацювати й прийняти їх у цілому можна протягом двох-трьох місяців після набрання чинності змінами до Конституції. Ще мінімум декілька місяців потрібно для імплементації змін, тобто графік майже впритул наблизився до кінця літа, коли ЦВК має оголосити місцеві вибори вже на новій територіальній основі.

Якщо взяти до уваги думку експертів, що частина із цих законопроектів прямо місцевих виборів не стосується, то приймати їх можна аж до кінця 2020 р. Але в експертному середовищі наголошують на необхідності створити всі законодавчі умови, коли громади йтимуть на вибори, чітко усвідомлюючи, які повноваження та ресурси матимуть.

Експерти сподіваються, що саме цей план вдасться реалізувати за найближчий рік. Він логічний і не раз проговорений в експертному середовищі, його підтримує міжнародна спільнота. Але навіть якщо парламентарі «спотикнуться» вже на етапі внесення змін до Конституції, то в уряді й серед експертів говорять про план «Б». Що стосується реалізації сценарію цього плану, то система місцевого самоврядування залишатиметься недореформованою. Усі перераховані вище рішення, крім, звісно, створення префектур, теоретично, можна прийняти й без змін до Конституції в ті самі терміни. І тому експерти наголошують, що на рівні району й області не буде ефективного місцевого самоврядування, бо районні та обласні ради й надалі не матимуть виконавчих органів і передаватимуть більшість своїх повноважень місцевим державним адміністраціям. Це нелогічно й суперечить європейським нормам. Але в таких умовах українське

самоврядування працює вже десятиліття, тож великої катастрофи не повинно статися, якщо на якийсь час ця система ще збережеться.

За такої ситуації щодо відсутності префектів потрібно буде вирішувати питання з державним наглядом за законністю рішень органів місцевого самоврядування. Як відомо, експерти, урядовці та представники асоціацій органів місцевого самоврядування не змогли дійти згоди в цьому питанні за умов чинної системи самоврядування в країні.

Таким чином, усі сторони реформи з децентралізації влади та місцевого самоврядування підтримують зміни до Конституції України. Їхні позиції узгоджено в таких питаннях, як закріплення формату адміністративно-територіального устрою «грумада – район – регіон», а також щодо розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування і їхніх виконавчих органів різних рівнів та органів державної влади й місцевого самоврядування за принципом субсидіарності. Водночас неоднозначними є прогнози щодо термінів внесення змін у Конституцію України, а це, у свою чергу, ставить під знак питання проведення у 2020 р. чергових місцевих виборів на новій правовій та територіальній основі громад і районів (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» (<https://rada.gov.ua>); Урядовий портал (<https://www.kmu.gov.ua/ua>); Офіційне інтернет-представництво Президента України (<https://www.president.gov.ua>); Мінрегіон України (<http://www.minregion.gov.ua>); УАРОР (<http://uaror.org.ua>).*

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

20 листопада 2019 р. під головуванням президента Національної академії наук України академіка Б. Патона відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Присутні заслухали й обговорили дві доповіді.

З питання «**Щодо подальшого реформування НАН України з метою підвищення ефективності її діяльності**» доповів перший віцепрезидент НАН України, академік **В. Горбулін**.

Він поінформував учасників зібрання про засідання Національної ради України з питань розвитку науки і технологій 5 листопада 2019 р., на якому, серед іншого, розглядалося питання про формування засад державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності. Як підкреслив доповідач, Національна академія наук України надала пропозиції до проєкту рішення цього засідання, які, на жаль, було враховано лише частково...

За словами доповідача, для збереження та подальшого розвитку вітчизняного наукового потенціалу першочергове значення матиме врахування у зазначеному плані дій уряду динаміки росту бюджетного фінансування наукової сфери в 2020–2022 рр. і показників сумарного обсягу бюджетних і позабюджетних коштів, що мають виділятися на цю сферу, на 2020 р. і у середньостроковій перспективі, запропонованих Науковим комітетом у ключових пропозиціях. На цьому наголошувалось у листі Національної академії наук України до Прем'єр-міністра України (від 29.10.2019 № 9/1708-1), в якому академія висловила з найбільш принципових питань, пов'язаних із реформуванням і розвитком наукової та науково-технічної діяльності.

Як зазначив академік В. Горбулін, незабаром мають запрацювати робочі групи Національної ради. Так, робоча група з підготовки пропозицій щодо змін до законодавства для забезпечення реформи Національної академії наук та національних галузевих академій наук повинна до 16 грудня ц. р. підготувати проєкт акта щодо внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших актів законодавства, необхідних для реформування системи національних академій наук. У зв'язку з цим необхідно, щоб Національна академія наук України обов'язково розглянула пропозиції щодо державної стратегії розвитку науки, оновлення системи пріоритетів розвитку науки і техніки та заходів з їх реалізації та щодо змін до законодавства для забезпечення реформи Національної академії наук і національних галузевих академій наук. Доповідач, зокрема, підкреслив, що реформаторські зміни до законодавства не мають призвести до втрати академією самоврядності та статусу головного розпорядника бюджетних коштів...

За словами доповідача, робота з реформування діяльності НАН України відбувається на постійній основі. Протягом останніх років вона здійснюється відповідно до Концепції розвитку Національної академії наук України на 2014–2023 рр. Підсумки її реалізації у 2014–2018 рр. було розглянуто на засіданні Президії НАН України 10 квітня 2019 р. та визнано в цілому успішними, затверджено також план на 2019–2023 рр. з реалізації завдань і заходів концепції...

Здійснюються заходи з розширення міжнародного співробітництва, в тому числі з європейської та євроатлантичної інтеграції. Підтримується діяльність національних контактних пунктів рамкової програми ЄС «Горизонт 2020», які діють на базі установ НАН України. Близько 40 проєктів цієї програми виконуються зараз за участі академічних установ. У рамках програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» науковці НАН України беруть участь у виконанні 13 наукових проєктів, заходах щорічної національної програми під егідою Комісії «Україна-НАТО».

Забезпечується зростання кількості періодичних видань, що відповідають вимогам міжнародних наукометричних баз. Видання Національної академії наук України становлять 59 % українських видань, які

входять до бази даних Scopus, і 52 % тих, які входять до Web of Science Core Collection.

На завершення своєї доповіді академік В. Горбулін окреслив спектр заходів, пропонованих Президії НАН України для подальшого вдосконалення різних напрямів діяльності академії. Серед першочергових кроків у цьому напрямі – завершення оцінювання ефективності наших установ та проведення на основі його результатів оптимізації мережі наукових установ НАН України та скорочення їхньої кількості за рахунок установ, які є неефективними...

Необхідно започаткувати за участі НАН України державні цільові програми розвитку галузей економіки, соціальної сфери та підвищення обороноздатності країни. Уже з 2020 р. має виконуватися нова цільова академічна науково-технічна програма у сфері оборони та безпеки. Посиленню інноваційної діяльності академії сприятиме й оновлення чинних та укладання нових угод про співробітництво з великими науково-виробничими структурами, галузевими та громадськими організаціями, які сприяють інноваційному розвитку галузей виробництва...

Вагомою складовою реформування академії має бути посилення її науково-експертної діяльності. Слід продовжити практику підготовки щорічних національних доповідей з найбільш актуальних проблем суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку України. Необхідно також забезпечити проведення щорічних моніторингових соціологічних досліджень і підготовку на їхній основі аналітичних матеріалів для органів державної влади щодо стану українського суспільства й окремих його сфер...

Зі співповіддю «**Про результати виконання програми НАН України “Молекулярні та клітинні біотехнології для потреб медицини, промисловості ті сільського господарства”**» виступили академік-секретар Відділення біохімії, фізіології та молекулярної біології НАН України, директор Інституту біохімії імені О. В. Палладіна НАН України, академік **С. Комісаренко** й академік-секретар Відділення загальної біології НАН України, директор Інституту фізіології рослин і генетики НАН України, академік **В. Моргун**.

Виконання цієї програми дало змогу отримати низку важливих наукових результатів як фундаментального, так і прикладного характеру, котрі є основою для розроблення інноваційних технологій у галузі молекулярних і клітинних біотехнологій...

За результатами здійснених досліджень опубліковано понад 30 монографій, близько 600 (більшість – у престижних профільних вітчизняних і міжнародних журналах), виголошено майже 400 доповідей на профільних конгресах, конференціях і симпозіумах, отримано й подано заявки на більш ніж 50 патентів.

За підсумками обговорення Президія НАН України затвердила Концепцію цільової програми наукових досліджень НАН України «Геномні,

молекулярні та клітинні основи розвитку інноваційних біотехнологій» на 2020–2024 рр., а також склад наукової ради цієї програми та положення про наукову раду.

Далі учасники засідання розглянули низку кадрових і поточних питань, зокрема, про відзначення 100-річчя Інституту археології НАН України.

Додатково про цей захід дізнавайтеся з пресрелізу в розділі «Засідання Президії НАН України» офіційного вебсайту академії (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 21.11).

З 6 по 8 листопада 2019 р. в Інституті гідробіології НАН України проходила конференція присвячена 110-річчю заснування Дніпровської біологічної станції «Перспективи гідроекологічних досліджень в контексті проблем довкілля та соціальних викликів», під час якої відбувся VIII з'їзд Гідроекологічного товариства України. Конференція зібрала науковців з різних частин України та зарубіжних гостей.

Участь у конференції взяли 138 учасників – представників 33 установ Національної академії наук України...

Всього було представлено 7 пленарних доповідей, 11 постерних та 81 очних виступів. У перший день учасниками конференції було заслухано пленарні доповіді провідних українських та іноземних науковців...

Усі доповіді супроводжувалися жвакими дискусіями.

У збірнику конференції опубліковано 138 матеріалів, які стосуються різноманітних проблемних гідроекологічних питань водойм України та світу (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 18.11).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

15 листопада 2019 р. на сторінках міжнародного громадсько-політичного тижневика «Дзеркало тижня» (випуск №43-44, 16 листопада – 22 листопада 2019 р.) вийшла друком стаття провідного наукового співробітника відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук Д. Вирського про наступ царської влади на Річ Посполиту, до якої у II пол. XVIII ст. належав вельми значний шмат українських земель.

Автор на початку статті відзначає актуальність даної проблематики: «Український читач відносно добре знайомий з темою згортання-нищення Російською імперією у другій половині XVIII століття славнозвісної Гетьманщини – українсько-козацької автономії на Лівобережній Україні. А ось наступ царської влади на сусідню Річ Посполиту, до якої на той час належав іще вельми значний шмат українських земель, в історичній свідомості сучасних українців закарбувався вельми розмито. Часто-густо

уявлення про той непересічний епізод з вітчизняного минулого обмежується самим лише переліком територій, втрачених однією стороною і набутих іншими за так званими Трьома поділами Польщі. Тому ця коротка оповідь про те, як імперія “з’їла” ослаблену сусідку, може бути нині на часі».

Д. Вирський описує політичну стратегію останнього польського короля (1764–1795) С.-А. Понятовського, його відносини з Росією, пояснює, чому не склався виступ гайдамаків-повстанців 1765 р., які наслідки мала Коліївщина 1768 р. у геополітичній оптиці, як народився чи не останній план польсько-української збройної співпраці часів старої Речі Посполитої.

Насамкінець автор робить підсумок: «Отже, ранньомодерні шляхетський і козацький проекти добігли кінця і могли спокійно поступитися модерно-національним (польському і українському). У цьому їхня головна відмінність від царського революційно-модернізаційного циклу, який зберігав ознаки Старого Режиму принаймні до середини ХІХ століття й істотно загальмував становлення російської нації (та й сусідів тягнув назад). Зрештою, участь українців у річпосполитському (шляхетському) універсалістському проекті і здатність на його базі сформулювати свій власний (козацький) зробила їх вельми вправними помічниками в розбудові пізнішої Російської імперії. Але якщо для росіян вона й була “оригіналом” всякої імперіальності, то для їхніх українських співвітчизників – лише епігоном, який постійно порівнювався з альтернативами (і, можливо, найбільше саме із Річчю Посполитою). Тож якщо перші щиро любили імперське “отечество”, то другі – радше утилітарно мирилися з ним. Тому й спроби російських “переможців” (які й думки не допускали про тимчасовість такого свого стану) подавати історичних конкурентів – Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ Посполиту обох народів, Козацьку Україну, Кримський ханат і т. д. – як fail states (недієздатні держави) ніколи не були сприйняті в Україні щиро й остаточно» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 19.11).

На сторінках всеукраїнської газети «День» (№200-201, № 205-206, №210-211 [2019]) було опубліковано статтю у трьох частинах головного наукового співробітника відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук С. Кульчицького, присвячену революціям на теренах України.

У вступі автор зазначає: «Кожна революція оригінальна по-своєму. Проте технологія революційних змін завжди мала одну спільну рису: сили, які визрівали всередині політичного ладу, руйнували його, щоб створити новий. Революція 1989–1991 років, яка покінчила з диктатурою вождів КПРС і спричинила зникнення російсько-радянської імперії, відрізнялася від попередніх тим, що була революцією розпаду. Вона зруйнувала партію, в силовому полі якої перебувала ця імперія, але не створила ні нового соціально-економічного ладу, ні адекватного йому соціально-політичного

устрою. Новий суспільно-економічний лад почав визрівати на порожньому місці. Необхідною умовою для його вистигання був розпад ленінської держави-комуни. Процес визрівання мусив зайняти кілька десятиліть. Колишні союзні республіки по-різному розпорядилися цим історичним часом. Щоб зрозуміти, як розпорядилася ним Україна, треба охарактеризувати той спотворений світ “розвинутого соціалізму”, в якому проживало від народження останнє покоління радянських людей. І, звичайно, треба з’ясувати причини розпаду ракетно-ядерної наддержави, існуванню якої не загрожували ні зовнішні, ні внутрішні вороги».

Далі С. Кульчицький здійснює аналіз соціально-політичних умов організації Радянського Союзу, передумови розпаду останнього, політичний режим в Україні у 1990-ті рр., розгортання Помаранчевої революції.

Автор статті підсумовує: «У світлі всього, що трапилося в Україні за півтора десятиліття після Помаранчевої революції, можна стверджувати, що вона мала характер соціального вибуху, нерозривно пов’язаного з Революцією розпаду. Ця електоральна революція не змогла внести вирішальних корективів у формування суспільно-економічного ладу, але відіграла велику роль у подоланні радянської ментальності українського соціуму. Проте очолювані В. Януковичем політичні сили продовжували спиратися на міцну електоральну підтримку Східних та Південних регіонів країни і використовували всебічну допомогу правлячих кіл Російської Федерації, щоб перекрити Україні шлях до Євросоюзу й НАТО».

Із повним текстом статті можна ознайомитися за посиланнями: сторінка вченого на Academia.edu; перша частина статті на сайті газети «День» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*). – 2019. – 19.11).

12 листопада 2019 р. на сайті аналітичного інтернет-видання «Главред» було опубліковано інтерв’ю директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, академіка Е. Лібанової щодо соціальної ситуації в Україні.

Спілкуючись із читачами інтернет-видання «Главред», Е. Лібанова розповіла, як проходитиме у 2020 р. перепис населення та чому він не проводився раніше, скільки, за приблизними оцінками українців, є сьогодні, чому скорочується населення України і чому вимирають наші села, якими будуть небезпечні наслідки для української держави в разі розпаду Російської Федерації, чому китайці точно не захоплять нашу країну, чи може Донбас назавжди залишитися «випаленою землею», а також чи можливий майдан АТО-шників і яким він буде.

Учена розповідає про співвідношення між міським та сільським населенням в Україні та про демографічну ситуацію в українських селах: «ми достеменно не знаємо, скільки людей наразі живе у сільській місцевості. Перепис проводився дуже давно – ще у 2001 році. А поточний облік не дає

змоги встановити чисельність і склад населення окремих регіонів, територій, а невеликих поселень і поготів. Сільського населення це стосується передусім через масовий виїзд людей до міських поселень та інших країн. Про міське населення ми хоча б думаємо, що щось знаємо. Процес вимирання сільського населення є неминучим, тому що Україна пішла абсолютно неєвропейським шляхом. В Європі сільська місцевість розвивається завдяки тому, що там є нормальне дорожньо-транспортне сполучення між будь-яким сільським поселенням і містом, в якому є розвинений ринок праці, послуг, у тому числі освітніх, медичних та побутових. Тобто в Європі людина може жити в сільській місцевості, але працювати, навчатися та задовольняти свої потреби у місті. В Україні через відсутність нормального дорожньо-транспортного сполучення люди такого способу життя вести просто не в змозі. Відповідно молодь не хоче жити в сільській місцевості, бо там немає можливості працювати там, де їй хочеться, немає можливості отримати таку освіту, як їй хочеться (і це зрозуміло – університет не може бути побудований у кожному селі), немає нормальних розваг, от молодь із села виїжджає. Люди середнього віку також виїжджають, але не так масово. Єдина можливість забезпечити належний розвиток сільських поселень – це відбудувати дороги. Іншого шляху просто немає. За офіційною статистикою, приблизно третина всього населення України живе у сільській місцевості. Ми так думаємо, але особисто у мене є щодо цього великі сумніви».

Експерт також пояснює за якими критеріями можна оцінити економічний стан країни: «Бідність в Україні почали досліджувати лише в 1999 році. До того просто не було надійної інформації, яка б дозволяла оцінити реальний рівень бідності. Тому з радянськими часами вкрай важко порівнювати сучасну ситуацію. Однак можу сказати, що Україна і тоді, за часів Радянського Союзу, була бідною, населення було бідним. (...) Загалом, коли говорять про бідність, першочерговим є критерій. Наприклад, вимірювати бідність в Україні за прожитковим мінімумом, який встановлюється владою, мені дуже не подобається. Тому що влада має схильність, коли у неї виникають якісь проблеми, “заморожувати” прожитковий мінімум і тоді формально за цим показником бідність одразу стає нижчою. Значно більше мені подобається відносний критерій бідності, коли статки людей порівнюються із середніми по країні. В Україні питома вага бідних варіює від 24 до 26 %. Це багато. Але важливо ще й те, з чим ми порівнюємо наш рівень життя. (...) Бідність – це умовна характеристика. Та населення України, безперечно, є бідним. Не треба думати, що завтра рівень бідності чи доходи бідних людей в Україні ми зможемо порівнювати з доходами бідних людей, скажімо, у Швейцарії, Швеції, Люксембурзі чи США. Це ще довгий час будуть неспівставні величини. Україна – бідна країна і має порівнювати себе з подібними до себе країнами. Однак це не означає, що ми маємо орієнтуватися на африканські країни, бо наші бідні і африканські бідні – це також люди з різних планет. Ми маємо проводити

порівняння, скажімо, з Болгарією, Румунією, Грузією тощо. Якщо все буде гаразд, почнемо за базу брати рівень життя поляків та чехів. Щодо середнього класу... Сильний середній клас будь-де є забезпеченням від потужних потрясінь і соціальних катаклізмів у країні, бо зазвичай середній клас прагне стабільності та не любить революцій. Так, в Україні є протилежні приклади, але це особливості нашої країни. Чи зацікавлені в потужному середньому класі еліти? Думаю, що українські – все-таки так, бо це є запорукою стабільності. А європейські... Яка їм насправді різниця? Європу це жодним чином не турбує. Європейських сусідів України турбує тільки одне – щоб в нашій країні не було ніяких заворушень, громадянських війн, спалахів соціальних чи політичних конфліктів. Все інше Європу не цікавить, ми можемо жити так, як захочемо».

Е. Лібанова пояснює чому в разі розпаду Російської Федерації на Україну чекатимуть дуже страшні наслідки: «Перелічу лише декілька, при чому зовсім не за їх значенням. По-перше, якщо і коли Російська Федерація почне розпадатися, далеко не факт, що до України поїдуть жителі Москви, Санкт-Петербургу чи інших міст європейської частини цієї країни... Адже Росія сьогодні – це далеко не слов'янська країна. По-друге, розпад великих країн переважною мірою супроводжується військовими конфліктами. Не знаю, кому хотілося б війни під боком. Війна так чи інакше буде перекидатися на нашу територію. Такий вже у нас ризикований сусід, що ми тут можемо зробити. Та й самій Україні не просто буде уникнути конфліктів у такому випадку» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 15.11).

Наукові видання НАН України

Українські мовознавці підготували текст нової редакції Українського правопису 2019 р., який було схвалено постановою Кабінету Міністрів України «Питання українського правопису» від 22.05.2019 р. № 437.

Українська національна комісія з питань правопису своїм рішенням від 12 липня 2019 р. визначила Видавництво «Наукова думка» НАН України установою, яка уповноважена випустити у світ авторизоване видання Українського правопису в редакції 2019 р., і передала вказаний текст для редагування та випуску.

Нова редакція Українського правопису подає уточнені й доповнені правила написання загальних і власних назв українського та іншомовного походження, деталізовані правила вживання розділових знаків.

В усіх розділах оновлено ілюстративний матеріал (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 18.11).

Вийшло друком друге, доповнене видання монографії провідного наукового співробітника Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, доктора філологічних наук Л. Тарнашинської, в якому досліджуються історико-літературний та поетикальний аспекти українського шістдесятництва в іменах.

Бібліографічні дані: *Тарнашинська Л.* Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Тарнашинська. – Київ : Смолоскип, 2019. – Вид. 2, доповнене. – 592 с.

У монографії досліджуються історико-літературний та поетикальний аспекти українського шістдесятництва в іменах. Такий персоналістський вимір (окремі профілі на тлі покоління) дозволяє читачеві побачити епоху і в постатях, і через призму творчості, а також скласти уявлення про «зоряний інтеграл» того покоління, яке залишило такий значний слід у свідомості українства... (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 13.11*).

Журі Всеукраїнського конкурсу «Краща книга України», який заснував і щорічно проводить Держкомтелерадіо, визначило переможців 2019 р.

Цього року для участі у конкурсі у 10 номінаціях надійшло 52 роботи від 17 видавців. За словами організаторів, конкурс проводиться з метою сприяння розвитку вітчизняного книговидавництва, удосконалення традицій вітчизняної книговидавничої справи, підвищення ролі книги в суспільстві, популяризації сучасних технологій її художнього оформлення та поліграфічного виконання.

Книга спогадів видатного українського державного діяча та вченого, першого віцепрезидента Національної академії наук України, академіка В. Горбуліна «Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки» перемогла у номінації «бестселер року».

Книга академіка В. Горбуліна містить унікальний матеріал його особистого спілкування з усіма президентами України й першими особами низки держав. Автор дає чесні й часто невтішні характеристики багатьом політичним персонажам своєї епохи. Він витончено розкриває нюанси підписання міжнародних угод і доступно пояснює чому вони стали для нашої країни доленосними (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 15.11*).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

5 листопада 2019 р. в будівлі Президії Національної академії наук України відбулася зустріч віцепрезидента НАН України, академіка А. Загороднього з віцепрезидентом Польської академії наук (ПАН), професором П. Ровінські, в ході якої обговорювалися питання подальшої двосторонньої співпраці.

Від української сторони у зустрічі взяли участь директор Інституту гідромеханіки НАН України, академік **В. Грінченко**; заступник директора Інституту гідробіології НАН України, доктор біологічних наук **В. Юришинець** і начальник Відділу міжнародних зв'язків НАН України, кандидат історичних наук **А. Мирончук**. На зустрічі був також присутній директор Представництва Польської академії наук у Києві професор **Г. Собчук**.

Сторони обговорили стан, перспективи й найважливіші питання українсько-польського наукового співробітництва. Віцепрезиденти двох академій відзначили його високий рівень і плідну співпрацю українських та польських науковців, зокрема в галузі наук про Землю.

Як приклад результативної взаємодії українських, польських та білоруських учених у цій галузі академік **А. Загородній** навів транскордонне співробітництво в рамках біосферного резервату «Західне Полісся», що є важливим не тільки для охорони природи, а й для збалансованого соціально-економічного розвитку цих територій у трьох сусідніх державах.

Професор **П. Ровінські** насамперед відзначив значущість робіт українських і польських геофізиків, зокрема з дослідження вікових варіацій геомагнітного поля в Європі з детальним використанням даних українських та польських геомагнітних обсерваторій.

Особливу увагу учасники зустрічі приділили питанням взаємодії у сфері дослідження, використання й захисту водних ресурсів, а також підкреслили важливість співпраці польських та українських науковців у цій сфері не тільки для України і Польщі, а й для всієї європейської спільноти.

Професор **П. Ровінські** поінформував присутніх про проведення у Варшаві наприкінці червня 2020 р. 6-го Європейського конгресу «Дослідження гідросередовища та техніка» і запросив учених профільних установ НАН України взяти участь у цьому заході.

Наголошувалося також на необхідності активнішої спільної участі українських і польських учених у міжнародних (передусім європейських) проєктах і програмах. Професор **П. Ровінські** поділився досвідом створення й діяльності спеціального офісу ПАН, який надає допомогу польським ученим у підготовці заявок на отримання грантів міжнародних і зарубіжних організацій.

На завершення зустрічі сторони висловили сподівання на продовження й поглиблення плідної співпраці між НАН України і ПАН та обмінялися

пам'ятними подарунками (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 13.11).

Загальна характеристика наукової і науково-технічної діяльності

Про те, навіщо Українській державі необхідно розвивати науку, в ефірі програми «Вересень+1» телеканалу «Прямий» розповів голова Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, генеральний директор Науково-технологічного комплексу (НТК) «Інститут монокристалів» («ІМК») НАН України, член Президії НАН України, академік В. Семиноженко.

«За масштабами державної підтримки (якщо її можна так назвати) науки Україну не порівняти з жодною країною вже не тільки Європи, а й із деякими країнами Африки. Багато напрямів досліджень скорочуються, як шагренева шкіра, – констатує гість телепередачі. – Хоча подекуди ще залишаються своєрідні наукові оази – дослідницькі осередки, за реальними справами яких Україну знають у світі і які забезпечують нашій державі першість на міжнародному рівні.

Наведу свій улюблений приклад: проведений у CERN (Швейцарія), на Великому адронному колайдері, найгучніший експеримент ХХ століття, завдяки якому було відкрито так звану “частинку Бога” – бозон Гітса, – був би неможливий без матеріалів, створених ученими НТК “ІМК” НАН України. Матеріали та прилади українського походження CERN демонструє на виставці найвидатніших технічних складових, які залучалися для виконання експериментів у цій міжнародній організації.

Науково-технологічний комплекс, яким я керую (а це понад тисяча працівників), щороку експортує 12–14 т унікальних матеріалів до найбільш високорозвинених країн – США, Японії, Німеччини, Ізраїлю, Франції, Китаю та інших.

Тривають наші спільні дослідження з однією відомою фармацевтичною компанією. Наразі це комерційна таємниця, проте, можу сказати, що наші науковці створили нанопрепарат для лікування дуже складного захворювання, ліків від якого досі не існувало. Його успішність уже підтверджено випробуваннями в Австрії.

Та академія робить суттєвий внесок не тільки у національну економіку. Так, ми не зможемо побудувати успішну Україну, не знаючи своєї історії, не розвиваючи мовознавчі й інші соціогуманітарні дослідження.

Загалом, немає окремо проблеми науки – є проблема економіки та цілі, яку переслідує держава. Якщо ми будемо сучасну країну з розвинутою економікою, котра забезпечує достатній рівень добробуту, тоді наука потрібна. За структурою експорту Україна поки що сировинна країна, але ж ціни на сировину залежать не від конкретного експортера, а від кон'юнктури на світових фондових ринках. А от, скажімо, для смартфонів, нових

матеріалів чи медичних препаратів фондових ринків не існує – ціна на ці товари залежить від виробника і складається, в тому числі, з доданої вартості, створеної інтелектуальною власністю. Завдяки цьому країна може збагачуватися.

Україна – велика країна. І я б не применшував її претензій на досягнення високих цілей. Не варто притлумлювати свої амбіції щодо науково-технологічного розвитку, бо без нього ми не матимемо того майбутнього, якого для себе прагнемо. Важливо пам'ятати: щоб знищити науковий напрям – достатньо просто його не фінансувати, а от на те, щоб створити “з нуля”, знадобляться не роки, а не одне десятиліття і мільярди доларів. Цивілізовані країни це розуміють і не шкодують грошей на науку. Адже, скажімо, серед тисячі дослідницьких проєктів знайдеться бодай один, прибуток від якого покриє всі витрати. Практичне втілення нових ідей там усіляко заохочується: комерційним компаніям, які беруться за цю справу, надають податкові пільги і кредити на комфортних для підприємця (особливо якщо це початківець) умовах; реінвестовані у бізнес кошти відраховуються з суми податку на прибуток; діє безліч державних і приватних венчурних фондів, які підтримують інноваційний бізнес. Таким чином, зростає економіка.

В Україні ж це доволі ризиковане заняття. У нас будь-який розвиток обкладається податками. Державне фінансування науки – жалюгідне. Чимало вітчизняних наукових інституцій виживають, як і наш НТК, виключно за рахунок міжнародної співпраці і продажу своїх розробок за кордон. Навіть за ввезення унікального наукового обладнання, якого в Україні немає, потрібно заплатити податок на додану вартість. Тобто сьогодні стимули для розвитку як науки, так і економіки у нашій державі відсутні. Але їх можна створити. Національна академія наук – наш останній бастион, в якому зосереджено чи не 90 % усього вітчизняного наукового потенціалу і її потрібно захищати.

Загалом, ставлення нашої держави до науки з кожним роком тільки погіршується (для порівняння: у кінці 1990-х років на фінансування науки спрямовувалося за купівельною спроможністю вчетверо більше коштів, ніж тепер), що абсолютно суперечить сучасним світовим тенденціям. Кількість учених на тисячу населення в Україні вже у 5–7 разів менша, ніж у значно меншій за територією Фінляндії. До провідних зарубіжних дослідницьких центрів масово виїжджають молоді вчені – передусім математики, фізики, хіміки, біологи, матеріалознавці, фах яких користується найбільшим попитом за кордоном. Спостерігається і внутрішня міграція: чимало молодих учених і науковим ступенем отримують меншу зарплатню, ніж офіціант у ресторані, тож часто змінюють сферу зайнятості, і тоді для науки вони втрачені, і, виходить, усі зусилля, докладені для непростого здобуття високої кваліфікації, змарновано. Щоб заохотити цих людей залишитись – і в науці, і на Батьківщині, – потрібно платити їм принаймні половину від того, на що вони можуть розраховувати в інших сферах інших країн (тобто близько 1 тис. дол.), а також створити для них належні умови роботи. Нагадаю, що Україна

підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, а отже, зобов'язана дотримуватись європейських директив і так званих Лісабонських критеріїв, за якими фінансування науково-технічної сфери має становити близько 3 % ВВП.

Підтримка науки – завдання не тільки держави, це суспільне завдання. Велика двадцятка (G20) визначила стратегію розвитку світу, за якою головним фундаментом і стартовим майданчиком для якісного розвитку мають стати інновації, технології, цифровізація економіки (складові цього процесу – штучний інтелект, роботизація, індустрія 4.0). Якщо ми не хочемо перетворитися на чорну діру посеред Європи – без науки не зможемо прогресувати. Усвідомлення цього довго приходиться до нашої влади, але все ж має прийти. Кожна наступна криза змушує нас замислюватися».

Більше дізнавайтеся з інтерв'ю: https://youtu.be/_dD3TcW9dfg (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 19.11).

Перспективні напрями розвитку української науки

5–7 листопада 2019 р. у Міжнародному виставковому центрі у м. Київ відбувся IV Міжнародний форум Innovation Market 2019, до якого долучились і вчені Національної академії наук України, котрі представили свої наукові й науково-технічні розробки, а також взяли участь у дискусіях у низці круглих столів, зокрема таких, як: «Нові підходи до регіональної інноваційної політики на основі SMART-спеціалізації», «Наука та інновації як головний чинник реалізації завдань сталого розвитку національної економіки» та «Цікава наука» (про популяризацію науки в суспільстві).

44 наукові установи Академії представили понад 300 своїх розробок за вісьмома напрямами:

- IT, Hi tech, робототехніка;
- енергетика та енергоефективність;
- нові речовини та матеріали;
- машинобудування та приладобудування;
- медицина;
- агропромисловий комплекс;
- ядерна енергетика;
- екологія та переробка побутових відходів.

Експонати оглянув перший віцепрезидент НАН України, голова Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України, академік **А. Наумовець**.

З деякими розробками, представленими за напрямом «IT, Hi tech, робототехніка», ознайомився перший заступник Міністра освіти і науки України, кандидат історичних наук **Ю. Полюхович**.

За результатами форуму наразі вже укладено 5 попередніх угод про співпрацю між академічними установами та їхніми партнерами, а також встановлено контакти з державними й приватними підприємствами (вітчизняними і зарубіжними), громадськими організаціями та засобами масової інформації – для подальшого співробітництва.

Крім того, в межах IV Міжнародного форуму Innovation Market 2019 тривала організована Національним центром «Мала академія наук України» НАН України та МОН України Всеукраїнська науково-технічна виставка-конкурс молодіжних інновацій та творчих проєктів «Майбутнє України» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 21.11*).

На сторінках свіжого випуску газети Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр» (№ 221 [6584], 19 листопада 2019 р.) опубліковано статтю голови Північно-Східного наукового центру НАН України та МОН України, академіка В. Семиноженка «Від молекул до ліків».

«Створення оригінальних ліків – це складний процес, неможливий без потужної фармпромисловості, проведення міждисциплінарних фундаментальних і прикладних досліджень високого рівня, який потребує величезних інвестицій і не тільки грошових. Від моменту синтезу молекули до виведення на ринок нового препарату минає майже 15 років, для подолання цього тернистого шляху залучають більш ніж півтори сотні висококласних науковців і витрачають майже 1,5 мільярда доларів», – пише автор на початку статті.

Академік В. Семиноженко акцентує, що сучасні тенденції у створенні інноваційних ліків вимагають від науковців розроблення та впровадження оригінальних і високоефективних синтетичних підходів для якомога повнішого заповнення хімічного простору. Тому на перший план знову виходять інтелект та інтуїція науковця, й у цьому є перспектива для українських вчених залишатися затребуваними у процесі розроблення лікарських засобів. Це шанс повноцінно конкурувати, бути впізнаваними в академічному середовищі й видимими для потенційних інвесторів, мати власне обличчя у світі створення ліків.

Реалізації саме цієї парадигми присвячена багаторічна праця колективу українських хіміків-органіків і фармацевтів **В. Броварця, М. Вовка, С. Десенка, Р. Лесика, В. Ліпсон, М. Ляпунова, М. Обушака та В. Чебанова**, які систематизували свої дослідження у фундаментальну комплексну роботу «Високоселективні методи синтезу гетероциклічних сполук, компонентів функціональних матеріалів та створення нових лікарських засобів», що висунута на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки.

Колектив науковців представляє провідні академічні та освітні осередки, розташовані у трьох наукових містах України – Києві, Харкові та Львові, а саме: Науково-технологічний комплекс «Інститут монокристалів»

НАН України, Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В. П. Кухаря НАН України, Інститут органічної хімії НАН України, Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України, Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького та Львівський національний університет ім. І. Франка.

Найвагоміше те, що автори роботи запропонували дієві інструменти реалізації концепції «від молекули до лікарського засобу та нового функціонального матеріалу». Це передусім нові стратегії та підходи до синтезу структурно різноманітних біоактивних речовин та компонентів матеріалів із широким набором корисних властивостей, застосування новітніх реагентів і каталізаторів для органічного синтезу, а також створення оригінальних лікарських препаратів. Простіше кажучи, українським вченим вдалося досягти успіху фактично на кожному з етапів процесу розроблення оригінальних лікарських засобів.

Підсумки наукових досліджень, які виконувались впродовж 1991–2017 рр., викладено в 51 монографії й колективній монографії, 873 статтях, 27 нормативних документах МОЗ та 159 патентах. Сумарний індекс Гірша авторів роботи на момент її подання становив 114. За цією тематикою захищено 15 докторських та 96 кандидатських дисертацій.

Досягнення українських науковців одержали схвальну оцінку авторитетних зарубіжних учених (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 19.11).

Розробки та дослідження для агропромислового комплексу

8 листопада 2019 р. на сторінках міжнародного громадсько-політичного тижневика «Дзеркало тижня» (випуск № 42, 9 листопада – 15 листопада 2019 р.) вийшла друком стаття «Суспільне значення землі для сучасності та майбутнього України» колективу авторів-учених НАН України.

Автори: директор Інституту економіки і прогнозування НАН України, академік НАН України **В. Геєць**; член-кореспондент НАН України В. Сіденко; директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, академік НАН України **Е. Лібанова**; головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України, доктор економічних наук **О. Попова**; завідувач відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків Інституту економіки та прогнозування НАН України, доктор економічних наук **Т. Осташко**; головний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України, доктор економічних наук **Л. Молдаван**; завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень Інституту економіки та прогнозування НАН України, член-кореспондент НАН України **О. Бородіна**; завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Інституту економіки та прогнозування НАН України, доктор економічних наук **О.**

Шубравська; заступник директора з наукової роботи Інституту економіки та прогнозування НАН України, член-кореспондент НАН України **А. Гриценко**; директор Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, доктор економічних наук **М. Хвесик**; директор Інституту регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України, доктор економічних наук **В. Кравців**.

У статті науковці зазначають: «Ринковий обіг сільськогосподарських земель має забезпечити реалізацію суспільної функції земельної власності і невіддільного права селян на землю. Останні місяці українське суспільство активно (в тому числі у формі пікетів, багатолюдних мітингів, демонстрацій, маршів тощо) реагує на заяви представників влади і законодавчі ініціативи, метою яких є скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель і запровадження практично нерегульованого їхнього ринкового обігу. (...) Законодавче поле для запровадження ринкового обігу сільгоспземель має формуватися на визнанні первинного та основного значення землі як суспільного блага, а не просто товару, функції якого визначає ринок. Маючи ознаки товару, земля не є товаром у його класичному значенні, оскільки не відтворювана, не може бути замінена ніякими іншими засобами виробництва, без неї не може здійснюватися забезпечення людини продовольством. Вона просторово обмежена, що в економічному сенсі означає недостатність територій, які характеризуються поєднанням певних властивостей і природних умов, найбільш сприятливих для виробництва продовольства. Просторова обмеженість землі з погляду вільного обігу означає, що її пропозиція не може бути збільшеною навіть в умовах значного зростання цін на землю. Тому ринковий обіг сільгоспземель базується на пріоритеті суспільної функції земельної власності, а саме:

- забезпечення реалізації фундаментальних прав людини на безпечне продовольство та достатню кількість продуктів харчування національного виробництва для гарантування продовольчого суверенітету;

- забезпечення реалізації права селян на гідні засоби для існування за місцем проживання як фундаментального права людини.

Зазначене зумовлює високий рівень регламентації всіх аспектів земельних відносин. Тому законодавче регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення слід здійснювати не шляхом внесення змін і доповнень до існуючих нормативно-правових актів (як це пропонується, зокрема, урядовим законопроектом № 2178 від 25 вересня 2019 р. і низкою інших законопроектів), а через прийняття окремого Закону України “Про обіг земель сільськогосподарського призначення”, що підтверджується вимогами чинного ЗУ № 490-V “Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів” від 19 грудня 2006 р.».

На думку авторів, «у законі про обіг сільгоспземель, враховуючи світову практику регулювання ринку землі та напрацювання вітчизняної науки, необхідно відобразити таке:

1. Набувати право власності на земельні ділянки сільгосппризначення можуть:

а) громадяни України, які проживають на території розміщення цих ділянок або недалеко від них, працюють безпосередньо у сільському господарстві, мають сільськогосподарську/фахову освіту та/або термін професійного стажу не менш як п'ять років;

б) територіальні громади;

в) держава в особі спеціально створеної з цією метою інституції – Державної земельної фундації.

Вітчизняних та іноземних юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм і форм власності необхідно вилучити з переліку покупців сільгоспугідь. Натомість преференції у придбанні земельних ділянок слід забезпечити виробникам агропродукції сімейного типу, які розширюють сферу докладання праці для сільського населення.

2. Придбана фізичною особою у власність земельна ділянка сільгосппризначення не може перевищувати 300 га сільгоспугідь. Сукупна площа сільгоспділянок, складених фізичними особами з метою спільного господарювання, не має перевищувати 15-кратного розміру земельної ділянки, визначеної для фізичної особи. Таку ж площу спільно господарюючі суб'єкти (у тому числі корпорації) можуть додатково орендувати.

Забороняється купівля земельних ділянок сільгосппризначення як спосіб збереження капіталу та спекулятивного збагачення, для чого запроваджується заборона на перепродаж придбаної ділянки впродовж перших десяти років використання. За недотримання встановленої норми і невикористання угідь за цільовим призначенням власник придбаної ділянки сплачує штраф у сумі, що становить 80 % її ринкової вартості, або ця ділянка підлягає конфіскації на користь держави без будь-яких компенсаційних виплат.

3. Черговість придбання земельної ділянки сільськогосподарського призначення така: фізична особа, територіальна громада, держава в особі Державної земельної фундації.

Державна земельна фундація – орган спеціальної компетенції, що реалізовує положення ст. 13 Конституції України про землю як об'єкт права власності українського народу. Фундації надаються повноваження у сфері здійснення державної земельної політики та регулювання обігу сільгоспземель, зокрема:

– реалізації суспільної функції земельної власності;

– збереження сімейного типу господарювання у сільському господарстві;

– запобігання спекулятивним операціям на ринку сільгоспземель;

– викупу земельних ділянок для забезпечення потреби в землі прийдешніх поколінь, залучення молоді на село, розвитку сільських спільнот, громадських потреб, консервації деградованих земель тощо.

Фундація здійснює свою діяльність через регіональні відділення на засадах партнерства з місцевими територіальними громадами, організаціями громадянського суспільства, що представляють інтереси селян та окремими громадянами.

4. Надати повноваження органам місцевого самоврядування стимулювати створення об'єднань власників земельних ділянок і місцевих жителів для їхньої реальної участі у регулюванні обігу сільгоспземель на місцевому рівні та розробити інструменти цієї участі.

5. Надати Українському державному фонду підтримки фермерських господарств статус структури з функціями довгострокового кредитування придбання земельних ділянок сільгосппризначення фізичними особами на пільгових засадах.

Фонд здійснює кредитування купівлі фізичними особами земельних ділянок для ведення сільськогосподарської діяльності через його районні відділення під контролем місцевих територіальних громад».

Автори наголошують: «Узаконення ринкового обігу сільгоспземель без урахування вищевикладеного спричинить подальший їх перерозподіл на користь великих землекористувачів, концентрацію у власності обмеженого кола осіб і корпоративних структур та унеможливить доступ до них господарств сімейного типу, молоді та сільських громад. Відповідно це призведе до негативних наслідків, головні з яких такі:

– загроза продовольчому самозабезпеченню країни внаслідок збільшення площ під експортними сировинними культурами. Це спричинить подальше зростання внутрішніх цін на продовольчі товари з випередженням платоспроможного попиту населення. Як наслідок, збільшуватиметься рівень бідності: в Україні витрати на харчування тривалий час перевищують 50 % сукупних витрат домогосподарств;

– витіснення з вітчизняної сільськогосподарської системи дрібних виробників, що звужуватиме пропозицію локальних продуктів на внутрішньому ринку. Фермери та господарства населення забезпечують виробництво 50 % валової продукції сільського господарства, у тому числі понад 90 % картоплі, 85 % овочів, плодів та ягід, понад 70 % молока, майже 50 % яєць, 36 % м'яса усіх видів;

– звуження сфери зайнятості сільського населення, внаслідок чого посилиться його вимушена міграція. Великі землекористувачі відмовляються від вирощування трудомістких сільськогосподарських культур, ведення тваринництва, мінімізуючи потребу в трудових ресурсах. Збільшуючи розміри землекористування, вони блокуватимуть доступ до землі селянам, які займаються чи з часом могли б займатися трудомісткими видами сільгоспдіяльності. Із 2,9 млн осіб, зайнятих у сільському господарстві,

великі землекористувачі-підприємства забезпечують роботою 18 %, фермерські господарства та господарства населення – 82 % (2,3 млн осіб);

– звуження економічної бази розвитку сільських територій унаслідок втрати надходжень сільських жителів від здавання в оренду земельних ділянок, заробітної плати звільнених працівників через ліквідацію великими землекористувачами трудомістких видів виробництва та виведення ними частини прибутку з сільськогосподарської галузі. Для покращення умов життєдіяльності сільських спільнот фермери і господарства населення спрямовують майже у 1,5–2 рази більший обсяг створеної доданої вартості, ніж агропідприємства та їхнє об'єднання;

– руйнування демографічного й економічного потенціалу розвитку сімейного фермерства. В Україні при 33 тис. офіційно зареєстрованих фермерських господарств приблизно 600 тис. сільських домогосподарств за розмірами землекористування і обсягами товарної продукції відповідають світовим критеріям віднесення до фермерських господарств. На них припадає 14 % валової сільськогосподарської продукції, 13 % посівних площ, 18 % поголів'я корів, 28 % чисельності зайнятих у сільськогосподарській галузі. За результатами опитування сільських домогосподарств, які виробляють товарну продукцію, проведеного в рамках проекту ФАО для Мінагрополітики у 2017 р., майже 50 % респондентів вважають, що в майбутньому виробництвом сільгосппродукції в їхньому домогосподарстві займатимуться діти/онуки. При знятті мораторію домогосподарства фермерського типу будуть наймеш конкурентоспроможними на ринку землі.

У 2018 р. ООН прийняла Декларацію про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості і проголосила наступні десять років Десятиліттям сімейного фермерства у світі. Головним правом селян у декларації визнано право на землю як фундаментальне право людини, що забезпечує засоби існування і є підґрунтям для реалізації всіх інших прав селян, і його дотримання гарантується державою. Згідно з декларацією селянин – це будь-яка особа, яка займається або має намір займатися одноосібно, спільно з іншими або у складі громади сільгоспвиробництвом для задоволення власних потреб і/або продажу продуктів на ринку і яка значною мірою, але не обов'язково цілком, покладається на трудовий внесок членів сім'ї та на інші форми безгрошової організації праці, особливо залежить від землі і підтримує з землею особливий зв'язок. Слід мати на увазі, що узаконення ринкового обігу сільгоспземель, з огляду на вищевикладені положення, може трактуватися як істотне порушення в Україні прав селян, закріплених Декларацією ООН» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 11.11*).

15 листопада 2019 р. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Л. Денісовою було підписано конституційне подання щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Прийняття двох законів України (№ 1774-VIII від 06.12.2016 р. та № 2148-VIII від 03.10.2017 р.) призвело до скасування права добровільної сплати єдиного внеску в разі відсутності доходу та запровадження обов'язку щодо нарахування та сплати єдиного внеску в розмірі мінімального страхового внеску, незалежно від того здійснювалась підприємницька діяльність або ні, включаючи працюючих на сезонній основі або нерегулярно, а також у випадках відпустки або хвороби.

У межах Меморандуму про співпрацю між Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Інститутом економіко-правових досліджень НАН України фахівцями інституту було підготовлено науково-правову експертизу, у якій доведено позицію щодо порушення прав громадян на підприємницьку діяльність у нормі Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в частині нарахування єдиного внеску для фізичних осіб-підприємців (крім фізичних осіб-підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування) у звітному періоді, в якому вони не отримали дохід (прибуток).

Колективом інституту активно проводяться дослідження у межах тем науково-дослідних робіт, які присвячені проблематиці правового забезпечення принципу справедливості в управлінні економікою та сталого розвитку економіки, а також досягнення балансу між економічною ефективністю і соціальною справедливістю. Під час підготовки науково-правової експертизи було доведено, що пп. 2 п. 1 ст.7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 2464-VI від 08.07.2010 р. в ред. від 01.01.2017 р. в частині зобов'язання визначати базу нарахування єдиного внеску платником, який не отримав дохід (прибуток) у звітному періоді, не лише звужує права та обсяги фізичних осіб-підприємців та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, але й не відповідає принципу соціальної справедливості.

Позицію, викладену у науково-правовій експертизі фахівців інституту, було враховано під час підготовки конституційного подання.

Під час робочої зустрічі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини **Л. Денісової** з представниками бізнесу, які виклали свою позицію та проблеми, що виникають під час здійснення ними підприємницької діяльності, а також правозахисниками прийнято рішення щодо направлення відповідного конституційного подання до Конституційного Суду України. На зустрічі Інститут економіко-правових

досліджень НАН України представляла вчений секретар цієї установи, кандидат юридичних наук **В. Малолітнева** (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 20.11).

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

М. Закіров, завідділу політологічного аналізу СІАЗ НБУВ

Стратегічні комунікації як складова сучасного комплексу інструментів і засобів національної сили

Комунікація як необхідна складова життя соціуму і держави існувала завжди. З розвитком цивілізації лише змінювалися її форми, розвивалися засоби обміну інформацією, зростали кількісні та якісні характеристики процесів, що у підсумку сприяло поступовому розширенню впливу комунікації на соціально-політичне і культурне життя людей. З часом цей вплив перетнув спочатку регіональні межі, а згодом набув глобального характеру. Сучасний стан розвитку інформаційних систем суттєво актуалізує проблему вивчення особливостей комунікацій, потребує детального дослідження всього арсеналу комунікаційних методів та інструментів, аналізу механізмів комунікаційного впливу на життєдіяльність окремих соціумів, держав і світової спільноти в цілому. Відображенням теоретичної цінності та актуальності досліджень окресленої проблеми є значний обсяг різнопланових досліджень і зростаючий інтерес до неї з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Зокрема, питання активного розвитку можливостей протидієборства в інформаційному просторі в епоху інформаційного суспільства висвітлює у своїх матеріалах Т. Попова [1]. Аналіз еволюції комунікаційних моделей, на основі яких розробляються комунікаційні стратегії і дослідження специфіки стратегічних комунікацій по відношенню до традиційних форм комунікаційної діяльності, проводить С. Богданов [2]. У роботі С. Зинов'єва висвітлюється процес створення інструментів стратегічної комунікації Європейського Союзу та виокремлюються стратегічні напрями, на яких ці інструменти задіяні [3]. Проблеми інтеграції інформаційних систем різних держав у єдину загальносвітову інформаційну сферу, формування єдиного інформаційного простору і створення глобальних інформаційно-комунікаційних мереж у контексті революції у міжнародних відносинах досліджує К. Виноградова [4]. Можливості використання різноманітних інструментів «м'якої» сили в інформаційному протидієборстві з метою впливу на певну аудиторію висвітлює Г. Почепцов [5]. Окремі аспекти сучасної динаміки інформаційної комунікації і мережевих інформаційних технологій аналізують А. Єліна, С. Соловйов, О. Валітова, які зосередили увагу на

можливих ризиках розширеного використання сучасних засобів інформаційного обміну з метою деструктивного впливу на свідомість людей.

Однак слід зауважити, що попри чималу зацікавленість з боку науковців, вивчення стратегічних комунікацій залишається одним із найбільш перспективних напрямів наукового пошуку в інформаційній сфері. З огляду на відносно недавню історію цілеспрямованих досліджень зазначеної проблеми потребує подальшого теоретичного осмислення саме явище стратегічних комунікацій як чинника сучасного історичного процесу. Необхідно з'ясувати, який арсенал комунікаційних інструментів і методів використовується провідними державами у процесі реалізації стратегічних комунікацій.

Як ми вже зазначали вище, комунікації як явище мають дуже тривалу історію. Інформаційний обмін є необхідною й обов'язковою умовою функціонування будь-яких біологічних спільнот. Тобто у кожному конкретному випадку мова йде не про наявність комунікації як такої, а про її характеристики. При цьому слід мати на увазі, що разом з еволюцією спільноти та відповідним ускладненням і розширенням внутрішніх зв'язків відбуваються якісні й кількісні зміни в інформаційних обмінах між окремими членами та групами. Оскільки детальний розгляд процесу еволюції комунікаційних процесів є предметом спеціалізованих досліджень ми наводимо лише схематичний варіант опису цього тривалого і багатогранного процесу. Підкреслимо лише те, що безпосередньо має значення для досліджуваної нами проблеми.

Так, по мірі свого соціально-політичного розвитку, людство постійно вдосконалювало засоби збереження і передачі інформації, розширювало інструментарій і методи інформаційного впливу, що не лише забезпечували стабільність всередині суспільства, а й із давніх часів використовувалися у міжнародній політиці. Зокрема, як зазначає українська дослідниця С. Закірова, справжнім фундатором теорії використання інформаційних стратегій у минулому можна вважати давньокитайського філософа Сунь Цзи (VI–V ст. до н. е.). У своєму трактаті «Мистецтво війни» він підкреслював, що одержати сто перемог у ста боях – це не вершина перемоги. На його думку, справжня вершина перемоги – це підкорити армію ворога, не вступаючи у війну. Сунь Цзи сформулював ряд положень, які у сучасній науці отримали назву стратагем. Сьогодні визначені стародавнім філософом тридцять шість стратагем залишаються важливою основою загального військового мистецтва. Причому частина з них прямо призначена для підриву морально-психологічних якостей війська супротивника, організації інформаційної роботи серед населення задля перемоги [6, с. 23].

Як бачимо, навіть у стародавньому світі, в умовах незрівнянно меншого рівня розвитку інформаційних обмінів, комунікації вже активно використовувалися для вирішення стратегічних завдань. Отже, комунікації здавна були складовою частиною стратегії як державної, так і корпоративної. Однак останнім часом їхня роль суттєво змінилася. Як зауважує С. Богданов,

традиційно вони посідали периферійне положення і, як правило, були спрямовані лише на забезпечення реакції у відповідь на ту чи іншу подію. З цієї точки зору комунікації мали тільки підтримувати методи і механізми прийняття рішень, інформувати про сенс намірів та рішень, рекламувати успіхи або пояснювати провали в діяльності органів державної влади чи комерційних компаній.

Нині все більш очевидною стає потреба розробки єдиної комунікаційної стратегії, що включає в себе весь арсенал комунікаційних методів та інструментів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей держави на міжнародній арені. Стратегічний підхід до комунікацій передбачає вихід за межі традиційного набору таких категорій, як: «цільові аудиторії», «повідомлення» й «інформаційні продукти» і перехід до впливу на соціально-психологічні структури суспільства, а також на фундаментальні процеси, що лежать в основі проблем безпеки держави та забезпечення її національних інтересів [2].

Таким чином, сучасні підходи до вироблення стратегії державної політики як усередині держави, так і на міжнародній арені, передбачають застосування поряд із традиційними методами політичного, економічного чи військового впливу новітніх методів боротьби за умисли і почуття людей, що здатне принести більшої користі за значно менших матеріальних затрат. Сьогодні інформаційно-комунікативні технології все активніше використовуються для просування геополітичних інтересів. Зокрема, виникнення явища «ненасильницької» зміни політичного режиму безпосередньо пов'язане із використанням саме інформаційних впливів, у тому числі й за допомогою соціальних мереж, які разом з іншими технологічними досягненнями інформаційного суспільства та новітніми засобами комунікації здатні стати міцним засобом культурно-ідеологічної експансії, що створить передумови для соціальної і політичної дестабілізації не лише локального чи регіонального, а й національного масштабу і викликати розкол цивілізаційних підвалин держави [7, с. 11].

Причому варто підкреслити, що мова йде не про далеке чи недалеке майбутнє. Глобальна інформаційно-комунікативна система – вже не лише реальність як надбання технологічного генія людства, а й інструмент активної дії державних і недержавних суб'єктів різноманітних, і головне – політичних, процесів, що відбуваються у світі в режимі реального часу.

За таких умов поняття суверенітету, збереження традиційних цінностей, захист культурного і соціально-політичного простору держави набувають нового змісту і потребують комплексного, стратегічного підходу, який передбачатиме протидію деідеологізації і маргіналізації свідомості внаслідок трансформації раціональної свідомості суспільства в ірраціональну.

Цілком справедливим з цього приводу є висновок Т. Попової про те, що симетрично реагувати на такі загрози лише у форматі власних інформаційних операцій щодо противника – це свідомо програшний шлях. У світі давно дійшли розуміння, що успіх інформаційних дій можливий в результаті

інтегрованої, скоординованої, активної співпраці для об'єднання і використання всіх можливостей і засобів держави (безумовно, за активної участі громадянського суспільства) щодо дій в інформаційному просторі. У західних країнах цей напрям активно розвивається під назвою «стратегічні комунікації» [1].

Тут слід зауважити, що, незважаючи на той факт, що протягом останніх років наша країна опинилася, так би мовити, на вістрі глобального протистояння, інформаційна проблематика саме у контексті стратегічних комунікацій і у науковому, і у суспільному вітчизняному дискурсі актуалізувалася відносно недавно. Особливо виразною стає різниця у підходах порівняно з нашими західними партнерами.

Зокрема, у Сполучених Штатах Америки концепція стратегічних комунікацій розробляється не тільки вченими та експертами. Підходи до визначення стратегічних комунікацій сформульовані також у робочих документах державних відомств. Міністерство оборони США дало наступне визначення стратегічних комунікацій: «... цілеспрямовані зусилля уряду США, спрямовані на розуміння і залучення цільових аудиторій, з метою створення, посилення, збереження умов, сприятливих для просування інтересів, політичного курсу, цілей уряду США за допомогою використання скоординованих програм, планів, завдань, повідомлень, синхронізованих із дією всіх інструментів національної сили» [2]. На нашу думку, цілком доречним було б використання вже набутого досвіду, оскільки саме такий всеохоплюючий і комплексний підхід здатний забезпечити адекватну відповідь сучасним викликам, що постають перед нашою країною у сфері захисту обраного українським народом вектора цивілізаційного розвитку.

Поряд із використанням державними установами вже напрацьованого практичного досвіду важливу роль у розробці теоретичних підвалин ефективного застосування стратегічних комунікацій відіграють науковці. На початку XXI ст. стратегічні комунікації стали об'єктом активного вивчення у Великобританії. На сьогоднішній день стратегічні комунікації перебувають на стадії активної розробки і впровадження їх у військові органи країни. Зокрема, згідно з національною доктриною, опублікованою ще в 2011 р. Міністерством оборони Великобританії, стратегічні комунікації мали працювати на просування національних інтересів шляхом використання всіх видів оборони для впливу на поведінку цільових аудиторій. Як зазначає К. Виноградова, стратегічні комунікації також активно вивчаються і розробляються в країнах ЄС, Китаї, Росії та країнах Латинської Америки [4].

Слід зауважити, що значення стратегічних комунікацій суттєво зростає у зв'язку з глобалізацією, яка стирає не тільки економічні й культурні кордони між країнами, а й відкриває шлях для деструктивних сил, що отримують широкі можливості поширення своїх ідей, зокрема за допомогою глобальної мережі Інтернет, до якої останнім часом значний інтерес виявляють ідеологи тероризму та екстремізму. Одним із прикладів подібної діяльності за останні

роки може слугувати функціонування терористичного угруповання «Ісламська Держава Іраку і Леванту» (ІДІЛ).

За даними, які наводить О. Валітова, саме вміле володіння ІДІЛ PR-технологіями й Інтернетом сприяло швидкому зростанню популярності організації, поширенню пропагованих її ідеологами світоглядних концепцій і вербуванню прихильників по всьому світу. За наведеною дослідницею статистикою, 84 % тих, хто прийшов до лав угруповання, зробили це завдяки мережі Інтернет; 47 % були зацікавлені матеріалами (відео і текст), розміщеними онлайн; 41 % користувачів мережі присягнули ІДІЛ онлайн; 19 % використовували онлайн-інструкції з підготовки теракту. Особливу небезпеку становить той факт, що в переважній більшості випадків пропаганда і вербування здійснювалися через популярні соціальні мережі: Facebook, Twitter, Youtube та інші [8, с. 77].

Як бачимо, один із основних законів діалектики – закон єдності і боротьби протилежностей, згідно з яким будь-яке явище має дві сторони, і в наведеному прикладі знаходить своє підтвердження. Спочатку створені з гуманістичною, прогресивною метою інструменти досить швидко і, на жаль, доволі ефективно перетворюються на знаряддя руйнування та насильства. Водночас зауважимо, що світова проблема тероризму виникла не разом з ІДІЛ і тому різноманітні структури протидії екстремізму формувалися задовго до появи зазначеної організації.

Так вже на початку ХХІ ст. створюються спеціалізовані наукові центри для вивчення можливостей стратегічних комунікацій у вирішенні військових конфліктів і запобіганні терористичним атакам. Однією з таких організацій є Центр по боротьбі з тероризмом в Анкарі, організований у 2005 р. з метою підтримки НАТО щодо проблем захисту від тероризму. Центр проводить численні конгреси, семінари, курси з метою надання теоретичних і практичних знань та поширення інформації про тероризм для експертів і аналітиків НАТО. Ще однією науковою організацією, яка займається проблемами соціальних комунікацій є Консорціум із соціальних комунікацій в університеті Аризони. Він об'єднує роботу провідних учених, викладачів і громадськості в дискусії про підвищення ролі комунікації в боротьбі з тероризмом для національної безпеки і в громадській дипломатії [4].

В останні роки не менш важливим напрямом стратегічних комунікацій у світі стає інформаційне протистояння Росії з Європейським Союзом і США. У практичній площині воно реалізується у формі інформаційної взаємодії, яка передбачає точкове доне сення міжнародної позиції держави до специфічних груп і контрпропаганду у відповідь на виступи опонентів [9].

Як зазначає С. Зинов'єв, у цій боротьбі ЄС головним чином копіював дії США. Варто було Конгресу США затвердити законопроект, який наказував активізувати боротьбу з іноземною пропагандою, як невдовзі Європейський Союз прийняв аналогічний проект – затвердив резолюцію щодо протидії пропаганді третіх країн. Крім того, в березні 2015 р. за аналогією з натовським центром стратегічних комунікацій (StratCom CoE) була створена

«Оперативна група зі стратегічних комунікацій на Сході (East StratCom Task Force)». Ця організація має власний сайт і покликана вирішувати такі завдання: ефективна комунікація та просування політики ЄС щодо Східного партнерства; зміцнення медійного простору в країнах Східного партнерства, сприяння свободі ЗМІ та їх зміцненню; удосконалення механізмів, що дозволяють передбачати, давати оцінку і реагувати на інформацію [3].

Справді, East StratCom займалася створенням матеріалів, які роз'яснюють політику ЄС у колишніх радянських республіках Закавказзя, а також Білорусі, Молдові й Україні, але основна робота групи все ж пов'язана з протидією російській пропаганді, спрямованій на Захід. East StratCom щотижня випускає бюлетені «Огляд дезінформації» і «Дайджест дезінформації». В огляді представлені яскраві приклади репортажів і заміток з російських провладних ЗМІ, у дайджесті – аналіз інформаційної картини. Крім того, фахівці групи запустили російськомовний сайт відомства EEAS з новинами та офіційними коментарями Єврокомісії як «позитивний» приклад боротьби з пропагандою. Оперативна група співпрацює з понад 400 експертами, а також журналістами, які допомагають з моніторингом російськомовної преси [10]. Левова частка зусиль зазначеної групи спрямовується на забезпечення ефективного інформаційного супроводу й обстоювання позицій ЄС з питань, пов'язаних із анексією Криму, протистоянням на Сході України, проблемами навколо Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії.

Не менш важливим напрямом інформаційної діяльності країн ЄС, на якому активно використовується саме формат стратегічних комунікацій, є країни Арабського світу. Передусім це пов'язано зі значним зростанням числа біженців, які не лише ускладнюють соціально-економічну і політичну ситуацію в країнах, що приймають біженців, а й сприяють активізації екстремістських груп. Крім того, активна пропагандистська діяльність організацій ІДІЛ, Боко Харам та інших значною мірою була спрямована саме на європейські країни і призвела до терористичних актів у Парижі й Брюсселі.

Саме у рамках реалізації країнами ЄС стратегічної комунікації була розроблена Програма південно-сусідський регіон 2014–2020, бюджет якої становить близько 9,2 млрд євро. Кошти спрямовуються на розвиток медіа-співпраці, громадянського суспільства, молодіжних обмінів, програм міжкультурного діалогу. Крім того, європейці виділили Сирії 8 млрд євро для відновлення інфраструктури країни. Поряд із цим, для вирішення феномену радикалізації арабського світу була створена міжвідомча група Arab StratCom Task Force. Ця група працює над розвитком діалогу і поваги між європейським і арабським спільнотами, бере участь у проведенні інформаційно-пропагандистських заходів і програм з надання підтримки журналістам та блогерам. Діяльність групи Task Force доповнює ряд інших програм, таких як MENA «Посилення стійкості спільноти до радикалізації і

вербування». Як засіб контрпропаганди ісламізації Європейський Союз також планує використовувати міжконфесійний діалог [3].

Отже, стратегічні комунікації посіли важливе місце у практиці провідних держав світу, привернули увагу громадянського суспільства і активно досліджуються представниками різних галузей науки. Складність явища, залучення до його практичного застосування і теоретичного осмислення широких верств фахівців технічного, гуманітарного і військового спрямування зумовлює різноманітність підходів до визначення сутності стратегічних комунікацій, інструментарію і методів практичної реалізації. Водночас проведений аналіз свідчить, що стратегічні комунікації передусім мають на меті фахово організоване просування державою у національному і закордонному інформаційному просторі цінностей, інтересів і цілей, шляхом узгоджених і планомірних дій усіх суб'єктів соціально-політичного процесу, а також створення ефективної системи запобігання та протидії деструктивним інформаційним впливам. Розробкою теоретичних підвалин стратегічних комунікацій займаються спеціалізовані наукові центри, а для практичної реалізації створюються різноманітні державні установи і міждержавні оперативні групи, які розробляють і реалізують програми впливу на соціально-психологічні структури суспільства, вирішують завдання комунікації, сприяння свободі ЗМІ, розвитку діалогу і дотримання поваги між спільнотами, розробки інформаційно-пропагандистських заходів і програм з надання підтримки журналістам та блогерам. Уже накопичений чималий досвід розвитку стратегічних комунікацій потребує подальшого наукового осмислення, що насамперед слугуватиме основою формування вітчизняних теоретичних підходів і створенню ефективної системи практичної реалізації стратегічних комунікацій в Україні.

Список використаних джерел

1. *Попова Т.* Почему мы говорим о стратегических коммуникациях? [Электронный ресурс] / Т. Попова. – Режим доступа: <https://sensor.net.ua/blogs/1104748/> (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

2. *Богданов С. В.* Стратегические коммуникации: концептуальные подходы и модели для государственного управления [Электронный ресурс] / С. В. Богданов // *Электронный вестник*. – 2017. – Вып. № 61. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskie-kommunikatsii-kontseptualnye-podhody-i-modeli-dlya-gosudarstvennogo-upravleniya> (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

3. *Зиновьев С. Н.* «Стратегические коммуникации» в практике публичной дипломатии Европейского Союза [Электронный ресурс] / С. Н. Зиновьев // *Молодой ученый*. – 2017. – № 21. – С. 375–377. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/155/43685/> (дата обращения: 22.02.2019). – Загл. с экрана.

4. *Виноградова Е.* Роль стратегической коммуникации в международных отношениях [Электронный ресурс] / Е. Виноградова // *Международная жизнь*. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1085> (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

5. *Почепцов Г.* Стратегические коммуникации в условиях информационного противоборства [Электронный ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступа: https://ms.detector.media/trends/1411978127/strategicheskie_kommunikatsii_v_usloviyakh_informatsionnogo_protivoborstva/ (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

6. *Закірова С.* Полемологічні виміри інформаційних стратегій минулого / С. Закірова // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – Київ, 2018. – Вип. 49. – С. 17–28.

7. *Закіров М.* Сучасні інформаційно-комунікативні технології як фактор еволюції соціально-політичних відносин / М. Закіров. – *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 7–20.

8. *Валитова Е.* Основные риски виртуальных социальных коммуникаций: угроза распространения идеологии ИГИЛ [Электронный ресурс] / Е. Валитова // *Стратегические коммуникации в современном мире: сб. материалов*. – 2018. – С. 77–80. – Режим доступа: https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2018/09/04/strategicheskie_kommunikacii_2018.pdf (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

9. *Цветкова Н.* Публичная дипломатия США от «мягкой силы» к «диалоговой пропаганде» [Электронный ресурс] / Н. Цветкова // *Международные процессы*. – 2015. – Режим доступа: <http://intertrends.ru/system/Doc/ArticlePdf/1248/A7xHW3zLY9.pdf> (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.

10. *Макаренко Г.* Лекарство от пропаганды: как Европа будет противостоять российским СМИ [Электронный ресурс] / Г. Макаренко. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/politics/12/10/2016/57fe258f9a79476b5722edd9> (дата обращения: 05.05.2019). – Загл. с экрана.